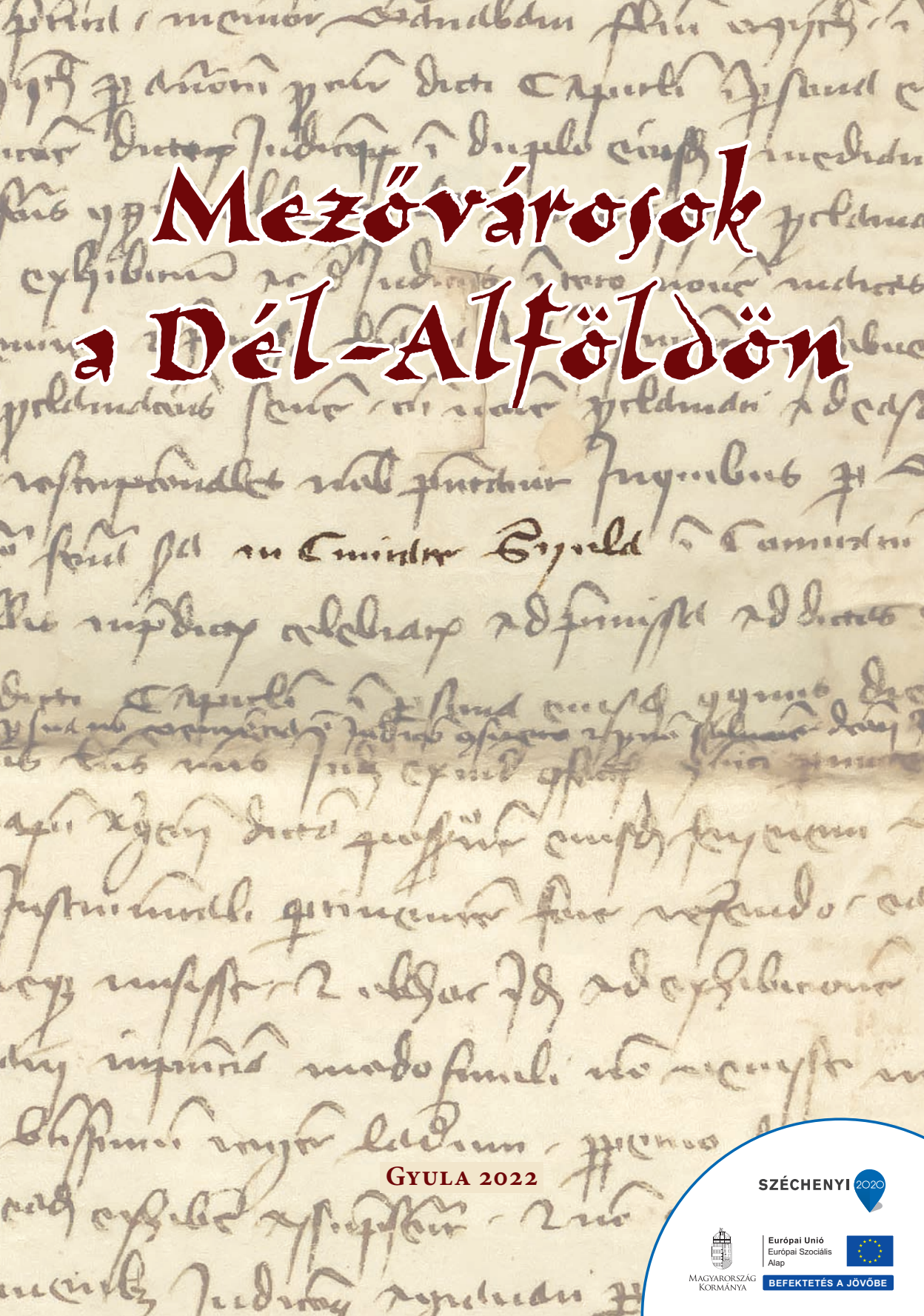

MEZŐVÁROSI FÉRFI-DÖRÖ

Mezővárosok a Dél-Alföldön

GYULA 2022

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Mezővárosok a Dél-Alföldön
Market Towns on the Southern Part of the
Hungarian Great Plain

Mezővárosok a Dél-Alföldön

SZERKESZTETTE

ERDÉSZ ÁDÁM
ÉS
HALMÁGYI MIKLÓS

GYULA, 2022

GYULA OPPIDUMKÉNT VALÓ ELSŐ ISMERT EMLÍTÉSÉNEK
600. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL, 2019. MÁJUS 17-ÉN RENDEZETT
KONFERENCIA ELŐADÁSAINAK SZERKESZTETT VÁLTOZATA

SZERKESZTETTE:

Erdész Ádám, Halmágyi Miklós

SZERZŐK:

Prof. Dr. Blazovich László, Szegedi Tudományegyetem,

ÁJTK, professor emeritus

Dr. habil. Petrovics István, Szegedi Tudományegyetem,

BTK, c. egyetemi tanár

Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária, Szegedi Tudományegyetem, ÁJTK,

tanszékvezető egyetemi tanár

Dr. Halmágyi Miklós, MNL Békés Megyei Levéltára, levéltáros

Dr. Németh Csaba MNL Békés Megyei Levéltára, levéltáros

Dr. Almási Tibor, Szegedi Tudományegyetem, BTK, tanszékvezető docens

† Kenéz Győző (1916–1990), MTA Történettudományi Intézet, tud. munkatárs

AZ ANGOL NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓK KÉSZÍTÉSÉBEN KÖZREMŰKÖDTEK:

Mislovics Erzsébet, Petrovics István, Tóth Sándor László, Halmágyi Miklós

A KÖNYVET TERVEZTE:

Barabás Ferenc

A BORÍTÓN: Részlet Szécsényi Frank országbíró 1405. november 14-én kelt okleveléből. MNL Heves Megyei Levéltára 597.

ISBN 978-615-01-5251-6

Kiadta a Wenckheim Krisztina Városfejlesztési és Környezetvédelmi Közalapítvány
Felelős kiadó: Dr. Pocsay Gábor

ERDÉSZ ÁDÁM

Előszó

Kötetünk a Gyulán 2019. május 17-én *Mezővárosok a Dél-Alföldön* címmel megtartott konferencia kibővített anyagát tartalmazza. A konferenciát a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára és Gyula város önkormányzata szervezte. A dél-alföldi mezővárosok azért kerültek a figyelem középpontjába, mert Zsigmond király éppen 600 évvel korábban, 1419. június 19-én adta ki azt az oklevelet, amelyben Gyulát először nevezték oppidumnak, vagyis mezővárosnak. Pontosabban fogalmazva, ez az első megmaradt írásos dokumentum, amelyben Gyulát mezőváros státusú településként említik.

A 2019-es konferencia egy jóval korábban elindított sorozat állomása volt. Gyula városa és az MNL Békés Megyei Levéltára 2013-ban kezdte el azt a konferencia sorozatot, amelynek rendezvényein a város középkori történetének legfontosabb csomópontjait vizsgálták meg a kutatók. Mindegyik konferencia anyaga megjelent egy-egy szép küllemű kötetben. 2015-ben látott napvilágot a *Gyula város történetének kezdetei* című kiadvány, amelynek történész és régész szerzői a város történetének első korszakát tekintették át, különös tekintettel a vitás kérdésekre. Ezt követte 2016-ban „*A kereszténység védoszlopa*” – *Gyula 1566-ban* című könyv. A vár ostromának 450. évfordulóján kiadott kötet szerzői a gyulai vár elestének históriáját a végvári harcok kontextusában, a török és az osztrák politikai és katonai viszonyok összefüggéseiben mutatták be. A sorozat harmadik darabja a 2017-ben megjelent *Város, uradalom, vár* című összeállítás. A tanulmányok Gyula 15–18. századi történetének várral, uradalommal kapcsolatos kérdéseit vették sorra.

Jelen kötetünk szervesen illeszkedik az előzményekhez, a közelítés is hasonló. A fókuszban Gyula város középkori történetének egy fontos, de apró mozzanata, az oppidum kifejezést először használó oklevél áll. A korabeli, civitas, oppidum, possessio kifejezést egyaránt alkalmazó forrásokat és azok összefüggéseit Halmágyi Miklós tekintette át. A könyv záró fejezetében Almási Tibor és Halmágyi Miklós – Kenéz Győző fordításait felhasználva – közli a Gyula jogi státusára vonatkozó oklevelek szövegét. A nevezetes dokumentum kibocsátása idején a Gyulai uradalom birtokosa Maróti János macsói bán volt. Az ő városfejlődésben játszott szerepét Németh Csaba elemezte. A lokális eseményeket Petrovics István helyezte tágabb, regionális keretbe a *Városok és központi helyek a középkori*

Duna–Tisza–Maros közben című írásában. A dél-alföldi városhierarchiát és a középkori településfejlődés legfontosabb kérdéseit áttekintő nagy tanulmányra támaszkodhat bármelyik Duna–Tisza–Maros közbe tartozó település kutatója. A városfejlődés európai kontextusát pedig Blazovich László vázolta *A középkori európai város születése és jogélete* című nyitó tanulmányában. A középkori városfejlődést koncentrikusan bemutató tanulmányokat Halmágyi Miklós Gyula elfeledett vértanú szentjéről, Szent Mórícrról szóló írása egészíti ki, felvillantva bizonyos egyháztörténeti látószöveget is. Az oppidumok középkori története után Homoki-Nagy Mária a mezővárosok történetének utolsó időszakába kalauzolja el a könyv olvasóját. A *Mezővárosi jogélet Gyulán a reformkorban* című tanulmány szerzője kimondottan izgalmasan mutatja be a tulajdon- és birtokviszonyok alakulását a feudális jogrend utolsó szakaszában.

Könyvünk ugyanabban a külsőben jelenik meg, mint az előző három kötet. Az elegáns tipográfiát ezúttal is Barabás Ferencnek köszönhetjük. A Gyula város és a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára által szervezett konferencia anyagának megjelentetésére ezúttal a Wenckheim Krisztina Közalapítvány vállalkozott. Ám az előzőekhez képest van egy óriási különbség. A sorozat első három darabja hagyományos nyomtatott formában jelent meg. Új könyvünk e-könyv, készül ugyan csekély számú nyomtatott példány, de az olvasók elektronikus formában érhetik el, az Országos Széchényi Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtárában. Azt reméljük, ebben a formában sokkal több olvasóhoz juthatunk el.

BLAZOVICH LÁSZLÓ

A középkori európai város születése és jogélete

I. AZ EURÓPAI NYUGATI VÁROS KIALAKULÁSA

A városok története, mint ismeretes, nem a középkorban kezdődött, ám a 11. századi Nyugat-Európában egy, az eddigiektől teljesen eltérő társadalommal és jogi berendezkedéssel létrejött új várostípus született, amelyben a későbbi polgári állam és társadalom keresheti gyökereit. Az első városszerű képződmények, ahol már városi gazdasági élettel és műveltséggel számolhatunk, a Kr. e. 7. évezredben az ókori Közel-Keleten jelentek meg. A városi kultúra Európába, innen, keletről indulva szakaszosan terjedt el, és a Kr. e. első évezredben élte el a Rajnát.

Az ókori város, amelyet elsősorban a görög polis és a római civitas testesített meg, volt a szervezője a korabeli közéletnek, valamint a közép és felső rétegek mellett állandó lakhelye a papságnak, a gazdag birtokosoknak és hivatalnokaival együtt az eljáróságnak. A város és vidéke egységet képezett, amelyben az utóbbi semmilyen lényeges szerepet nem játszott. A városok a kereskedelem, a forgalom, a bank-, a politikai- és sportélet, valamint a művészetek központjainak szerepét töltötték be. Ez a helyzet Itáliában a középkor során is fennmaradt. Az Alpoktól északra fekvő vidék azonban a középkorban saját politikai és kulturális jelentőségre tett szert a főurak várai, a nemesek udvarházai és kastélyai, valamint a kolostorok által. Ezért nem lettek a középkori városok a kultúra, a lelki élet és a politikai hatalom tekintetében olyan egyedüli centrumai egy-egy területnek vagy országnak, mint az ókorban, jóllehet az ipar és a kereskedelem központjai maradtak.

A városi élet súlypontja a császárkorban Itáliából előbb a provinciális városokba helyeződött át, ahol a polgárok ugyanúgy, mint Itáliában diadalíveket, amfiteátrumokat, fürdőket, stb. építettek. Majd a 3. századtól, amikor a barbárok egyre inkább fenyegették a birodalmat, változott a városi élet. Kezdett zsugorodni, majd hanyatlásnak indult, az agrárius élet jelei mutatkoztak. A piac és kereskedelem egyre inkább háttérbe szorult. A városi élet súlypontja a Kelet-Római Birodalom területére helyeződött át.¹

Bár a várostörténeti kutatás eljutott oda, hogy a középkorban született nyugati város és az ókoriak között közvetlen folyamatosságot nem

¹ Ennen, 1987. 31–50. p.

fedezhetünk fel,² mégis szembe találtak a kutatók az ókori világ és a középkor városai közötti kulturális összefüggések kérdéseivel. A városok életében az átmeneti időszaknak az 5-től a 9. századig terjedő korszakot tekinthetjük. Azonban felvirágzásukat nem csupán az „új találmány”, a piac hatásának tudhatjuk be. A római szellem továbbélése megfigyelhető a városok igazgatásának és bíraskodási gyakorlatának szétválasztásában. A városkönyvek vezetése, valamint a közjegyzői oklevelek megléte későrómai formákra vezethető vissza, akárcsak a magánjogi jogügyletek feljegyzése, azaz a világi írásbeliség fennmaradása. Másként alakult a helyzet az Alpoktól északra, ahol az írásbeliség az egyháziak kiváltsága lett. Ez az írásbeliség őrizte tovább a római magánjogot az itáliai városokban és nagy hatást gyakorolt a városi magánjog kialakulására, a személyi jogra, amelyek részét képezte még ekkor a családjog, valamint a tulajdon és öröklési jogra, hiszen a magánjog adja a mindennapi élet kereteit, maga az élet.

Az ókori városi kultúra folyamatosságának és megszakítottságának árnyalatokban gazdag képe rajzolódik ki a tárgyalt átmeneti időszakban. Folyamatosság a fennmaradt építményekben, illetőleg romjaikban, továbbá a városokban lévő ókeresztény központokban, püspöki és világi uralmi székhelyeken (Trier, Metz, Worms, Mainz, stb.) tapintható ki egyrészt, másrészt az ókorival összehasonlítva leépült távolsági kereskedelem, a csökkent jelentőségű városi piacokban, valamint a hozzájuk kapcsolódó provinciális jogi normákban, továbbá a gall-római lakosság maradványában és velük együtt az egykori városi élet egyes elemének fennmaradásában. Ám ez sem általános kép, a folyamatosság nyomai például a Duna medencében a romoktól eltekintve teljesen megszűntek.

A városi élet minden beszűkülése ellenére, úgy tűnik, a római és keresztény örökség szellemi és anyagi hatást gyakorolt az újra felvirágzó városi élet számára, amelynek motorja az ókorban nem létezett új típusú városi polgárság lett. Kialakulását azonban hosszú társadalmi, jogi és gazdasági folyamat eredményezte.³

A római örökség csak kezdeti lendületet adott a középkori városi létnek. Az új kereskedelmi központok és piacok a tenger- és folyópartokon jöttek létre. Bennük kereshetjük az új városi élet kiindulópontjait. A kereskedelmi kapcsolatnak az 5. században bekövetkezett hanyatlása után a 7. században új lendületet vett a forgalom, amely már nem az ókori római, hanem az új germán népeknek volt köszönhető, ugyanis miután e népek letelepedtek, érdekükben állt a béke megteremtése, amely lehetőséget biztosított a nyugodt termelő munkához és országépítéshez. A kialakult kereskedelmi központokat a források kapunak (portus) vagy utcának (vicus)

² Hegel, 1847. Passim.

³ Ennen, 1987. 51–77. p.

nevezik. Közülük a jelentősebbeket említjük. A Chanche folyó mellett Quentowik, Dorestad a Rajna és a Lek összefolyásánál, Haithabu a Schlei déli partján és Birka Svédországban, a Mälarsee-nél. Quentowik 670 és 864 között szerepel a forrásokban. A déli vidékekre utazó angolszászok szárazföldi kikötője volt.

E településeket „wik”-nek nevezték. Egyesek a név eredetét névtanilag a vicus-ra (utcára) vezetik vissza. Bennük a legfontosabb szerepet a piac játszotta, ahol a távolsági kereskedők a raktáraikat tartották, amelyekben kereskedés céljából a luxusáruktól a mindennapi élethez szükséges cikkeken át a fegyverekig az áruk tarka sokaságát tárolták. A gazdag kereskedők mellett iparosok és szegény, bér munkát végző lakosok sokaságából épült fel e helyek társadalma. A kereskedők nemcsak az üzlethez, a hajók kormányzásától a kard forgatásáig sok mindenhez értettek, és ami a legfontosabb, szabad emberként éltek, az Északi-tengertől a Keletin át a Fehér-tengerig hajóztak és kereskedtek. Dél felé a Rajna és a Szajna vonaláig terjedt érdekkörük. Voltak közöttük olyanok, akik a kereskedelmi központokban laktak, mások, főképp a szezonálisan kereskedők vidéken.

Az említett kereskedelmi központokban a király birtokolta a telket, bírói joggal rendelkezett, és megbízottja, a wikgróf vagy prefektus képviselte, amint az Birka-ban, Haithabu-n és Quentowik-ban volt. A Karoling korban már kialakult egy bizonyos kereskedői jog, amelyet a királyi megbízott a döntései során kénytelen volt figyelembe venni, azaz nem dönthetett a kereskedőktől függetlenül. E helyzet abból származott, hogy a kereskedők nem álltak senkinek az oltalma alatt, útjaik során önállóan vállalták a veszélyeket, a kereskedelem kockázatát és érték el sikereiket. Saját védelmükre karavánokat alkotva utaztak, és gilde-be, kereskedelmi társaságba, céhbe tömörültek. A gildekben az egyes foglalkozást űzők nem különültek el egymástól. A vér szerinti testvérséget, annak kötelezettségeit, az arra jellemző vonásokat számos mással bővítették. Az új tagot, akinek esküt kellett tennie, a többiek egyetértésével vették fel. Tehát a társaság esküszövetség is volt. A legnagyobb büntetést a kizárás jelentette. Szervezetükben az elnök és az előjárók, valamint a gilde-ülés játszották a legfontosabb szerepet. A közösségi életük a közösen tartott lakomákban, az áldozatvállalásban és a halottaik tiszteletében fejeződött ki. Ez a közösség tartotta őket össze, a gilde az egyes személyek laza, mégis zárt egyesülete volt, amely azonban tagjait az egymás iránti segítség nyújtásra kötelezte.⁴

Bár az említett kereskedelmi központok nem mondhatnak magukénak egy-két évszázadnál hosszabb történetet, mégis a nyugati város korai formáinak, előképeinek tekinthetjük őket. Nem rendelkeztek azonban

⁴ Schmidt-Wiegand, 1978. 121–157. p., Planitz, 1940. 175–176. p., Planitz, 1940 A; Schwineköper, 1985. 71–112. p.

azzal az erővel, helyi energiával, amely fenntartotta volna őket a válságos időszakokban. Nem épültek fel bennük jelentős közösségi épületek, és nem nyújtottak kellő védelmet veszély esetén a lakosaiknak, továbbá az állandóan úton járó kereskedők nem kötődtek annyira lakóhelyükhöz, mint a későbbi városlakók, illetőleg a sok rom között élő római kori városok maradék lakossága. Hiányzott a tradíció és a várost körülvevő vidékhez kötődés. A kereskedelmi utak megváltozása együtt járt hanyatlásukkal. Mindezek után jobban érthető az egykori római városok topográfiai folyamatossága. Jobb forgalmi beágyazottságuk miatt inkább megmaradtak azok a kereskedelmi központok, amelyek egykori római települések: Namur, Huy, Maastricht, Köln, Mainz, stb. mellett keletkeztek. A csak helyi piacot bonyolító központok ugyanarra a sorsra jutottak, mint az említett nagy emporiumok.⁵

A vár és a kereskedés helye egy-egy település fogalmában lassan összekapcsolódott. A kereskedést a település egy utcájában űzték. Meg kell különböztetni a napi és heti vásárt az évestől. Az előbbiek városteremtő és fenntartó erőt képeztek.⁶

Amint a fentiekben láttuk, Európában a 7–8. században hosszú hanyatlás után, amely a Nyugat-Római Birodalom széthullása után következett be, lassan elindult a gazdasági élet fellendülése, amely mindenütt lökést adott a városi élet megindulásának. A városokat a forgalmas helyeken a létrejövő piacok hozták létre. A kereskedelmi utak változása következtében egyes városkezdemények megszűntek, mások tovább virágoztak, és közülük alakultak ki a középkori városok.

Európa népessége a 7. és 10. század közötti időben jelentősen gyarapodott, ami együtt járt új területek feltörésével és művelés alá vételével. A 10. században egy csendesebb szakasz következett, amelyet majd követett a középkori nagy népesség növekedés, amely együtt járt újabb nagy területek művelés alá vételével, az erdőirtással, és az irtványföldek szántókká alakításával. Mindez bizonyos helyeken sűrű településhálózat kialakulásával járt, mint például Párizs környékén, a középső Mosel szőlővidékén, valamint az Ardennek és a Pireneusok kevésbé termékeny területén, amihez hozzájárult a mezőgazdaság technikai fejlődése (eke, borona, cséphadaró, vízimalom).

A városok a 11. és 13. század között tehát nagy növekedési és gyarapodási korszakot éltek át. Nápoly lakossága például 1140-re 30000-re szaporodott. 952-ben épített városfalát, amely a várost és a várat vette körül, bővítették, ugyanis 1156-ban már a burgust is fallal övezték. 1288-ban Milánóban 12 500 ház állt. A Loire és Rajna közötti területen a városokat a topográfiai kettősség jellemezte. Az óvárosban a püspöki székhely, a

⁵ Ennen 1987. 56–59. p.

⁶ Tringli, 2010. 1291–1344. p.

fejedelmi vagy úri palota helyezkedett el a hozzájuk tartozó épületekkel. E településmagot sok helyütt még a római városfal övezte, ezen kívül helyezkedett el a kereskedők és iparosok telepe, a vicus, portus vagy emporium, a később burgusnak, suburbiumnak nevezett városrész, a kereskedők és iparosok lakóhelye. E kettősséget nagyon jól mutatja Verdun és Bonn esete.⁷

A városfejlődés hosszú folyamat, ám bizonyos pillanatok kiemelkednek belőle, mint amilyen az alapító oklevél megszületése és a városfal építésével az egész város területének körülkerítése. A városfal a korabeli városlakók számára nem romantikus külsőséget jelentett, hanem védelmet a háborúságokkal szemben. Ugyanis nemcsak a nagy ellenséges betörések (normannok, arabok, magyarok) jelentettek veszedelmet, hanem az állandó feudális magánharc, a Fehde is, amely 1495-ig a jogviták eldöntésének megengedett eszköze volt. A megszorodott lakosságot a vár nem védte tovább a szűk területén, mert ott már nem fértek el, éppen ezért vették a városokat fallal körül, amellyel egyúttal megszűnt a topográfiai kettősség. Később a városfal egyúttal egy sajátos jogterületet, a városét is övezte, amely nagy mértékben különbözött az őt körülvevő vidéken élők jogától. A kőfal nemcsak biztonságosabb életet nyújtott a városlakó iparosok és kereskedők számára, hanem a polgári rend tekintélyét is növelte, továbbá kulturális szempontok járultak vele, mint például a már említett sajátos városi jogrendszer szimbolizálása. A falépítés a városi lakosság legnagyobb közös vállalkozását jelentette, amely során a közeli és távoli városba érkezőket egy közösségé kövacsolta a helyi azonosságtudat és a helyi jog tekintetében egyaránt. A városfal építése és fenntartása jelentős költségekkel járt, amelynek biztosítása érdekében forgalmi vagy egyéb adókat vetettek ki.

A középkori úri ház építésének két formája, a lakótorony és a termes, emeletes ház öröklődött át az ókorból. Az előbbi gyakorisága Metz és Trier építkezésére jellemző. A Rajna mentén Utrechtig a lakótoronyok és a csipkeoromzatú házak építése jellemezte a városokat. A Maas mentén a korábbi kőből való építkezést a faszerkezetű házak emelése váltotta fel éppen úgy, mint Flandriában, Burgundiában, a Loire mentén és Bretagne-ban. A kővel (tégllával) építkezés a nyugati városoknak meghatározó jegyét adta. A városfal mellett így építették a polgárok házaikat. Végül a termesen épített két-, háromemeletes házak terjedtek el az úri házépítésben. A ház alacsonyabb földszinti részét, raktár, műhely vagy bolt helyét elválasztották az emeleteken elhelyezett lakás céljára szolgáló helyiségektől. A 20. századig eme építési forma jellemezte a városi polgári házak stílusát.⁸

7 Planitz, 1954. 332–340. p., Ennen, 1987. 270–293. p.; Dilcher, 1998. 91–128. p.

8 Ennen, 1987. 78–110. p.; Isenmann, 2014. 99–110. p.

A város elnevezés a korai időkben nem fedte pontosan a későbbi város fogalmát. A latin *civitas* szó, akárcsak a német *burg* szó részben mást, pl. megerősített püspöki székhelyet vagy egykori római várost jelentett. A *burgus* fallal körülvett és kerítetlen várost, városrészt is jelentett a közép-latin szóhasználatban. A város (*Stadt*) szó a 11. században bukkant fel először a korabeli város fogalmának elnevezésére. Ugyanezen időben jelent meg a városlakó elnevezés abban az értelemben, amelyben ma használatos: olyan ember, aki a fent említett városi környezetben él az ott kialakult jogi normák szerint. A város általános európai jelenség és fogalom lett, a kiváltságlevél gyakran már a polgárok által megszerzett jogokat rögzít, más esetben valóban a városalapítási kísérlet, amely vagy sikerül, vagy nem, dokumentuma. A sikertelen kísérletek példája Nagymaros esete, amelynek I. Károly király városi kiváltságlevelet adott, mégsem fejlődött várossá. A szabadságokkal ellátott települések között meg kell különböztetnünk a köztes formát, a szabadságjogokkal felruházott falvakét. Köztük és a városok között laza átmenet található.⁹

Heinz Stoob a városalapítások idejét a városi fejlődés külön szakaszának tartotta. Számos tudós által elfogadott korszakolásában a városokról összegyűjtött adatainak vizsgálata nyomán a városfejlődés alábbi szakaszait állapította meg Közép-Európára nézve, amelyet ő a Rajától számít. Első szakaszként a kezdetektől 1150-ig terjedően az ún. anyavárosok kialakulásának az idejét vette, azon városokat, amelyek a városok alaptípusait képezték. Ők mintát adtak az újabb városok gazdasági, jogi életének és más vonatkozásainak a megszervezéséhez. 1150-től 1250-ig tartott a nagy alapított városok kialakulásának az ideje, amelyeket az anyavárosok példáját követve hoztak létre, és általában alapítólevéllel rendelkeztek. A harmadik szakasz 1250-től 1350-ig a kisvárosok keletkezésének az időszaka volt, míg az 1350-től 1450-ig terjedő időt a törpevárosok (*Minderstädte*, *Zwergstädte*) kialakulása etapjának tartotta. 1450-től 1800-ig pedig szerint a városok létrejöttének nagy apályával kell számolnunk, utána viszont már más társadalmi gazdasági körülmények között nagy fellendülés következett be.¹⁰

Stoob az általa közép-európainak tartott városokat lakosságuk alapján az alábbi módon osztályozta: törpe városnak tekinti a 800 lélekszám alattiakat, kisvárosnak a 800 és 4000 közöttieket, középvárosnak a 4000 és 10000 lakost számlálókat, a 10000 felettieket pedig nagyvárosoknak tartja.¹¹

⁹ Ennen, 1987. 101–104. p.; Isenmann, 2014. 88–107. p.; Blazovich, 1993. 269. sz.

¹⁰ Stoob, 1970. 40. p.

¹¹ Stoob, 1979. 159. p.

II. A VÁROS FOGALMA ÉS JOGI ALAPELEMEI

Az egyes városok kialakulásának számos formája ismeretes, azonban mindegyikben döntő jelentősége volt a község kialakulásának. A község a középkori város sajátos szülőtte. Nem találhatjuk meg az ókorban, jóllehet annak városi jogi emlékei fennmaradtak az itáliai városokban, és mintegy beépültek a középkori városok jogéletébe, a szervezeti szabályozásba. Az itáliai városok ilyen módon összekötő kapcsot jelentettek az ókori és középkori városok között, azonban a fennmaradt építőelemek az utóbbiban teljesen új szerepet és jelentőségek kaptak. A városi község kialakulása Gerhard Dilcher szerint a dolog természetében van. Összefüggésben áll az illető város vagy város csoport társadalmi szerkezetével. E jelenség figyelhető meg az észak-nyugati kereskedelmi piacok (wik, portus) jogi és szervezeti egységében. A korai 11. században keletkezett forrásokban felbukkanó régi gilde-kben az addig használt jogtól eltérő lett hatályos. A városi jog és a városi község kialakulása együtt járt.¹²

A városi jog kialakulása azonban nem pusztán jogi folyamatként játszódtott le, ott húzódtott mögötte az a társadalmi mozgás, amely során a jobbágyok egy része a városokba költözött, és ezért bizonytalan jogállással rendelkezett. Hatást gyakorolt rá a béke és a szabadság utáni vágy vezette mozgalom, továbbá befolyásolták az egyházi reformmozgalmak és az eretnokség közötti viták, valamint az investitúra harc, amelyek jelentős tömegeket befolyásoltak.

A városi lakosság a 10–11. században jogállását illetően tarkaságot mutatott. A kereskedők a városi társadalom felső rétegeit képezték, amint ezt már a gilde-k esetében láttuk. Hozzájuk tartoztak a városurat szolgáló csoportok vezetői, a miniszterialisok, akik jelentős befolyással rendelkeztek a királyi és püspökvárosokban. Erős csoporttudat jellemezte őket, 1159-ben például esküszövétséget kötöttek urukkal, az utrechti püspökkel szemben. Gyakori kapcsolatban álltak a polgárokkal, és a városi vezetők között egyre nagyobb számban jelentek meg. Lassú folyamat eredményeként tagozódtak be a városi nemesek, illetőleg a patrícus réteg soraiba. A városi középréteghez számos különböző jogállású adófizető tartozott, például a szolgálai sorból kiemelkedettek, közöttük találjuk a jobbágyokat, akiknek egy része még megőrizte urához tartozó kötelékét, és ezzel idegen, külső jogközséget hozott be a város falai közé, továbbá azok, akik ez alól szabadulni akartak, és uruk szándékaik elleni esetleges fellépését kiváltva a városi békét veszélyeztették.¹³

A városi jogon belül az egyes polgárok és egyes rétegek adófizetési arányai, az adóteher viselése a kereskedő jogból vezethető le. A városba

¹² Dilcher, 2006. 37–50. p.

¹³ Blazovich, 2017. 47. p.

letelepedni érkezőknek a régi uraikhoz kapcsoló kötelékektől való megszabadulásuk módozatai, valamint az ott lakóknak városhoz mint menedékhelyhez tartozó jogai a dél-nyugat francia vidékekről egyrészt észak, másrészt dél (Spanyolország) felé tartó szabadságmozgalmak eszméiből vezethetők le. A több helyről érkező jogintézmények tarkasága végül a városfalon belül az egységesülés irányába hatott, amely folyamatban szegény és gazdag között számos jogállásbeli különbség maradt fenn. A nagyobb városoktól pedig a kisebbek átvették, kölcsönözték a jogukat, amely folyamat nyomán kialakult az anyaváros és leányvárosai közötti viszony, és így keletkeztek a városi jogcsaládok, amelyek közül a namuri, a lüttichi, a magdeburgi, a lübecki, a speyeri jogot és a londonival összefüggő oxfordi jogot említjük. A városi jogcsaládok meglétét európai jelenséggént tartjuk számon.¹⁴

A fent leírt módon született meg az európai város és annak joga, amelyet nem lehetséges egy meghatározásba tömöríteni, csak az ismertető jegyek együttesét lehetséges számba venni. A város fogalmának koroktól független lényegi ismertető jegyeit a területi funkciókban kereshetjük. Legfontosabb ismertető jegyeinek összességét Carl Haase határozta meg, amely egyrészről tartalmazza a külső megjelenés szempontjait: egybetelepültség (utcák, terek), összetömörülés, zárt utcafront és egyebek. A belső jellemzők közé sorolta a rétegekre tagolódo társadalmat, a városlakók között a középkorban létezett különböző jogállást és a nekik megfelelő funkciókat, a munkamegosztáson alapuló gazdaságot, valamint az egyes szakterületeken megnyilvánuló központi szerepet.¹⁵

A külső megjelenés, a szerkezet és az ellátandó feladatok egy-egy városon belül kölcsönhatásban voltak, ám nem rendelkeztek mindig egyforma hatóerővel. A mindenkori szerves kapcsolatuk adja meg máig az egyes városok jellegzetes karakterét, amely minden város jellemzője. Az említett városfogalom azonban csak egy váz, illetőleg segédeszköz, amelynek birtokában a városok ezerarcúságát közelíthetjük meg, hiszen minden város, kicsi és nagy külön egyéniség. Egyénileg vizsgáljuk és kutatjuk történetüket, majd összevethetjük eltérő és rokon vonásaikat.

Max Weber és követői a város fogalmát ugyancsak az ismertető jegyek együttesében látják hangsúlyozván azt, hogy minden város külön személyiség, továbbá a története folyamán egy-egy város változik, és időnként más-más arcot ölt külső és belső karakterjegyeiben egyaránt. Éppen ezért Weber úgy véli, csak a város ideáltípusa írható le, amelytől számos eltérés lehetséges. Például, mint az alábbiakban látjuk, a városfalat fontos ismertetőjegynek tartja, mégis lehetnek olyan városok, amelyek nem falal övezettek (Tirol, Magyarország). Weber, miután a városok általános

¹⁴ Blazovich, 2017. 48. p.

¹⁵ Haase, 1958. 16–32. p.

ismertető jegyeit: a lakosságszámot, a sűrű beépítettséget, a gazdaságot és az egyéb központi helyi szempontokat tárgyalta, a nyugati város meghatározó jegyeiként az erősítettséget, a piachely szerepet, saját bírói hatóságot és legalább részben a saját jogot, a szövetségi jelleget, azaz a polgárok közösségét, amely részleges vagy teljes autonómiával rendelkezik, látta. Ez utóbbi tartalmában benne foglaltatik az önálló norma (jogszabály) alkotási jog, valamint az autokefália, a politikai hatalom.¹⁶

Amíg Carl Haase a város külső megjelenését, társadalmának szerkezetét és a viselt funkciókat emeli ki, addig Weber a központi helyből adódó sajátosságok mellett a polgárok községét, a kommuná-t vagy Gemeinde-t hangsúlyozza, amely a saját érdekeit és céljait próbálja érvényesíteni a város urával, vagy vele együtt a várost körülvevő nemesi környezettel szemben. Max Weberrel egy új elnevezés jelent meg a szakirodalomban: a nyugati városé, amely a korábbi városoktól különbözik, lényegét a polgárok szövetsége fejezi ki, és keletkezésének ideje a 11. századtól folyamatos a középkori Európában.

Így született meg a középkori város, valamint annak társadalma és joga, amelynek elemzését négy sarokpillér: a városi béke, a városi szabadság, a városjog és a városi alkotmány fogalmának tisztázása könnyíti meg. Az említett jogintézmények segítséget nyújtanak a középkori itáliai és német városok polgársága társadalmi viszonyainak vizsgálatára, valamint létformájának elemzésére. Egyúttal segítségül szolgálnak arra, hogy a városokban meglévő jogszokások és hatályos jogszabályok, valamint azok összefüggéseinek tanulmányozása alapján különbséget tudjunk tenni a középkori városok és az őket körülvevő vidék társadalmi, gazdasági és kulturális helyzete, valamint a bennük érvényesülő tulajdon, család és öröklési jog viszonyai között.

A városi béke

A városi béke Nyugat-Európában időbeli és személyekre kiterjesztésében különbözött az országos és tartományi békétől. Amíg ez előbbieket meghatározott időre és személyekre vonatkoztak, addig az utóbbiakat az állandóság jellemezte, megtörésükért büntetés járt, és a város minden lakója hatálya alá tartozott. A magánharc minden formáját kizárták, amelyvel a béke sajátos szigete jött létre.

Egy-egy város alapításakor a polgárok személyesen, esküvel fogadták meg egymás számára a béke fenntartását, és ezzel esküvel kötött szövetséget alkottak, amellyel mintegy az eskütársak testvéri egyesülete született meg. Létrehozását a termelő munka folyamatának biztosítása kívánta

¹⁶ Weber, 1972. Passim. Magyar fordítása: Weber, 2006. 37–50. p.

meg. Fenntartását pedig számos jogintézmény: bíró, bíróság, bírósági segédszemélyzet, börtön és rendőrség biztosította.¹⁷

A városi szabadság

A városi szabadságot kettős értelemben foghatjuk föl. Egyrészt jelenti egy-egy városnak mint jogi személynek alkotmányjogi állását, amely más és más tartalmat hordozott az egyes városok számára, másrészt jelentette a polgárok személyes szabadságjogait. A középkor sajátos viszonyainak megfelelően a nagy- és kisvárosok polgárainak szabadsága tarka képet mutatott, más volt az egyes városokban a polgárok által elért szabadság foka.

A városnak mint jogi személynek, a polgárok községének szabadságjogai közé tartoztak az önálló bíró- és tanácstag választás, valamint sok helyütt a plébános választás, a városfal építése és védelme, valamint a gazdasági kiváltságok: vásártartás és a vámmentességek. A polgárok szabadsága a városi telkek és azokon épült házak kötöttségek nélküli tulajdonlását és örökítését jelentette, továbbá a szabad házassági jogot. A polgárok a városi bíróság alá lettek rendelve. A foglalkozás (iparos, kereskedő, földműves) szabad választásának a lehetősége ugyancsak a polgárok egyéni szabadságának a körébe tartozott. Végeredményben a polgárok kiszabadultak a városúr személyi és dologi függőségéből, szabadságukat adókkal váltották meg. Ezt jelentette a „városi levegő szabaddá tesz” szállóige.

A községnek és tagjainak, a polgároknak a szabadságát az alapított városokon kívül az egyes városok nem egyszerre szerezték meg. A város Max Weber nyomán Gerhard Dilcher szavaival ideál típusának eléréséhez hosszú út vezetett, volt olyan, amelyik el sem érte azt.¹⁸

A bíró a feje, a plébános pedig első tisztségviselője volt a középkori városnak. A világi egyháztagok vallásos és egyházi élete elsősorban a plébánia keretei között folyt. A plébános és a plébániák számára a kánonjog biztosította a keresztelés, házasságkötés és temetés végzését, amit a szerzetesrendek nem láthattak el. A plébánia egyúttal az alsópapság életének színterét adta. Egyrészt az acholitusoktól a felszentelt papokig, másrészt a nagyobb plébániákon a káplánoktól az oltárosokon át a különböző javadalmasokig a plébános irányításával együtt látták el a plébániához tartozó lakosság lelki gondozását. A plébánia és a templom egyúttal a közösségi élet fórumát alkották, ahol a vasárnapi szentmisére összegyűjtött a város lakossága, akiket nemcsak a mise liturgiájába lehetett bevonni, hanem az alkalom lehetőséget nyújtott a város és a világ ügyeiről való tájékoztatásra és a hívek illetően szellemi és lelki befolyásolására.

Mivel a plébános mint az egyháztagok lelki életének irányítója óriási

¹⁷ Dilcher, 1996. 71–73., 99–101. p.

¹⁸ Dilcher, 1996. 101–104. p.

szerepet játszott a városban, továbbá mint írástudónak és kánonjogi ismeretekkel rendelkezőnek jelentős befolyása alakult ki a városi élet más területein is, ezért nem hagyhatta figyelmen kívül a város vezetése, ki legyen a plébános.

A plébánosválasztás joga a magánegyházak kialakulásával függött össze, amikor egy-egy település birtokosa templomot építtethetett, és abba, miután bemutatta a püspöknek, papot helyezhetett. Mint egyházalapítót megillette a pap állításának, választásának a joga, amely később patronátusi, azaz kegyúri joggá alakult. A plébánosválasztás megszerzésének jogát több módon nyerte el egy-egy település. A városi község által alapított és épített templom révén, a kegyúrral folytatott egyezkedés során a jog bérletének elnyerésével, vagy megszerzésével, vásárlással, ispotály-templom alapításával, valamint uzurpációval.¹⁹

A városi szabadságok lebontásának, gyakorlati alkalmazása során az akkor még a személyi joghoz tartozó családjogról is készültek szabályok. Kis kitérőként nézzünk erre néhány példát Raymundus Parthenopeis jogkönyvéből.²⁰

Az asszony irányításáról

A férj köteles asszonyát mindenekelőtt istenfélővé tenni, másodszor, jó erkölcsökre nevelni, harmadszor, a pletykát és a fondorkodást megtiltani, negyedszer, kevés beszédűvé tenni, ötödször, szemérmessé és érelynessé tenni, hatodszor, a test ékesítésével kapcsolatban illendően viselkedjen, hetedszer, tiltsa el az ide-oda szaladgálástól, nyolcadszor, tiltsa el a titkos helyektől, kilencedszer, tegye őt dolgossá, tizedszer, tanácsoljon neki alázatosságot, tizenegyedszer, beszélje le a gőgösségről, tizenkettedszer, ha felnőtt, és jártas abban, hogy a ház igazgatását vezesse, teljesen meg kell benne bízni, de ha ostoba és arcátlan ifjoncként viselkedik, akkor őt fegyver nélkül, de vesszővel és bottal meg kell verni. És szükséges minden olyan dologra kiképezni, amelyek a lélek üdvét, és a test erősítését célozzák.

Hogyan viselkedjen a férj a feleségével szemben

A férj kötelessége, hogy asszonyával tisztelettel bánjon, számára élelemről, ruhákról és viseletről saját lehetősége szerint gondoskodjon, és törekedjen a neki tett hűségesküjének a betartására, továbbá elégedjen meg vele egyedül, és sohase gyanakodjon rá, hanem mintegy társként, és ne mint szolgálólánnyal viselkedjék vele.

¹⁹ Kurze, 1966. 451–460. p.; Isenmann, 2014. 631–633. p.

²⁰ Parthenopeis, 1926. I. Könyv. 49–54. Fejezet. 209–214. p. Blazovich László fordítása.

A feleség hogyan viselkedjen a férjével szemben

Ezzel szemben a feleségnek minden törvényes és becsületes dologban engedelmeskednie kell a férjének, a háznak gondját viselni, dolgosan élni, és minden háztartási felszerelést, ami a házban van, gondosan megőrizni, a pincéket, a kamrákat és a konyhát gyakran ellenőrizni, a háznép-et bölcsen és finoman kezelni, szelíden korholni, nem rosszul ellátni, a házban keletkezett veszekedéseket, vitákat és civódásokat lecsendesíteni, egyedül a férjét tisztelni, és ne bosszantsa fel őt, valamint a férjével szemben ne kövessen el jogtalanságot, és sohase kötekedjen vele, továbbá a férje tudta és beleegyezése nélkül semmilyen szerződést ne kössön.

A gyerekek irányításáról

Hogyan bánjanak a szülők a gyerekekkel

A természetjog szerint a szülők, de leginkább az apa kötelessége, hogy a saját gyerekeikkel, tudniillik a természetesekkel és törvényesekkel kapcsolatban a legnagyobb gondoskodást tanúsítsák. Először, mivel a gyerekek tőlük származnak, fenn kell nekik tartani, hogy ők rendelkezzenek azzal, amely az élet folyamán szükséges. Másodszor, hogy csecsemő korukban lágy élelemmel, de főképp tejjel táplálkozzanak, és a bor fogyasztásától tartsák vissza őket, visszafogott mértéktartással irányítsák, és a sírástól őrizték meg őket. Harmadszor, hogy a fiúkat már csecsemő kortól hét éves korig anyanyelven oktassák, és miután ezt megtanulták, legott képezzék őket a keresztény hitre, és a hét évestől egészen a tizennégy éves korig a latin nyelvet, azaz az írást tanulják. Tizennegyedik évük után a nehezebb munkákra fogják őket, tudniillik ha nemesek, a nemesi foglalkozásra, ha polgárok, a polgárra, ha falusiak, a parasztira, a kézművesek a kézműves foglalkozásra tanítsák őket. Negyedszer, hogy a viselkedési szabályokra oktassák őket, ötödször, hogy a szerelmi vágytól visszatartandók. Hatodszor, tanítsák őket arra, hogy kerüljék a rossz társaságot, és keressék a jó közösséget. Hetedszer, neveljék őket az étkezés alatti udvariasságra. Nyolcadszor, hogy a törvényes játékokat űzzék és gyakorolják, a törvénytelenek elől viszont szaladjanak el, kerüljék a szerencsejátékot és a kockavetést. Kilencedszer, neveljék őket a helyes öltözködésre.

A fiúk hogyan viselkedjenek a szüleikkel szemben

Ezzel szemben a fiúk kötelesek a szüleiknek alárendelni magukat, és csak azoknak szolgálnak, értük dolgozzanak, és nekik szerezzenek, akaratauk és beleegyezésük nélkül soha ne tegyenek semmit, ne kössenek szerződést, és sok mást is kötelesek tenni, amelyeket itt a rövidség miatt mellőzök.

A lányok neveléséről

A lányok elsősorban és főképpen arra nevelendők, hogy Istennek szolgáljanak, másodsor, hogy ne legyenek dologtalanok, szószátyárok, piperkőcök és pajzánok, harmadszor, hogy ne legyenek szemérmetlenek, negyedszer, hogy ne legyenek tekergők, ötödször, hogy ne legyenek nevetlenek, hanem mindenben engedelmesek, és sok másra, amelyek már fentebb, az asszonyok irányításától szóló részben már meghatározásra kerültek.

A városjog

A társadalmi változások megkívánják a nekik megfelelően változó jog kialakítását. A városi jog túllépett a tradicionális középkori tartományi jogon, amely a 19. századig megmaradt korábban kialakult keretei között. A városi jog a maga területén, ott, ahol hatályos volt, nem merevedett szokásjoggá, jóllehet erős szokás- és tartományjogi gyökereket mondhat magáénak. Ennek ellenére ésszerű megegyezésen alapuló és változó jognak nevezhető, amely a különböző felek akaratnyilvánítását kifejező dokumentumokon és a polgárok esküjén nyugszik, továbbá amelyet később a városi tanács változtat, formál és árnyal határozataival, valamint szabályaival.

A városi jog a városi béke és a városi szabadság alapján született, valamint alapjául szolgáltak a városi kiváltságlevél, illetőleg a feljegyzett városi jogszabályok, valamint az egyes városi főtisztviselők rendelkezései. A városi jogban benne foglaltatik mindenek előtt a magánjog, továbbá a büntető-, végrehajtási- és eljárásjog, azonban nem azok klasszikus, mai tagolásának megfelelően, hanem az egyes normákban sokszor vegyesen megfogalmazva. Szétválasztásuk a mai jogi gondolkodás alapján sem egyszerű feladat.

A városi jog már a 12. századi feljegyzésekben jelentősen elkülönült a tartományi jogtól. Elsősorban a kereskedő nép érdekeihez kötődtek a szabályok, mégpedig az árucseré és a forgalom könnyítése érdekében keletkeztek újak, amelyekkel a tartományi jog nehézkességét és formalizmusát küszöbölték ki. E szabályokat tekinthetjük a városi jog legrégebbi területének. Vele párhuzamosan a településjog keretein belül fejlődött ki a városi birtok-, illetőleg tulajdonjog, amelyek teljesen különböztek a tartományi jog e tárgyú artikulusaitól, amelyek vagy a hűbérjog szabályainak feleltek meg, azok szellemiségében fogantak, vagy a földesuraság körébe tartozó földbirtok jogállásának megfelelően dologi uralmat jelentettek az illető föld fölött, és ezzel korlátozták a birtoklási és tulajdon viszonyokat. A városban ezzel szemben a kezdetektől fogva kialakult egy olyan földbirtokjog, amely a polgári kori tulajdonjog felé mutatott, ugyanis a

helyi városúrtól független birtokforgalmat tett lehetővé. Ezáltal az öröklés szintén szabad lett, amelynek következtében a földbirtok forgalmának feudális rendszere és a polgári jogrend elkülönült egymástól. E változás alapvetően határozta meg a városon belüli magánjogi viszonyokat.

A városi jog az időben korábbi feudális joggal szemben, amely számos irracionális elemet tartalmazott, az egyes jogesetekre nézve előre kiszámíthatóan az ésszerűség alapján állt. A városi polgárok a kereskedelmi forgalomban keletkezett ügyekben ésszerű eljárást, bizonyítási formákat és végrehajtási jogot alakítottak ki a korábbi formalizmus (eskü, eskütársak, istenítéletek) megszüntetésével. Még a római jog recepciója előtt, a 12. századtól kezdve a 15. századdal bezárólag a római jog számos elemét vették át és építettek be rendszerükbe. Ugyancsak újdonságként jött létre a szerződési jogban a formális bizonyítással szemben az anyagi bizonyítás, a szerződések tartalmának bizonyító ereje, valamint az esküdtek, továbbá a piacokon jelenlévő hivatalos személyek tanúskodása. Az új szemlélet alapján kialakult rendszer megteremtette a feltételeit az egyes személyek számára, hogy a kereskedelem és az iparűzés eredményeként szerzett vagyonuk révén elinduljanak a társadalmi felemelkedés útján. E jogrend sokkal nagyobb társadalmi mobilitás lehetőségét teremtette meg a városokban, mint amely a mezőgazdasági területeken kialakult.

A korábbi időszakban, mielőtt a polgárok még nem vívták ki jogait a város urával szemben, a városokban élők egyes csoportjai: kereskedők, miniszterialisok (a városúr tisztségviselői), kézművesek, parasztok, és egyéb jogállásúak, mint például a bányászok, más-más földbirtok- és öröklési joggal rendelkeztek. Később a városi területi jogban ez egységesedett, amely lehetővé tette a városi birtok szabad adásvételét, ami a városokban nem egy időben játszódott le. Volt olyan eset, ahol csak a késő középkorban következett be a polgárjoghoz kapcsolódása. A városi birtok és háztulajdon a tőke felhalmozást is szolgálta. Éppen ezért nem véletlen, hogy az északi német városokban vagy például Kölnben nagyon hamar felfektették a telekkönyvek elődeit.

A városi jog megfelelt a városokban lejátszódó társadalmi változásoknak, levetette a hagyományok bilincseit, amelyek a tartományi jogot a 19. századig megkötötték. A maga érvényességi területén annak ellenére sem szokásjog, hogy erős gyökerekkel kötődik a szokásjoghoz és a tartományi joghoz, hanem sokkal inkább szabad döntések által hozott, változások közepette élő helyi jog (Willkürrecht), amely az érdekelt felek megegyezésén alapult, amelyet közös akarat nyilvánítással fejeztek ki, és a polgárok esküjével erősítettek meg. Később a tanács határozataival változtathatták, árnyalhatták és újíthatták meg.²¹

21 Schmidt-Wiegand, 1998. 1438–1440. hasáb; Dilcher, 1996. 104–110. p.

A városi alkotmány

A városon kívüli vidék világában az uralmi viszonyokat egyrészt a nemesi-jobbági személyes és dologi függő kapcsolatokban kifejeződő földesuraság, másrészt a lovagi-hűbéri kötöttségek határozták meg. Az uralmat biztosító jogot a nemesek és a tartomány fejedelme tartották a kezükben az újkori polgári állam megszületéséig.

A városokban ezzel szemben a városi alkotmányban a kormányzati hatalom formáit a személyi hatalomtól függetlenül a tanács által meghatározott jogrend szerint írták le, és meghatározott időre választott hivatalnokok gyakorolták, őket pedig a polgárok közössége választotta és ellenőrizte.

A városi alkotmány továbbá tartalmazza az egyre terebélyesedő városi igazgatás leírását annak bürokratikus elemeivel együtt. A városi hivatalokban a főhivatalnokok, polgármester, tanácsstagok, követségben járók, stb. jóval a római jog recepciója előtt mint szakemberek, tanult jogászok dolgoztak.

A városi alkotmány egyúttal megfelelt a város társadalmi-gazdasági berendezkedésének, a kereskedelmi folyamatoknak és forgalomnak, valamint a társadalmi mobilitásnak. Kifejezte a városon belüli hatalmi viszonyokat és azok változásait.

A városalkotmány Itáliában és a Német Birodalomban már az 1200-as években kialakult. Különállását a fejedelmi, tartományi államok területi igazgatási formáitól az újkorig, a 19. századig megtartotta.

III. A KÖZÉPKORI NÉMET ÉS MAGYAR VÁROSOK HIERARCHIKUS RENDJE

A német városok A birodalmi (Reichsstadt) és szabad (Freistadt) város

---

A két kategórián belül a városúr mint birtokos és a várnagyi tiszt tekintetében négy várostípus különböztethető meg, azonban az egyes városokat nem mindig lehet egyértelműen az egyes kategóriákba sorolni.

1. Királyi városok birodalmi földbirtokon.
2. Királyi városok egyházi birtokon.
3. Birodalmi várnagyi városok.
4. Szabad városok.

A birodalmi városok nem rendelkeztek teljesen egyforma jogokkal, azonban az alábbi kiváltságokat általában birtokolták.

1. Fokozatosan visszaszorították a várnagy és a birodalmi várnagy hatáskörét, akik a kezükben tartották a tartományi várnaggyal együtt a birodalmi javak igazgatását, valamint a magasbíráskodást és a vérrel járó büntető bíráskodást, amelyek fokozatosan az alacsonyabb bíróság hatáskörébe kerültek át. A városok elnyerték a mentességet arra nézve, hogy idegen bíróságok ítélkezzenek a városban, és azt, hogy fellebbezni közvetlenül a király bíróságához lehessen. Mint fellebbezési fórum, a birodalmi udvari bíróság mégis megmaradt, főképp a városok mint testületek elleni perekben. A 15. században azonban egyes városok elnyerték a lehetőséget, hogy ezekben a perekben más birodalmi városokhoz fellebbezhessenek.

2. A városok megerősítették befolyásukat a bírák hivatalára. Sok város zálogosítás vagy vásárlás révén meg tudta szerezni e tisztségeket. Néhány gazdag polgár is fellépett e tekintetben. Így az igazságszolgáltatás városi kézbe került.

3. A tanács és a polgármester kiszorították az úr tisztviselőit a város igazgatásából és a tanácsulésekről, majd az említettek által vezetett bíróságokból, vagy mellettük létrehozták a városi bíráskodást.

A birodalmi városok – mint említettük – kiterjedt szabadságjogaik ellenére sem rendelkeztek teljes függetlenséggel. Mivel a királyhoz és a birodalomhoz tartoztak, a király beleszólt a belső ügyekbe, biztosokat küldhetett, akik dönthettek a belső vitás kérdésekben, például a tanács és a céhek vitáiban. Beleszólhattak az adó- és pénzügyigazgatásba, a szabályrendelet alkotásba és a városi javak elidegenítésébe, sőt a 16. századtól a felekezeti viszonyok megőrzésébe.²²

A kora-középkor idején a civitas szó a római hagyományok szerint élő püspökvárosokat jelentett, ahol kialakult a polgári község, amely legelőször indított el autonómia törekvéseket a város urával, a püspökkel szemben. A püspöki székhely a késő ókor idején kánonjogilag azt jelentette, hogy egy lehetőleg népes városban püspöki rezidencia létezett sokrétűen tagolt püspöki aulával. A püspökváros magját a fallal körülvett püspökvár képezte, ahol a püspöki székesegyház állt, amelyet a püspöki palota és a káptalani épületek vettek körül. A teret, amelyen álltak, további templomok övezték. A püspökváros jelentőségét emelte, hogy ura egyházi és világi bíráskodást egyszerre folytatott.

A püspökvárosok helyzetéhez hasonlíthatjuk azokat, amelyeket egyházi testületek, apátságok és kolostorok birtokoltak. A kolostorok melletti településekből fejlődtek várossá, amelynek ura az illető egyházi testület maradt, azonban világi várnagy irányította, amelynek eredménye legtöbbször a város civil kézre kerülése lett. Ezen városok közé sorolhatjuk Kemptent, Sanktgallent, Saffhausent és Gentet. Az utóbbiak adományként kerültek az egyházakhoz, majd onnan világi birtokosokhoz.

A püspökvárosoknak hosszú időbe és sok küzdelembe került, amíg

22 Isenmann, 2014. 302–303. p.

megszabadultak a város urának, a püspöknek közvetlen hatalmától, azonban a kivívott szabadság esetükben sem jelentett teljes függetlenséget. Mégis ezért kapták a szabad város (Freistadt) nevet. Ezután közvetlenül a király és a birodalom alá tartoztak. A királyhoz és a birodalomhoz tartozást királyi privilégium levelekben rögzítették, amelyekben az uralkodó elismerte a városi jogot és szokásjogot, a városok pedig több esetben hűbéri- és hűségesküt tettek a királynak. Az út azonban nem bizonyult ilyen egyszerűnek, mert a püspök legalább névlegesen törekedett jogai megtartására, és arra, hogy formailag maradjon meg a város urának, korlátozott autonómiával éljen a tanács, és tegyen neki hűségesküt. Ilyen módon meglehetősen kényes helyzet állt elő, amint azt Strassburg, Basel és Köln példája mutatja. Bár a szabad városok a királyhoz és a birodalomhoz tartoztak, a német királyt nem tekintették uruknak, nem a király állította a várnagyot, és nem fizettek neki évi adót.²³

Tartományi (területi) városok és a földesúri városok

A tartományi vagy területi városra a korszakban nem létezett név, a tudományos kutatás által kialakított elnevezés. Egy többé-kevésbé körülhatárolt, egy úr hatalma alá tartozó terület politikai-adminisztratív, katonai és pénzügyi igazgatásának a központja, a területet irányító főhivatalnok vagy várnagy székhelye. A várból a városba áthelyezett hivatalok tisztviselői innen irányították a tartomány vagy egy tartományrész életét. A városi bíróság a magasbíróság szerepét töltötte be a város és a hozzá tartozó falvak lakói számára. A várost irányító várnagy, az úr megbízottja tartotta a kezében a bíraskodást, az adóbeszedést és a katonai-, védelmi feladatokat. Személye a nemesek vagy a városi felső réteg soraiból került ki. A várnagy bírósága a falusi és városi bírók alacsony bírói fórumának fellebbviteli helyét képezte. Az önálló tanács testület, amely a késő középkorban elmozdíthatatlanul a birodalmi városok élén állt, nem létezett a tartományi városokban. A hivatalok tagoltsága, a bíróságok szervezete a városokban sok tarkaságot mutatott. Csak a kora újkorban alakult ki a tartományi városokból az a fejedelmi város, mint például legtöbb korszakában Bécs, amely a fejedelemség gazdaságpolitikájának a központját képezte, ahova begyűjtötték a különböző adókat, vámokat és bírósági bevételeket, valamint kezelték a kiadásokat.

Hogy a város pénzügyi teljesítő képességét megőrizze, a későbbiekben a világi vagy egyházi urától kiváltságlevelekkel biztosított magának önálló mozgásteret, önkormányzati lehetőséget. Sok helyen szerezte meg a város az alacsony- és magasbíraskodás jogát. Más esetekben a város ura éppen a tanács által tartotta kezében a város feletti szigorú ellenőrzést. Az egyes területeken, mint például a dél-nyugat német vidéken és a frank

²³ Isenmann, 2014. 287–293. p.

földön a fejedelmi állam nem teljesedett ki. Itt megmaradt a városok és területük felett a birtokosok uralma. A keleti, a telepések által elfoglalt területeken a fejedelmi állam azonban egységes lett.

Az előbb említett vidékeken a városaik és területük feletti uralmat tehát nemcsak a fejedelmek alakították ki, hanem ugyanezt tették az ott élő nemesek is. Ezek a földesúri városok alig különböztek a falvaktól, gyakran a tanácsuk működését sem rögzítették szabályzatokban. A város ura ellenőrizte a város belső életét, és az igazságszolgáltatást is a kezében tartotta. Az egyes polgárokat általában nem képviselte testület, azaz a tanács az úrral szemben, hanem közvetlenül és egyenként álltak az úr feudális függésében, és teljesítették szolgálataikat.²⁴

A város jogi, politikai autonómiájának ismertető jegye: A polgári község jogi-politikai létének alapja a polgármester, valamint a tanács által képviselt város testületi jellege, ami tartalmazza a jog-, a cselekvő-, a deliktuális, valamint a kötelezettséget vállaló képességet. Az ismertetőjegyek az alábbiak:

- saját jogszabály-alkotási jog
- saját béke-, jogi és bírósági terület oltalomjoggal
- a saját terület (a város, a piac és a város külterülete), valamint a lakosság feletti fennhatóság
- messzemenő pénzügyi-, adóhatósági, pénzverési- és vámjog
- messzemenő hadviselési jog, városfal építése, polgárok fegyverbe szólítása
- képesség szerződés és szövetség kötésére, azaz önálló külpolitika folytatására
- rendi állás, a tartományi vagy birodalmi gyűléseken való részvételi és szavazati joggal
- ellenállási jog igénybe vétele a város urának jogellenes cselekedeteivel szemben.²⁵

A magyar városok hierarchikus rendje

A 15. század második felében a magyarországi városok hierarchikus rendjében – amint Kubinyi András kifejtette – két nagy csoportot különböztethetünk meg. Egyikük a királyi szabad városoké, amelybe a mindenki által jól ismert szabad királyi városok, azaz tárnoki városok mellett a személynöki városok, az erdélyi szász városok és a királyi bányavárosok tartoztak. A szabad királyi város elnevezés a korszakban nem létezett, később született az elnevezés, amelyet a tudomány vetített vissza a tárnoki városokra, amelyek a személynöki városokkal együtt fellebbe-

²⁴ Isenmann, 2014. 311–313. p.

²⁵ Isenmann, 2014. 286–287. p.

zési fórumukról kapták nevüket. A másik csoportot a földesúri városok és mezővárosok alkották.²⁶ A korabeli források oppidumként emlegetik mindkettőt, az előbbiekre a civitas elnevezést is használták. E kategóriába tartozó városok jogi helyzetüket és gazdasági szerepüket tekintve széles határok között helyezkedtek el a majdnem szabad városoktól a civitas-oppidumoktól (beleértve a püspökvárosokat) a szabad falvak jogállásánál alig több possessio-oppidumokig.²⁷

A szorosan vett Alföldön, e sajátosan városhiányos övezetben korszakunkban két város, Pest és Szeged tartozott a királyi szabad városok közé. A jelentős gazdasági szereppel és egyházi igazgatási központtal bíró püspökvárosok közül, amelyek lakói jobbágyság voltak, Bács és Kalocsa, valamint Csanád és Várad feküdtek régióinkban. A többi város, bár nem egy királyi városi múltra tekinthet vissza, mint például Debrecen, Gyula, Pankota és Szatmárnémeti, a földesúri városok széles határok között mozgó csoportjába sorolható. A Bánság útjainak csomópontjában fekvő Temesvár, amely I. Károly király uralkodásának első szakasza idején 1323-ig első állandónak mondható királyi székhely volt, és továbbra is királyi vár és város maradt királyi földesúri város jelleggel, a 15. század első felétől végvár szerepét töltötte be, ami szép reményű fejlődésében és további felemelkedésében meggátolta.²⁸

A földesúri várost, bár azonos tulajdoni, hatalmi és közhatalmi viszonyok között született, mint a falu, több jellemző sajátossága különbözteti meg településtársától. A földesúri várost gazdasági szükségszerűség teremtette, és a földesúr gazdasági érdeke hívta életre. A földesúr az uradalmán, birtokán belül, sokszor annak központjában egy a valódi városhoz hasonló telepet kívánt létrehozni, azaz kereskedelmi és kézműves központot hívott életre, amelynek feladatául városi szerepet szánt. A valódi városok mintájára önkormányzatot, de nem teljeset biztosított városa lakóközösségének, nem egy helyen a bíró választásába sem szólt bele, sőt a plébános választást is átengedte subpatronatus formájában. A parasztpolgárok tanácsal és a városi ügyeket intéző hivatallal rendelkeztek, belügyeiket önállóan intézték. Az úr igyekezett őket megvédeni a várnagyok és egyéb uradalmi tisztségviselők zaklatásaitól. Adójukat, bár nem mindenütt, a civitasokhoz hasonlóan közösen fizették, az egyes háztartásokra eső részt maguk határozták meg, vetették ki, és gyűjtötték be. A határhasználatban ugyancsak közösen egyezkedtek a földesúrral vagy képviselőjével. A földesúr legtöbb esetben taxa ellenében engedélyezte a lakosok közötti birtokforgalmat és az örökösödést, a városába többnyire a

26 Kubinyi, 2006. 60–61. p. A civitas oppidumokra: Érszegi, 1978. 79–239. p.; Kubinyi, 2000. 38–42. p.

27 Blazovich, 2002. 143–144.

28 Blazovich, 2002. 117. p.

szabad beköltözés lehetőségét biztosította, ám mindvégig és minden ügyben fenntartotta beleszólási sőt rendelkezési jogát.

A földesúri városok az úrtól általában megkapták a heti- és az éves vásárok rendezésének jogát az itt szedett helypénz, bírságpénzek összegével és az esetleges más járandósággal együtt. Sok helyen elnyerték az ún. kisebb regálékból (kocsmáltatás, mészárszék) származó jövedelmeket is. Az úr a városi bírónak és az esküdteknek, a város tanácsának leadta a törvénykezés jogát, ám fellebbezési fórumként úriszékét vagy saját magát jelölte meg. Városában nemcsak parasztpolgárok, hanem nemesek is laktak, akik többnyire saját fundussal rendelkeztek. Közülük többen földesúri szolgálatban álltak, ha az illető város rezidencia vagy uradalmi központ volt. Rájuk a szolgálati jog (*Dienstrecht*) vonatkozott. A földesúri városban élő parasztpolgárok a földesúrral kötött alkufolyamatok során élvezték annak előnyét, hogy olyan községet (*kommuna*, *Gemeinde*) képezve álltak szemben az úrral, amelynek törvényesen választott vezetői képviselték érdekeiket. Azonban mindvégig a földesúr birtokában és joghatósága alatt maradtak, amit az mutat, hogy az országgyűlések által hozott törvények egy alkalommal sem említik e településeket, éppen úgy mint a falvakat. Eme, a királyi szabad városokhoz képest korlátozott, önkormányzati forma jelentette a legfőbb különbséget a földesúri város, valamint mezőváros és a falu jogi helyzete között, amelyek lakói uruk közvetlen dologi függésében maradtak.²⁹

A fentiekben bemutattuk, hogyan alakult ki a nyugati város Európában és hogyan jött létre annak jogrendszere, melyek voltak a tartópillérei. Leírtuk a város karakterjegyeit, amelyek a városfogalmat fejezik ki. Ha a legtöbb jellemzőt megtaláljuk egy város esetében, Max Weber szavával élve az ideális városról beszélhetünk.

A tudomány általában saját vizsgálati anyagának rendszerezésére törekszik. Így van ez a történeti város kutatás esetében is. A könnyebb eligazodást szolgálja a városok rengetegében a német rendszerezés, amely a középkorban használt birodalmi város és szabad város elnevezéssel él, továbbá kialakított a maga számára új formát a tartományi vagy területi város és a földesúri város elnevezéssel.

A magyar tudomány a középkori városok hierarchikus rendjében a középkori tárnoki és személynöki város elnevezés mellett használta a később kialakult szabad királyi város elnevezést, mintegy visszavetítette azt a középkorra. Újabban Kubinyi András nyomán királyi szabad városról beszélünk, amelybe a fentiek beletartoznak. Továbbá született egy új elnevezés, a földesúri városé, amellyel a mezővárosok (*oppidumok*) köréből Kubinyi kiemelte új fogalomként a földesúri várost. Ismertető jegyeit je-

29 *Blazovich*, 2002. 132–133. p.

len tanulmányunkban megkíséreltük összegyűjteni és leírni. Hozzátesz-
szük azt, hogy minden város esetében részletes vizsgálat alá kell vonni
eme ismertető jegyeket, és csak azután alkothatunk véleményt a tárgyal-
t város státusát illetően. Természetesen a középkori magyar városok hie-
rarchikus rendjének elemzése ezzel nem zárult le, a jövő kutatásai újabb
eredményeket hozhatnak.

Irodalomjegyzék

- Blazovich, 1993* =
Blazovich László: Anjou-kori oklevéltár VIII. Budapest – Szeged. 1993. 269. sz.
Blazovich, 2002 =
Blazovich László: Városok az Alföldön a 14–16. században. Szeged, 2002. (Dél-alföldi évszázadok 17.) 117. p.
Blazovich, 2017 =
Blazovich László: A középkori európai város és jogélete. Iurisperitus Kiadó. Szeged, 2017.
Dilcher, 1996 =
Dilcher, Gerhard: Bürgerrecht und Stadtverfassung im europäischen Mittelalter. Böhlau Verlag. Köln–Wien–Weimar, 1996.
Dilcher, 1998 =
Dilcher, Gerhard: Max Webers Stadt und die historische Stadtforschung der Mediävistik. In: Historische Zeitschrift. Bd. 267. München 1998.
Dilcher, 2006 =
Dilcher, Gerhard: A városfogalom jelentéstartalma a történeti városkutatás számára. In: Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv I. Bp. 2006. 37–50. p.
Ennen, 1987 =
Ennen, Edith: Die europäische Stadt des Mittelalters (Göttingen 1972). 4. A. Göttingen, 1987.
Érszegi, 1978 =
Érszegi Géza: Középkor. In: Sárovar monográfiája. Szerk. Horváth Ferenc. Szombathely 1978. 79–239.
Haase, 1958 =
Haase, Carl: Stadtbegriff und Stadtentstehungsschichten in Westfalen. In: Westfälische Forschungen. Mitteilungen des Provinzialinstituts für westfälische Landes- und Volkskunde II. 1958. 16–32. p.
Hegel, 1847 =
Hegel, Karl: Geschichte der Stadtverfassung von Italien seit der Zeit der römischen Herrschaft bis zum Ausgang des 12. Jahrhunderts. Wiedemann 1847.
Isenmann, 2014 =
Isenmann, Eberhard: Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150–1550. Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtrecht, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft. 2. durchgesehene. Auflage. Böhlau Verlag Köln–Weimar–Wien, 2014. 99–110. p.
Kubinyi, 2006 =
Kubinyi András: „Szabad királyi város” – „Királyi szabad város”. Urbs 2006. 60–61. p.
Kubinyi, 2000 =
Kubinyi András: Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és Alföld szélén. Szeged 2000. (Dél-alföldi évszázadok 14.) 38–42. p.

Kurze, 1966 =

Kurze, Dietrich: Pfarrerwahlen im Mittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte der Gemeinde und des Niederkirchenwesens. Böhlau Verlag. Köln, Graz. 1966. 451–460.

Parthenopeis, 1926 =

Parthenopeis, Raymundus: Die Summa legum brevis levis et utilis des sogenannten Doctor Raymundus von Wiener-Neustadt. Im Auflage und mit Unterstützung der Savigny Stiftung sowie der Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft. Hg. Dr. jur. *Alexander Gál* a. o. Professor an der Universität Wien. Weimar. Hermann Böhlau Nahf. 1926.

Magyar fordítása: Raymundus Parthenopeis: A törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata. Közreadja *Blazovich László*. Gondolat Kiadó Bp. 2021.

Schmidt-Wiegand, 1978 =

Schmidt-Wiegand, Ruth: Wik und Weichbild. Möglichkeiten und Grenzen der Rechtssprachgeographie. In: ZRG Germ. Abt. 75. 1978. 121–157. p.

Schmidt-Wiegand, 1998 =

Schmidt-Wiegand, Ruth: Willkür. In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte V. Bd. Hrg. von *Adalbert Erlent–Ekkehard Kaufmann* und *Dieter Werkmüller* unter philologischer Mitarbeit von Ruth Schmidt-Wiegand. Begründet von *Wolfgang Stammer*. Erich Schmidt Verlag. Berlin 1998. 1438–1440. hasáb.

Stoob, 1970 =

Stoob, Heinz: Kartographische Möglichkeiten zur Darstellung der Städteentstehung im Mitteleuropa besonders zwischen 1450 und 1800. In: *Uő*: Forschungen zum Städtewesen in Europa. Bd. I. Köln–Wien, 1970.

Stoob, 1979 =

Stoob, Heinz: Stadtformen und städtisches Leben im späten Mittelalter. In: *Die Stadt. Gestalt und Wandel bis zum industriellen Zeitalter*. Köln–Graz, 1979. 157–194.

Planitz, 1940 =

Planitz, Hans: Handelsverkehr und Kaufmannsrecht im fränkischen Reich. In: *Festschrift Ernst Heymann zum 70. Geburtstag*. 1. Weimar 1940. 175–176. p

Planitz, 1940A =

Planitz, Hans: Kaufmannsgilde und städtische Eidgenossenschaft in niederfränkischen Städten im 11. und 12. Jahrhundert. In: ZRG Germ. Abt. 60. 1940.

Planitz, 1954 =

Planitz, Hans: Die deutsche Stadt im Mittelalter von der Römerzeit bis zu den Zunftkämpfen. Böhlau Verlag. Graz–Köln 1954. 332–340. p.

Schwineköper, 1985 =

Schwineköper, Berent Hrsg.: Gilden und Zünfte. Kaufmännische und gewerbliche Genossenschaften im frühen und hohen Mittelalter. Sigmaringen 1985. 71–112. p.

Tringli, 2010 =

Tringli István: Vásártér és vásári jog a középkori Magyarországon. Századok 144. (2010.) 1291–1344. p.

Weber, 1972 =

Weber, Max: Wirtschaft und Gesellschaft. Studienaufgabe. Hrg. von *Johannes Winckelmann*. 5. Aufl. Tübingen 1972. Passim. Magyar fordítása: *Weber, Max*: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 2/4. Bp. 1999. 86–104. p. Ford. *Erdélyi Ágnes*. Ld. még *Dilcher* 2006. 37–50. p.

THE BIRTH AND LEGAL LIFE OF THE CITY IN EUROPE IN THE MIDDLE AGES

The author of the paper discusses the development and the legal system of the western cities in Europe. The author describes the characteristics of the city that explains the concept of the city. He outlines the urban peace and the urban freedom. He translates chapters from the law book of Rymundus Parthenopeis about family law. He elucidates the hierarchical order of the German and Hungarian cities. He gives a picture about provincial towns and towns of landlords. In the Hungarian Kingdom, the group of *the royal free cities* included the 'tavernical towns' (or free royal cities), the 'towns of Chief Justice', the towns of the Transilvanian Saxons and the 'mining towns'. (The term *free royal city* does not exist in the Middle Ages, but historians use this term instead of 'tavernical towns'. Citizens of 'tavernical towns' could appeal to the Master of the treasury [Treasurer or Tavernical], citizens of towns of the Chief Justice could appeal to the Chief Justice.) Another group included the towns of landlords, market towns.

PETROVICS ISTVÁN

Városok és központi helyek a középkori Duna–Tisza–Maros közben*

I. A DUNA–TISZA–MAROS KÖZ

A Duna–Tisza–Maros köz, vagyis az a régió, amelyet a Maros, a Tisza, az Al-Duna és a Ruszka-havas (Munții Poiana Ruscă) határol, s amelynek területe hozzávetőleg 28 500 km², a középkorban, pontosabban a 11. század első harmada és a 16. század közepe közötti időszakban, a Magyar Királyság részét képezte. A szóban forgó vidéket az oszmán törökök az 1551–1552. évi hadjáratok során hódították meg véglegesen, és rögvést hozzáfogtak a temesvári vilajet kialakításához. Jóllehet Lugos, Karánsebes és a közelükben levő falvak is oszmán kézre kerültek akkor, Szulejmán szultán ezeket a településeket átadta János Zsigmond magyar királynak. Ezzel magyarázható, hogy Lugos, Karánsebes és azok vidéke hosszú évtizedeken keresztül az időközben kiformalódó Erdélyi Fejedelemséghez tartozott, s majd csak 1658–1688 között került a temesvári vilajethez. A Duna–Tisza–Maros közt az oszmánok 1716–1718 között lezajlott kiűzését követően Temesi bánság (*banatus Temesiensis*, *Temescher/Temeswarer Banat*) néven határőrvidékké szervezte a bécsi udvar. Következésképpen ezt a régiót a 18. század elejétől – német nyelvi elnevezéséből adódóan – magyarul Bánságnak, illetve Bánátnak nevezték, míg a német, a szerb és a román nyelvben a Banat alak vált elfogadottá.

A középkorban azonban nem létezett olyan politikai képződmény, amit Temesi Bánságnak neveztek, dacára annak, hogy a Magyar Királyság déli határvidékén valóban ott találjuk a 12–13. század során kialakult, különkormányzati egységeknak számító bánságok láncolatát, amelyet Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Bosznia, Ozora, Só, Macsó, Barancs, Kucsó és Szörény alkotott. Az általunk vizsgált régió szempontjából a Déli-Kárpátoknak a Dunával érintkező szakaszán a 13. század elején IV. Béla által életre hívott, majd a későbbiek során 1335-ben I. Károly, illetve 1427-ben Luxemburgi Zsigmond által újjászervezett Szörényi bánság bír különös jelentőséggel. A Szörényi bánság eredetileg Olténiát foglalta magába, ám hamarosan a Temes felső folyása mentén, valamint a Hátszeg vidékén

* A jelen tanulmány a Reșița (Románia) kiadott Banatica című folyóiratban 2016-ban (26-II. Istorie. Editura MEGA, Cluj-Napoca, pp. 77–104.) angol nyelven megjelent *Towns and Central Places in the Danube–Tisza/Tisa–Maros/Mureș Region in the Middle Ages* című munkám átszerkesztett és bővített változata.

levő román határórterületekre is kiterjedt. A hátszegi tartomány azonban még 1276-ban levált a Szörényi bánságról, s magyar várnagy vezetésével önálló román kerületté alakult. A Szörényi bánság maradék területe pedig azzal, hogy I. Lajos király 1369-ben formálisan elismerte a havasalföldi vajda szörényi báni címét, véglegesen kettészakadt. A Temes felső folyása mentén levő kiváltságolt román kerületek ettől kezdve egyértelműen a Magyar Királysághoz tartoztak, s lényegében két megyében feküdtek.¹

A szörényi bánok és a temesi ispánok azonban – az „oláh” kerületek kiváltságai ellenére – igen gyakran beavatkoztak ezen *districtusok* ügyeibe, mégpedig teljesen törvényes úton. Ennek nem volt különösebb akadálya, hiszen a Szörényi bánság, amely fekvését tekintve szervesen illeszkedett Temes megyéhez, inkább állandó bírói hatalommal összekapcsolódott katonai méltóságot jelentett, semmint egy konkrét határokkal rendelkező területet. Önmagában sokatmondó az a tény, hogy az 1335 és 1435 közötti száz évből csupán 34-ben töltötték be a szörényi báni méltóságot. Az üresedés időszakában a bánság birtokait leginkább Temesvárhoz kapcsolva kormányozták.²

A Duna–Tisza–Maros köz földrajzi szempontból két élesen elkülönülő részre bomlik: terjedelmesebb része a Nagy Alföldhöz tartozó termékeny síkság, a Temesköz, keleti, délkeleti fele azonban zord, erdős hegyvidék. Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben a Temesköz megjelölés a temesi főesperesség egyik kerületének elnevezéseként *de medio Temisy* alakban fordul elő. Családnévben, miként ezt Temeskuz-i Gurke fia: Pál példája mutatja, azonban már 1327-ben találkozunk vele. I. Lajos király 1374. október 4-én kelt oklevele pedig azt bizonyítja, hogy a magyar nyelvű Temesköz elnevezés a 14. század második felében már tájnévként is felbukkan: *in comitatu seu districtu de Temeskuz*.³

A Temesköz minden bizonnyal az Alföld egyik leginkább vízjárta területének tekinthető. Eleve három folyó határolta, melyekhez számos kisebb folyó (Temes, Aranka, Galacka, Bega, Borza (Berzava), Panyóca stb. csatlakozott. A folyókat mindenütt mellékágak, elhagyott medrek, morotvák, időszakos vízfolyások és kiterjedt ingoványok kísérték. A megtelepedést nemcsak a folyók árterei nehezítették, hanem a Keve és Krassó megyét elválasztó Maks(z)ond-mező (*campus de Maxond*), azaz a mai deliblái homokpuszta, valamint az alibunári mocsárvilág is.⁴

1 Petrovics, 2008a 22–23., 94–95. Az 1920. évi békeszerződés a Duna–Tisza–Maros köz, vagyis az egykori Bánság területének nagyobbik részét Romániának, kisebbik részét pedig a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak, a későbbi Jugoszlávia jogelődjének juttatta. Magyarország mindössze a Bánságnak a Tisza és a Maros összefolyásánál levő északnyugati csücskét, az ún. Torontáli háromszöget tarthatta csak meg.

2 Engel, 1996. I. 32–34.; Petrovics, 2008a. 22–23.

3 FCD IX/4. 567. Ld még Petrovics, 2008a 23. 7. sz. jegyzet.

4 Györffy, 1963–1998. III. 305–306., 469–470.; Magina, 2015.; Romhányi, 2018. 82.

A Duna–Tisza–Maros köz keleti, délkeleti részének megjelölésére az újkorban egy külön elnevezés alakult ki. Ez a Hegyvidéki Bánság vagy, ahogy a román nyelvben használják, a Banatul Montan. Ennek a régiónak már a középkorban is jelentős román lakossága volt, amely kiváltságolt kerületekbe szerveződve Temes és Krassó megyékben élt.⁵ Temes megyéhez, amelynek területe a 15. századra jelentősen megnövekedett, öt kerület tartozott: a karán-sebesi, a lugosi, a miháldi, az almási (halmasi) és a komjáti, míg a 16. század elejére megyeként megszűnő Krassóhoz a borzafői, a krassófői és illyédi kerületek kapcsolódtak. A Duna–Tisza–Maros közben – beleértve a fent említett két megyét is – a középkor során még más helyeken is léteztek román *districtus*ok, de az említett nyolc kerület ebben a régióban kiemelkedően fontos szerepet játszott. Ennek elismerését jelzi – többek között – az a kiváltságlevél, amelyet 1457. augusztus 29-én V. László király bocsátott ki az itt élő románok számára.⁶

A magyar történetírásban ma már általánosan elfogadottnak számít az a nézet, hogy a Duna–Tisza–Maros köz a terület egykori urának, Ajtonynak minden bizonnyal 1028-ban történt leverését követően került az első magyar király, Szent István fennhatósága alá. Az uralomváltás lehetővé tette, hogy ezen a vidéken is meginduljon a királyság nyugati felében ekkor már hozzávetőleg három évtizedes múlta visszatekintő latin rítusú egyházszervezet, valamint világi vonatkozásban a megyerendszer kiépítése. Marosvár – illetve ahogy attól kezdve hívták: Csanádvár – központtal 1030-ban megtörtént a csanádi püspökség felállítása, amely területileg felölelte az egész Duna–Tisza–Maros közt, sőt még a Maros jobb partjára is kiterjedt. Itt helyezkedett el ugyanis a csanádi püspökség marosontúli főesperessége, illetve az aradi főesperesség területének egy része. A Duna–Tisza–Maros közben – az ősi Csanád kivételével – egyetlen megye létrejöttének sem tudjuk megadni a pontos vagy megközelítőleg pontos dátumát. Ugyanez a helyzet a főesperességeket illetően is. Ebből a sajnálatos körülményből fakadóan arra a kérdésre sem lehet választ adni, hogy vajon a főesperességek kialakítása megelőzte vagy követte a vármegyék létrejöttét ebben a régióban. Az viszont bizonyossággal állítható, hogy a 14. század harmadik évtizedétől a Duna–Tisza–Maros közben a következő megyékkel számolhatunk: Keve, Krassó, Temes és Torontál megye,

⁵ Teicu, 1998.; Petrovics, 2010a. 319–329.

⁶ Pesty, 1876.; Pesty, 1877–78.; Pesty, 1882–84.; Achim, 2000.; Petrovics, 2003b 143–147. V. László király 1457. augusztus 29-én kiadott oklevelében erősítette meg az „oláh” kerületek kiváltságait. Az oklevél eredeti példánya valószínűleg megsemmisült, szövege csak 17. századi átiratból ismert. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Mohács előtti gyűjtemény (A továbbiakban MNL OL DL) 26 615. Az oklevél szövege kiadva: Pesty, 1876. 73–75. Az 1457. évi kiváltságlevélre lásd még: Magina, 2019. A bánsági román nemesség 14–15. századi történetére lásd Popa-Gorjanu, 1999.; Boldea, 2002.

továbbá Csanád és Arad megye Marostól délre eső része. Keve, Krassó, Temes és Arad megye minden bizonnyal nem Szent István korában jött létre, hanem a 11–12. század során szakadt ki az ősi, nagy kiterjedésű Csanád megyéből az államszervezet délkeleti és keleti irányú terjeszkedésével párhuzamosan. Ezt a folyamatot tetőzte be Torontál megye kialakulása, amelynek első említése 1326-ból származik.⁷

A főesperességek létrejöttét illetően hosszú ideig uralkodónak számított az a nézet, amely a nagyobbik Gellért-legenda egyik híradásából indult ki. Ebből kiderül: a csanádi egyházmegye megalapítása után Szent István megparancsolta az ország különböző monostoraiban levő szerzeteseknek, hogy gyűljenek Gellért püspök köré. A Csanádra érkezett „szerzetesek között pedig hét tanult és magyar nyelven avatottan tolmácsoló férfi volt, mégpedig Albert, Fülöp, Henrik, Konrád, Krátó, Tászló és István. Ezek maguk is hirdették a népek Isten ígését. Az egész csanádi tartományt ugyanis ők öntözték meg a szent írások hirdetésével. Esperességet is viseltek (*archidiaconatus habentes*), városon és falun templomokat építettek.” (Szabó Flóris fordítása)⁸ A korábbi kutatók ezt az információt összeköttették azzal a ténnyel, hogy a csanádi püspökség területén lényegében a 14. század elejétől hét *archidiaconatus* adatolható, s a számok egyezéséből arra gondoltak: az egyházmegye valamennyi főesperességének eredete a 11. század első felére, Gellért főpásztorságának idejére vezethető vissza. Sőt, akadtak olyanok is, akik ezt a helyzetet általános érvényűnek tekintették, s a magyarországi főesperességeket – azok később ismert formájukban – Szent István-koriaknak vélték.⁹

Ezzel szemben az újabb kutatás egyértelműen tisztázta: bár számos esetben kimutatható, hogy a korai ispánsági központok 11. századi keresztelőegyházának (*ecclesia baptismalis*) papjából a későbbiek során főesperes lett, maga a főesperességi joghatóság azonban hosszabb fejlődés eredményeként formálódott ki. A főesperesek tudniillik csak akkor válhattak egy adott régió papjainak felügyelőivé, azaz gyakorolhatták a későbbi főesperesi hatáskört, ha az adott vidéken már számos templom működött és több pap tevékenykedett. Magyarországon a főesperességi kerületek kialakulása minden bizonnyal a 11. század második felében kezdődött, s általában a 12. század végére fejeződött be. A főesperességeket – az esetek zömében – vezetőjük templomáról, illetve székhelyéről nevezték el. A fejlődés következő lépcsőfokát az jelentette, hogy a 12–13. század fordulóján a főesperesek beköltöztek a püspöki központokba, s tagjai

7 Petrovics, 2008a. 21–30. Lásd még Petrovics, 2013. 241–242.

8 A Gellért-legendák szövege kiadva: SRH II. 471–506. A szóban forgó idézet a 494. oldalon található. A legendák magyar fordítása: Érszegi, 1983. 68–94. Az idézett részlet a 84. oldalon található. A Gellért-legendákat Szabó Flóris fordította magyarra.

9 Szentkláray, é.n., 251–254.

lettek az ott működő székeskáptalanoknak.¹⁰ S mivel a székes-, illetve a jelentősebb társaskáptalanok a 12. század vége óta hiteleshelyi tevékenységet végeztek, kiadványaik segítségével elvileg kideríthető, hogy kik és mikor töltötték be az egyes főesperesi tisztségeket. A főesperességek területi kiterjedtségének megállapításához pedig az első országos összeírásnak tekinthető, 1332–1337 között keletkezett pápai tizedjegyzék adatai nyújtanak felbecsülhetetlen értékű segítséget.

A szóban forgó régiót magában foglaló egyházmegye főesperesei a Csanád városában álló, Szent György oltalmát élvező székeskáptalan tagjai között foglaltak helyet. Az említett székeskáptalan kiadványai, valamint az 1332–1337. évi pápai tizedlajstrom alapján megállapítható, hogy a 14. század elején a csanádi püspökség területén a következő főesperességek léteztek: csanádi (székesegyházi), marosontúli, aradi, temesi, kevei (*archidiaconus*ai 1320-tól leginkább torontáli, ritkábban torontáli és kevei elnevezéssel fordulnak elő), krassói, sebesi. Ezeknek a főesperességeknek egy része – vagy az *archidiaconus* személyének vagy magának a főesperességnek az említése révén – már a 13. század végétől adatolható (marosontúli: 1285, aradi: 1288, kevei: 1288, krassói: 1285), másik részük azonban csak a 14. első felében bukkan fel (csanádi: 1333, temesi: 1322, torontáli: 1320, sebesi: 1334).¹¹ Az első említések évszámai már önmagukban jelzik: a csanádi püspökség főesperességeinek kialakulását valóban anakronisztikus dolog Szent István korára tenni.

Az egyházmegye főesperességei között a temesi volt a legnépesebb és az egyik legnagyobb kiterjedésű. Egyházas helyeinek száma Ortway Tivadar számítása és azonosítása alapján 86-ra tehető.¹² Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék a vizsgált főesperességet különböző elnevezésekkel illette: temesi (*Timisiensis*), temesközi (*de medio Temisy*), Temes-Berzava közüli (*de medio Tymisy Burza; inter Temes et Borza; inter Bursa/Burza et Times/Tymes*), két Temes közüli (*in medio duorum fluviorum Temes; inter fluvios Tymisi*); az *archidiaconatus* papjai pedig mint a Temes e részén levők (*sacerdotes ex ista parte Tymisi*) szerepelnek a tizedszedők feljegyzéseiben. E nagy kiterjedésű főesperesség – amelynek eredeti központja Temesváron volt – a pápai tizedlajstrom adatai szerint három kerületre oszlott: a Temesen innen levőre, a két Temes közt elhelyezkedőre, illetve a Temes-Berzava között fekvőre.¹³

A Duna–Tisza–Maros köz legjelentősebb városai a kora középkorban a püspöki székhelynek számító Csanád, az ugyancsak a Maros mellett

¹⁰ Kristó, 1988. 208–234.; Koszta, 2000. 47–51.

¹¹ Borovszky, 1896–1897. I. 387–422.; Juhász, 1941. 50–71.; Kristó, 1988. 459–470.; Petrovics, 2008a, 26–30.; Petrovics, 2013. 241–243.; Tóth, 2015.; Petrovics 2019a, 223.

¹² Ortway 1891–1892. I. 437–487.; Petrovics, 2019a, 223.

¹³ VMO I/1. 145–160.

fekvő, élénk kereskedelmi forgalmat lebonyolító Lippa, az Al-Duna partján található Keve, illetve Temesvár voltak. A késő középkorban Csanád fejlődése megtorpant, Keve helyére pedig Karánsebes lépett. Mindez első sorban az oszmán terjeszkedés következménye volt, ami nemcsak a vizsgált régió demográfiai és etnikai viszonyait változtatta meg drasztikusan, hanem a korábbi gazdasági helyzetet is szétzilálta.¹⁴

II. MÓDSZERTANI PROBLÉMÁK

Kubinyi András nyomán ma már általánosan elfogadottnak számít az a nézet, hogy a középkori magyarországi városhálózatot nemcsak a jogi értelemben vett városok alkották, hanem a földesúri városok, illetve részben az *oppidumok* is szervesen hozzátartoznak ahhoz.¹⁵ A hazai kutatás hosszú ideig vonakodott elismerni ezt, holott – miként azt az 1308 tavaszán készült névtelen útleírás, a *Descriptio Europae Orientalis* is sejteti – már maguk a kortársak is a városok közé sorolták az *oppidumokat*.¹⁶ Figyelmet érdemel továbbá az is, hogy – példának okáért – a magyar, valamint a szlovák nyelvű elnevezés (mezőváros, illetve *mestečko*) szintén arra utal: mind a magyar nyelvi tudat, mind a szlovák történetírás egyértelműen városnak tekintette ezeket a helyeket.¹⁷

A kérdés „csupán” az volt, hogy miként szűrhetők ki az utóbbi két kategóriából a jogi értelemben ugyan nem, de gazdasági szempontból mindenképpen városnak tekinthető települések. Jóllehet ennek megállapítására már korábban is történtek kísérletek, ám ezekkel főleg az volt a probléma, hogy csupán egy területre (pl. terminológia, koldulórendi kólostorok és ispotályok megléte, külföldi egyetemre beiratkozottak száma) szorítkozott a vizsgálat. Kubinyi András azonban a földrajztudománytól „kölcsonzott” központi hely elméletének alkalmazásával, valamint olyan „kritériumnyalábok” kidolgozásával, amelyek különböző jellegzetessége-

14 Csanádra ld. Csánki, 1890–1913. I. 691.; Györffy, 1963–1998. I. 850–853.; Kubinyi, 2000. 64.; Petrovics, 2005. 137.; Lippára ld. Csánki, 1890–1913. I. 760., 764–765.; Györffy 1963–1998. I. 180–181.; Szántó, 1971.50–54.; Kubinyi, 2000. 75.; Petrovics, 2005. 138–139.; Petrovics, 2009b 292–299. Kevére lásd Györffy, 1963–1998. II. 317–319.; Csánki, 1890–1913. II. 116.; Kubinyi, 2000. 73. Keve városának lakói a törökök pusztítása miatt 1440 táján a Csepel-szigetre húzódtak. Vö. Miskei, 2012.; Temesvárra lásd Csánki, 1890–1913. II. 21–22.; Petrovics, 2005. 135–136., 148–152.; Petrovics, 2008a. Karánsebesre ld. Lakatos, 2008. 71–94.; Magina, L., 2019. 611–620.

15 Kubinyi, 2000. 7–12. A mezővárosokra ld. Petrovics, 2014.; Petrovics, 2018.

16 Gorka, 1916. 1., 2–3., 43–45. A szóban forgó rész magyar fordítást ld. Károly Róbert emlékezete. Szerk. Kristó Gyula–Makk Ferenc–Marosi Ernő. Bp., 1988. 72–76. (Borzákné Nacsa Mária fordítása). A részlet a „Magyarország 1308-ban” címet viseli. A városokról és mezővárosokról szóló rész a 74. oldalon található.

17 Engel–Kristó–Kubinyi, 1998. 280.; Bácskai, 2002. 29–30.

ket vettek figyelembe, egy komplex, az előzőeknél sokkal megbízhatóbb, 10 kategóriából álló rendszert dolgozott ki. A tíz kategória – amelyek mindegyikére egytől hatig terjedő pont adható – a következő: I. uradalmi központ, főúri rezidencia; II. bíraskodási központ, hiteles hely; III. pénzügyigazgatási központ; IV. egyházi igazgatás; V. egyházi intézmények; VI. a településről 1440-től 1514-ig a bécsi vagy krakkói egyetemre beiratkozottak száma; VII. kézműves vagy kereskedőcéhek száma; VIII. úthálózati csomópont; IX. vásártartás; X. a település jogi helyzete. Ennek megfelelően a fenti rendszerben egy település maximálisan 60 centralitási pontot szerezhetett.¹⁸

A középkori Magyar Királyság területén levő 1200–1250 központi hely centralitási pontjainak megállapítása önmagában nem sokat ér, hiszen szükség van még egy, a pontszámokon alapuló kategorizálásra is. Kubinyi ezt egy 16. század eleji lengyel osztályozás mintaként való felhasználásával tudta megvalósítani. Az általa a magyar viszonyokra kidolgozott rendszerben a központi helyek hét kategóriába sorolhatók. Ezek közül azok a kategóriák fontosak, amelyekben a központi helyek a maximálisan elérhető 60 pontból legalább 16-ot megszereztek. Ide tartoznak: 1. az elsőrendű (főbb) városok, amelyeknek minimum 41 pontja van; 2. a másodrendű városok, amelyek pontszáma 31 és 40 között mozog; 3. a kisebb városok, valamint a jelentős városfunkciót betöltő mezővárosok, amelyek centralitási pontja 21 és 30 közé esik; továbbá 4. a közepes városfunkciót ellátó mezővárosok, amelyek központi helyi mutatója 16 és 20 pont között helyezkedik el. Alapvetően a második, harmadik, illetve negyedik kategóriába eső földesúri városok és *oppidumok* azok a települések tehát, amelyek gazdasági szempontokból városfunkciókat láttak el, s ebből kifolyólag a hazai városhálózat részét képezték a középkorban. Ezzel szemben az ötödik, hatodik és hetedik kategóriába tartozó mezővárosok e tekintetben figyelmen kívül hagyhatók, hozzáátve azonban, hogy az ötödik, átmenetinek minősíthető kategóriában nem egy olyan település is helyet foglal, amely csak a kedvezőtlen forrásadottság miatt szerzett kevés pontot.¹⁹

Mindezek figyelembevételével leszögezhető: a középkor végén a Magyar Királyság területén 180–200 város meglétével számolhatunk, ám

18 A korábbi kísérletek rövid bemutatását ld. pl. Tóth, 2003. 589–590.; Kubinyi, 2000. 10–15.

19 Kubinyi, 2000. 15–16. Kubinyi és az ő módszerét követő kutatók napjainkig lényegében az ország területének kétharmadán térképezték fel a központi helyeket. A hiányzó „egy-harmad” gyakorlatilag a Felvidék néhány nyugati megyéjét, az erdélyi szász és székely területeket, a Szerémséget, valamint a középkori Szlavónia területét öleli fel. Vö. Kubinyi, 2005. 31. A legfrissebb fejleményeket illetően figyelmet érdemel Danijel Jelaš horvát történész munkássága, aki a Zágrábi Egyetemen 2017-ben megvédett PhD értekezésben a középkori Valkó megye városhálózatának rekonstrukciójára vállalkozott Kubinyi András módszerének segítségével, amit Jelaš tovább finomított. Ld. Jelaš, 2017.

ezek zöme, hozzávetőleg 150 település, a nem teljes polgári szabadsággal rendelkező *oppidum*ok és földesúri városok közül került ki. A *civitas*ok, illetve a városfunkciót ellátó földesúri városok és *oppidum*ok térképre vetítése egy viszonylag egyenletes és hierarchikusan tagolt városhálózatot rajzol ki, ami meggyőzően cáfolja a középkori Magyarország „várostalan-ságáról” vallott korábbi nézetet. Cáfolja továbbá azt is, hogy a mezőváros csakis az Alföldre jellemző településtípus volt, dacára annak, hogy nagy népességű és gazdag mezővárosok valóban az országnak ezen a tájegységén alakultak ki leginkább. Az összehasonlító várostörténeti kutatások pedig azt is kimutatták, hogy a mezőváros nem magyar sajátosság: német nyelvterületen, elsősorban Ausztriában szintén előfordult, ahol *Markt* néven bukkant fel.²⁰

A mezővárosokat illetően a kutatók alapvetően a Magyar Királyság törzsterületét vizsgálták eddig. A horvátországi, szlavóniai, illetve erdélyi *oppidum*okról még ma is viszonylag keveset tudunk. Ez abból fakad, hogy mind a magyar, mind a szomszédos országok történetírása nem az *oppidum*ok kutatását részesítette előnyben, hanem inkább a királyi szabad városokkal foglalkozott.²¹

Az alábbiakban álljon itt néhány példa a Kubinyi András által ki-munkált rendszer illusztrálására.

I. CSOPORT: Elsőrendű (főbb) városok (41–60 cp):

Buda (55); Pozsony/Bratislava (49); Kolozsvár/Cluj-Napoca (45); Kas-sa/Košice (43); Székesfehérvár (43); Szeged (42); Pest (41); Sopron (41); Vá-rad/Oradea (41).

II. CSOPORT: Másodrendű városok (31–40 cp):

Pécs (39); Esztergom (38); Bártfa/Bardejov (33), Eperjes/Prešov (32), Temesvár/Timișoara (33).

III. CSOPORT: Kisebb városok, valamint jelentős funkciót betöltő mezővárosok (21–30 cp):

Nagybánya/Baia Mare (29); Lippa/Lipova (28); Debrecen (28); Csa-nád/Cenad (27); Gyula (27); Karánsebes/Caransebeș (24); Kismarton/Eisenstadt (22).

IV. CSOPORT: Közepes városfunkciót ellátó mezővárosok (16–20cp):

Kőszeg (19); Visegrád (17); Kisszeben/Sabinov (16).²²

20 Engel–Kristó–Kubinyi, 1998. 280–281.; Kubinyi, 2000. 11., 15–101.

21 Szakály, 1995. 13., 19. A székelyföldi mezővárosok kérdésére ld. Benkő–Demeter–Székely, 1997. A kora újkori felvidéki mezővárosok problematikájára ld. Lengyel, 2003. 79–85.

22 Kubinyi, 2005. 30. Temesvárra ld. még Petrovics, 2008a 114.

III. KÖZPONTI HELYEK A DUNA–TISZA–MAROS KÖZBEN²³

Arad megye

Arad megye: összesen 17 központi hely, 10 a Marostól északra, 7 a Marostól délre (félkövérrel szedve).

III. KATEGÓRIA: **Lippa/Lipova** 28.

IV. KATEGÓRIA: Arad 20.

VI. KATEGÓRIA: Dombegyháza 6, **Fellak/Felnac** 6, Kalodva/Kladova 7, Papi 9, **Szád(ia)?** 8, **Szécsény/Secani** 6, Szentpál 6, **Sződi/Frumușeni** 10, Váradia 6, **Zádorlaka/Zădăreni** 7.

VII. KATEGÓRIA: Kapronca 4, Kovászi/Covășinț 4, **Mácsalaka/Mașloc** 4, Pálulése/Păuliș 5, Szombathely/Sîmbăteni 4.

Csanád megye

Csanád megye: összesen 13 központi hely, 8 a Marostól északra, 5 a Marostól délre (félkövérrel szedve).

III. KATEGÓRIA: **Csanád/Cenad** 27.

V. KATEGÓRIA: Nagylak/Nădlac 13, Vásárhely 14.

VI. KATEGÓRIA: Donáttornya 8, **Kanizsa/Novi Knježevac** 10, Makófalva 7, Torony/Turnu 6.

VII. KATEGÓRIA: **Besenyő/Dudeștii Vechi** 2, Csomorkány 3, Kaszaperek 4, Kovácsháza 4, **Nagyfalu/Satu Mare** 4, **Perjámos/Periam** 3.

²³ Györffy, 1963–1998. I–IV; Csánki 1890–1913. I–IV; Kubinyi, 2000. 59–101.; Engel, 1996a.; Ţeicu, 2009. 290–401. A Duna–Tisza–Maros köz középkori központi helyeinek azonosítása gyakran komoly nehézségekbe ütközik. Egyrészt közülük több a 14. század végén indult török támadások során, valamint a későbbi hódoltság idején elpusztult. Tény továbbá, hogy a vizsgált régióban 1552 után többségbe került szerb és román bevándorlók számos esetben átvették a magyarok korábbi helyneveit, ám azokat saját nyelvükhöz igazították. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a pozsareváci békét (1718) követően a Temesi Bánságba érkezett német és francia telepesek nem kötődtek a korábbi hagyományokhoz és saját névadási gyakorlattal éltek. Végezetül a történelmi Magyarország felbomlása új államok létrejöttét eredményezte. Az utódállamok pedig nem ragaszkodtak az egykori magyar helynevek megtartásához, hanem helyettük számos alkalommal saját népük történelméből merítve új nevet adtak. Felsorolásunkban – a lehetőségekhez mérten – igyekeztünk feltüntetni a középkori helységek mai megfelelőit, illetve megadni azokat a modern településeket, amelyek közelében feküdtek az egykori központi helyek.

Keve megye

Keve megye: összesen 3 központi hely

V. KATEGÓRIA: Keve/Kovin 14.

VI. KATEGÓRIA: Barlad/Orlovat 6, Pancsal (Pancsova)/Pančevo 8.

Krassó megye

Krassó megye: összesen 21 központi hely

V. KATEGÓRIA: Érdsomlyó/Vršac 12, Harám/Banatska Palanka 13, Kövesd /Bocşa 11, Mezősomlyó/Şemlacul Mare 13.

VI. KATEGÓRIA: Denta 7, Gatály/Gătaia 6, Illyéd/Ilidia 9, Krassó (Nagykarassó, Krassófő)/Caraşova 7, Pozsaszin/Pojejena de Jos 8.

VII. KATEGÓRIA: Agyagos/Agadici 4, Boldogasszonyfalva/Berzovia (Jidovin) 5, Csiglóbánya/Ciklova Română 3, Hám/Iam 4, Péterfalva/Petrovăţ 4, Remete 3, Szerdahely/Veliko Središte 5, Ternova 4, Tövissed 4.

VIII. KATEGÓRIA: a pontszámok megállapíthatatlanok: Kőszeg, Milos, Szőnyes.

Szörényi bánság

Szörényi bánság: összesen 4 központi hely

III. KATEGÓRIA: Sebes/Caransebeş 24.

V. KATEGÓRIA: Orsova/Orşova 11.

VI. KATEGÓRIA: Karán/Kavarán/Constantin Daicoviciu 7.

VII. KATEGÓRIA: Miháld/Mehadia 5.

Temes megye

Temes megye: összesen 34 központi hely

II. KATEGÓRIA: Temesvár/Timişoara 33.

V. KATEGÓRIA: Lugos/Lugoj 12.

VI. KATEGÓRIA: Begenye 7, Berény/Berini 7, Borzlyuk 7, Bozsor/Traian Vuia 7, Cikóvásárhely/Tîrgovişte 9, Csák/Ciacova 7, Cseri/Sacoşu Turcesc 9, Hodos/Hodoş 6, Horogszeg/Banatsko Veliko Selo 9, Maráz 8,

(Vizes)Monostor/Mănăștiur 9, Morzsina/Margina 10, Ohát 5, Ötvény/Utvín 10, Rékas/Recaș 7, Sarád 10, Sásvár 6.

VII. KATEGÓRIA: Berekszó/Beregsău Mare 4, Bulvenc 3, Csama 3, Endrőd(Facset)/Făget 5, Gladna 3, Györöd (Giroda)/Ghiroda 3, Iktár/Ictar-Budinț 5, Jenő/Ianova 2, Kenézrekesze 3, Komjáti 4, Paznád 3, Rekettyés 2, Széphely/Jebel 3, Újbécs/Peciou Nou 5, Zsidóváralka 4.

Torontál megye

Torontál megye: összesen 4 központi hely

VI. KATEGÓRIA: Aracs/Vranjevo 9, Bazsalhida/Bašaid 8, Becse/Novi Bečej 10, Becskereke/Zrenjanin 7.

Összegzés

A régióban összesen 78 központi hely található. Közülük 34 (43%) Temes megye területén feküdt, amely a legnagyobb népességgel és népsűrűséggel rendelkezett.

A központi helyek 82%-át (64) a városfejlődés szempontjából nem lehet figyelembe venni.

Hét helység olyan mezőváros volt (Keve, Érdsomlyó, Haram, Kövesd, Mezősomlyó, Orsova, Lugos), amelyek csak részleges városfunkciókat láttak el.

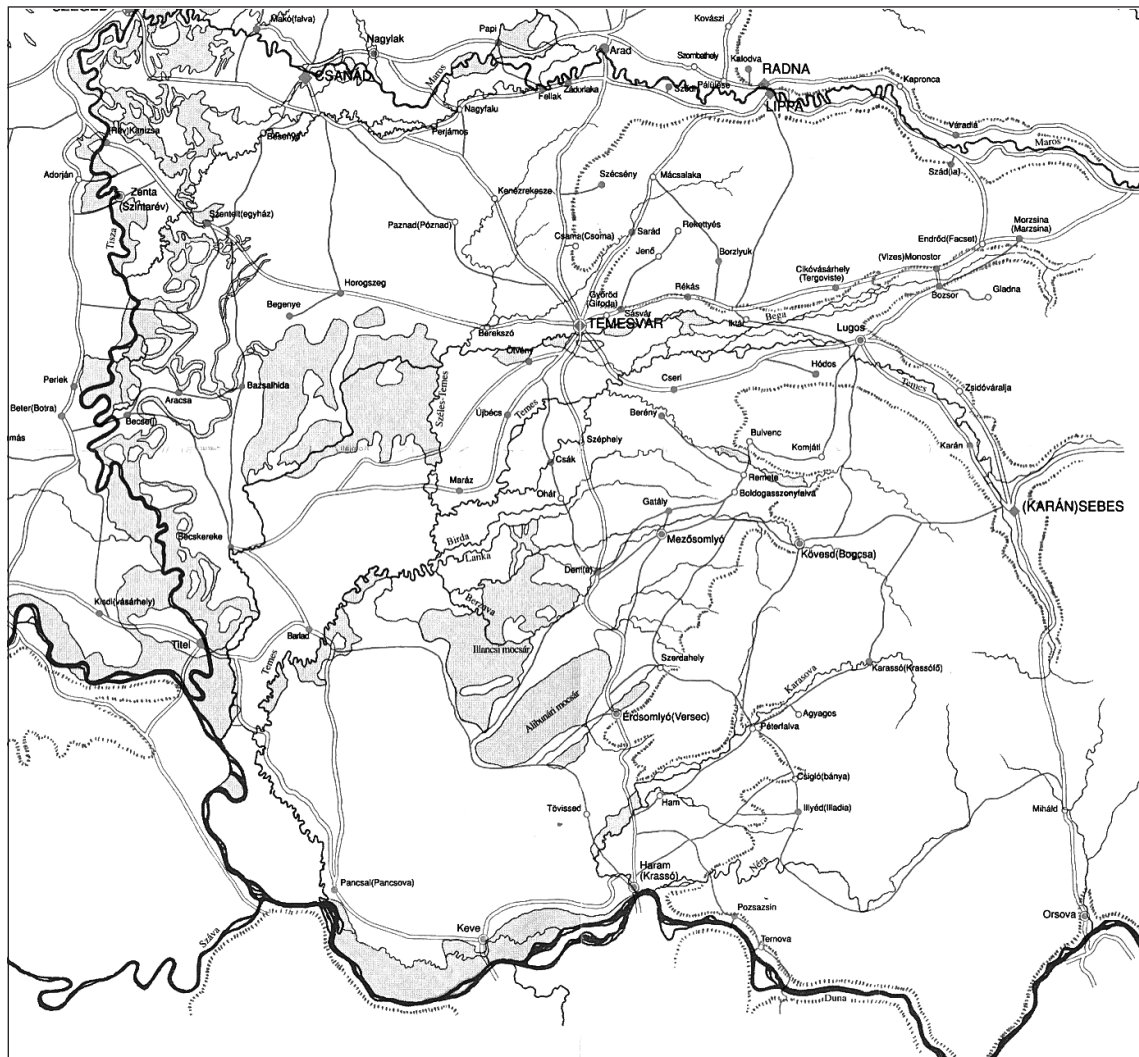
A régióban nincsenek kiemelkedően fontos kereskedő- és bányavárosok, nincsenek „latin” és német *hospes*eknek otthont nyújtó városok.

A fenti tények egyértelműen bizonyítják, hogy a középkori Magyar Királyság déli részének – beleértve a Duna–Tisza–Maros közt is – városfejlődése bizonyos mértékig eltért az általános országos mintától.

Vitathatatlan továbbá, hogy az oszmán előrenyomulás és az azt követő uralom új – korántsem pozitív – fejezetet nyitott a dél-magyarországi régió történetében, ahol a 18. századi Habsburg berendezkedés telepítési politikája további jelentős etnikai változásokat okozott.

A vizsgált terület legjelentősebb városai: Temesvár (33), Lippa (28), Csanád (27) és (Karán)Sebes (24) voltak.

A Duna–Tisza–Maros köz egyetlen királyi szabad városa Lippa volt (1529–1551/52), az is a Mohács utáni időszakban és meglehetősen különleges körülmények között nyerte el ezt a rangot.

Városok és központi helyek a Duna–Tisza–Maros közben a késő középkorban.
(Tervezte: Kubinyi András. Szerkesztette és rajzolta: Kratochwill Mátyás. Kubinyi,
2000. Melléklet.)

IV. A LEGJELENTŐSEBB VÁROSOK

Temesvár

Temesvár az Alföld déli, délkeleti részén található. A Marostól délre, a Temes folyó egyik mellékágát képező, a középkorban szintén Temesnek nevezett Bega mellett alakult ki. Temesvár kezdetektől fogva vármegegye, a 12. században kialakult Temes megye központja volt, és eredetileg ugyancsak itt székelte a temesi főesperes is. Ekkor még jelentéktelen helynek, egyszerű megyeszékhelynek számított, amelyet a Duna–Tisza–Maros közben számos település – például Csanád, Lippa, Keve is – messze megelőzött. Temesvár a 12. század közepén bukkan fel először az írott forrásokban: a szicíliai arab földrajztudós, Idríszi tett említést róla.

A város fejlődésében akkor következett be jelentős fordulat, amikor I. Károly 1315-ben ide helyezte a rezidenciáját. Temesvár azonban királyi székhelyként nem rendelkezett előnyös földrajzi fekvéssel, ezért Károly és udvara 1323-ban, az utolsó tartományúr legyőzése után, Visegrádra költözött. Ez hátrányosan érintette Temesvár további fejlődését.

Újabb változást az hozott, hogy I. Lajos a 14. század 60-as éveiben igen aktív balkáni politikát folytatott, ami jelentősen megnövelte Temesvár stratégiai fontosságát. Lajos 1365-ben elfoglalta a bulgáriai Vidint, s Magyarországhoz csatolta. A meghódított észak-bulgáriai területet kezdetben a Lackfiak igazgatták kapitányi címmel, ám 1366 őszén két, majd 1368-tól egy bán, Himfi Benedek joghatósága alatt Vidint és kerületét bánsággá szervezte Lajos. Nemcsak Vidin és a közelében levő bolgár várak, valamint a szörényi bánság egykori erősségei tartoztak a bolgár bán alá, hanem a bánsággal szomszédos, annak védelmet nyújtó magyarországi erősségek is, köztük Temesvár. A rövid életű bolgár bánság 1369-ben megszűnt. Ezt követően a király a bolgár bán megnövelt hatáskörét a temesi ispánra ruházta, aki így egyike lett az ország legfontosabb méltóságainak.

Az oklevelek *villa*, *oppidum* és *civitas* minősítéssel említik Temesvárt, amelynek egyetlen kiváltságlevele sem maradt fenn. Közvetett bizonyítékok alapján azonban tudjuk, hogy szombaton hetivásárt tartottak a városban, amelynek belső életét a bíró, illetve az esküdt polgárok alkotta tanács irányította. Az 1552 előtti időszakból mindössze egyetlen bíróját (Posztós Mihály), valamint két esküdt polgárát ismerjük név szerint, s csupán két olyan oklevél maradt fenn, amelyet a városi tanács adott ki. Temesvár jelentőségére az is fényt vet, hogy valószínűleg 1365-ben címeradományban részesült.

A Bega-parti városban a 14–15. század során – ha nem is mindig egyazon időszakban – legalább két önálló plébániatemplomot találunk. Az

egyik Szent György, a másik Szent Eligius oltalma alatt állt. Meglepő módon a középkori Magyarország egész területén ez volt az egyetlen olyan egyház, amelynek védőszentjéül Eliglust választották.²⁴ Az 1402. július 1-én kiállított oklevél arról tájékoztat, hogy Temesváron még más templomok is emelkedtek. A hivatkozott diploma által említett Szent Mihály egyházzal, valamint a Szűz Mária- és a Szent Margit-kápolnával azonban nem maradt fenn több adat. A városban bizonyára két kolduló rendi kolostor állt: a domonkosoké Szent László oltalmát élvezte, ám a másik konvent rendi hovatartozásáról a források hallgatnak. Az utóbbit részben védőszentje (Szűz Mária), részben pedig azon tény alapján kapcsolja a kutatás a ferencesekhez, hogy I. Károly király nagyon kedvelte ezt a rendet.

Temesváron a 15. század elején két ispotály működött: a Szentlélek oltalma alá helyezett a városon belül, a Tízezer vitéz védelmét élvező pedig *extra oppidum Themeswar*, azaz valamelyik külvárosban. Az előbbi a temesvári polgárok alapították, az utóbbit pedig Ozorai Pipo temesi ispán özvegye, Borbála asszony létesítette. Alapításuk pontos idejét homály fedi. A 15. század 30-as éveinek elején valószínűleg egyesítették őket, tudniillik az ispotályok akkori *presbiter rector*-a, Szondi Benedek (*Benedictus Zondi*) ennek az aktusnak a megerősítését akarta elérni a pápánál.

Temesvár fejlődését a nikápolyi csata (1396) akasztotta el, mivel azt követően a térségben állandósultak az oszmán betörések. A város végvár lett, illetve a török elleni hadjáratok egyik kiinduló pontja. Temesvár nem válhatott teljes jogú királyi várossá, hiszen autonómiáját jelentős mértékben korlátozta az itt székelő temesi ispán és alispán tevékenysége. A városi önkormányzat szempontjából különösen hátrányos volt, hogy a 14. század harmadik harmadában a bolgár bánsággal kapcsolatos fejlemények, majd a század végétől a török fenyegetés miatt a korábbiakhoz képest számottevő módon megnőtt a temesi ispán hatásköre. Ezt ugyan Zsigmond Ozorai Pipo halála (1426) után igyekezett korlátozni, ám 1441-ben ismét megvalósult a délkeleti országrész egységes kormányzása. Ekkor került tudniillik Hunyadi János és Újlaki Miklós a temesi végek élére. 1478 óta ugyancsak Temesvár szolgált az Alsó-részek főkapitányának rezidenciájául.

Fontos továbbá, hogy II. Ulászló 1498. évi decretumának 34. cikke szerint Temesvár főharmincadhely volt, s a 15. századi adatok szerint sókamara is működött a Bega-parti városban. A temesvári kézműveseket illetően az ácsokról és az ötvösökről tételezhetjük fel, hogy céhbe tömörültek. Erre a temesvári királyi uradalom 1372. évi számadásának adatai, illetve az okleveles anyag információi alapján lehet következtetni.

A Temesvárra vonatkozó írott források között az oklevelek a legjelentősebbek. Ez az anyag azonban rendkívül szórt és igen hézagos. Mindezek

ellenére a gazdasági életre és a gazdálkodásra vonatkozóan csakis az oklevelektől várhatunk tájékoztatást, hiszen az 1554. évi defter anyaga, amely alapvető fontosságú információkkal szolgálhatna, ma még magyarul hozzáférhetetlen. Az 1552 előtti időszak forrásaiban a következő foglalkozásokra vonatkozóan maradtak fenn adatok: posztós, szíjgyártó, diák, nyerges, szűcs, mészáros, varga. A kézműipar differenciáltsági fokára azonban nem lehet következtetni.

Az oklevelek Temesvár polgárainak kereskedelmi tevékenységéről is beszámolnak, akik főleg posztóval és marhával üzleteltek. Ennek során nyugati irányban megfordultak Veszprém és Fejér megyékben, keleten pedig eljutottak Nagyszebenig, amelynek polgárai komoly vetélytársat láttak bennük.²⁵

A szórt okleveles anyag arról tájékoztat, hogy vagyonos polgárokkal Temesváron is találkozunk. A rendelkezésre álló adatok közül az első kettő viszonylag szerény értékekkel kapcsolatos. Egy 1361. évi oklevélből arról értesülünk, hogy Mihály fia Bálint és Somlyóinak mondott Vehul temesvári polgárok csak 50 forint kifizetése ellenében kapták vissza javaikat Himfi Benedektől, akinek Akasztó nevű Fejér megyei birtokán vámot voltak kötelesek fizetni. Sajnos az oklevél arról hallgat, hogy a szóban forgó temesvári polgárok, akik kereskedők voltak, milyen árukkal üzleteltek. Azt azonban cáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a temesváriak ekkor csak részleges vámmentességgel rendelkeztek.²⁶ A másik, 1451-ben keletkezett oklevél arról tudósít, hogy János deák temesvári polgárnak a Krassó megyei Székás birtokon 20 aranyforintért elzálogosítottak 5 jobbágytelket.²⁷ Ötvenszer nagyobb, vagyis 1000 forint, volt az értéke annak a hátszegi kerületben (*in districtu de Hathzag*) fekvő két birtoknak, Kis- és Nagy Palának, amelyeket Posztós Mihály temesvári bíró fia, Benedek adott el a malomvízi Kendefieknek 1430-ban.²⁸ Az igazán meghökkentő nagyságú érték azonban egy 1507-ben kelt oklevélben bukkan fel. Ebből kiderül, hogy Mészáros László temesvári polgár (*circumspectus Ladislaus Mezaros civis oppidi Themeswariensis*) Temes megye törvényszékén beperelte Harazth-i Ferencet, mégpedig 32 000 (!) aranyforint erejéig. Az oklevél a per kiváltó okáról, sajnos, hallgat. Annyit azért még megtudunk a diplomából, hogy II. Ulászló megparancsolta: a pert, mivel annak „*cognitio*”-ja meghaladja a megye illetékességét, tegyék át a királyi kúriába.²⁹

A fenti esetekben csupán Posztós Mihály és Mészáros László neve utal egyértelműen foglalkozásra; az előbbi posztókészítéssel vagy posztó

25 Petrovics, 2008a 65–68., 111.

26 Petrovics, 2008a 65–68.

27 Petrovics, 2008b 51.

28 Petrovics, 2008b 51., 60.

29 Petrovics, 2008b 51.

kereskedelemmel, míg az utóbbi marhakereskedelemmel foglalkozott. Az alapvetően műveltségre vonatkozó *litteratus* (deák) kifejezés problémásabb, hiszen az oklevélből az nem derül ki, hogy János deák megélhetésében milyen szerepet játszott az értelmiségi tevékenység.³⁰

A gazdag polgárok között külön említést érdemel Temesvári Bodó Mihály, akinek 1510-ben kelt testamentuma roppant fontos információkat őrzött meg a szóban forgó személy tekintélyes vagyonáról és rokoni kapcsolatairól. Az említett végrendelet egyben arra nézve is bizonyítékkal szolgál, hogy Temesvári Bodó Mihály élete jelentős részét nem temesvári, hanem pesti polgárként élte le.³¹ Ugyancsak a gazdagabb polgárok közé tartozott Temesvári Márton, aki 1512-ben már nem Temesváron, hanem Pesten élt, ahol esküdt polgárként tűnt fel.³² Temesvári Bodó Mihály és Temesvári Márton életútja azt bizonyítja, hogy a meggazdagodott temesvári polgárok – a szegediekhez hasonlóan – előszeretettel költöztek Pestre. Ez a pesti polgárság gazdasági tevékenységének jellegéből, illetve etnikumának magyar voltából adódóan teljes mértékig érthető.

Temesvár utcáiról sem az oklevelek, sem az elbeszélő források nem tesznek említést, azokról csupán a 16. század második felében keletkezett defterek tájékoztatnak. Ezekben Temesvár 15 – részben magában a városban, részben a külvárosokban található – utcája szerepel, ám közülük mindössze nyolcnak sikerült eddig megfejtetni a nevét. Ezek a következők: Halász, Nagy, Piac, Zajti (?), Kapu, Monostor, Szent Erzsébet, Tessőd. Az utcák neve között csupán egy olyan található, ami kimondottan foglalkozásra (Halász) utal, egy pedig az árucserével (Piac) hozható kapcsolatba.³³

A lakosság nagyságára szintén az oszmán kútfők segítségével lehet következtetni, ami az 1554. évi defter szerint 4000 körül mozgott. Kiderül belőle továbbá, hogy még eleste után két évvel is a magyarok alkották a többséget a városban. A várból, a tulajdonképpeni városból, illetve a két külvárosból (Nagy- és Kis Palánk) álló Temesvár centralitási pontjainak száma 33.³⁴

30 A *litteratus* szó foglalkozásnévként való értelmezésének problémás voltára ld. Gulyás, 2014–2015. 139.

31 Petrovics, 2008b 50.

32 Petrovics, 2008b 49.

33 Petrovics, 2008a 38–39.; Hóvári, 1992. 744–745.

34 Temesvárra ld. Csánki, 1890–1913. II. 21–22.; Kopeczny, 2013a; Kopeczny, 2013b.; Petrovics, 1999.; Petrovics, 2005. 135–136., 148–156.; Petrovics, 2008a; Petrovics, 2008b; Petrovics, 2009a 79–87.; Petrovics, 2016; Petrovics, 2017. 70–71., 83–85.; Petrovics, 2019b; Petrovics, 2019c; Petrovics, 2020. 6–13.

Lippa

Lippa a középkorban nem pusztán a Maros-völgy alsó szakaszának, hanem a Duna–Tisza–Maros köznek is meghatározó fontosságú városa volt. A település a Maros bal partján alakult ki, ott, ahol a folyó az Alföldre ér. A középkorban Arad megyéhez tartozó Lippa csak a 14. század elején tűnik fel az írott forrásokban, Árpád-kori történetét homály fedi. Kétségtelen azonban, hogy a Maros partján kialakult, kedvező földrajzi adottságokkal és fekvéssel rendelkező Lippa már 1301-et megelőzően is virágzó település volt, amelynek életében a Maros vízi útja, valamint az Erdélyből érkező só kiemelkedő szerepet játszott. A pápai tizedlajstrom 1333 és 1335 között keletkezett bejegyzései szerint Arad megyében Lippa fizette a legmagasabb összeget, ami éves átlagban 266 báni dénárba rúgott. Ez az adat egyértelműen bizonyítja, hogy Lippa, fejlettségét tekintve, messze kimagaslott Arad megye települései közül, még akkor is, ha ismereteink nem teljesek, hiszen a tizedlajstromban nem szerepel Arad város és az aradi prépostság birtokainak csoportja.

Lippát a 14. század elején azzal összefüggésben említik az írott kútfők, hogy az 1315–17 közötti időszakban többször tartózkodott itt I. Károly király. Az 1317 és 1333 közötti periódusban nem találunk Lippával kapcsolatos információt az oklevelekben, viszont a 14. századi krónikakompozíció megörökítette annak emlékét, hogy I. Károly király 1325-ben ferences kolostort alapított a Maros-parti városban nagybátyja, Toulouse-i Szent Lajos tiszteletére. Ezt követően a 14. század végétől szaporodnak meg a Lippára vonatkozó adatok, igaz a források eloszlása továbbra is meglehetősen egyenetlen. A kútfőkből kiderül, hogy Lippa városa és – bizonyára Hunyadi János által emelt – vára szoros függésben volt a Maros jobb partján emelkedő Solymos várától, amely 1315 után királyi várként, s Arad megye legfontosabb erősségeként az aradi ispánság tartozéka lett.

Lippa a 14. században valószínűleg végig a király kezén volt, azonban az uralkodók a 15. században, valamint a 16. elején, többször eladományozták, illetve zálogba adták. Birtokosai között találjuk – többek között – Hunyadi Jánost és feleségét, Szilágyi Erzsébetet, Szilágyi Mihályt, Brandisi Giskra János főkapitányt, Dengelegi Pongrác Jánost, Lendvai Bánffy Miklóst és testvérét, Jakabot, továbbá Hunyadi Mátyást és fiát, Corvin Jánost. Corvin halála után, özvegyének, Frangepán Beatrixnak a kezével Brandenburgi György szerezte meg Lippa várát és városát. 1514-ben, bár a város bírása segítséget kért Szapolyai János erdélyi vajdától, Dózsa György hadai könnyedén bevették Lippát és Solymos várát. Dózsa leverése után Szapolyai János foglalta el a települést, s a várat csak 1516. június 6-án adta vissza Brandenburgi György örgrófnak. Tőle Perényi Imre nádorhoz, majd ismét Szapolyai Jánoshoz került Lippa vára, s való-

színűleg maga a város is. A fenti helyzetnek megfelelően Lippa hol *civitas*, hol pedig *oppidum* minősítéssel szerepel az oklevelekben, polgárai pedig a *cives* megjelöléssel bukkannak fel.

Ami az egyházi viszonyokat illeti, a Szent István király oltalma alatt álló gazdag plébánia mellett a különböző szerzetesrendek is megtalálhatók Lippán: a konventuális ferencesek és az ágostonos remeték kolostorral rendelkeztek a városban, ahol beginaház és ispotály is működött. Szapolyai János Lengyelországba menekülésekor leghűségesebb kapitányára, Radics Bosicsra (Radič Bošić) bízta Lippát, aki 1528-ban sikeresen védelmezte azt Perényi Péter, Maylád István és Török Bálint támadásaival szemben. Lengyelországból való visszatérte után, 1528 novemberének végén már Lippán találjuk Szapolyait, aki 1529. július 29-én kiadott kiváltáslevelében a királyi szabad városok közé emelte Lippát, Buda jogát adományozva a településnek. Lippa ezt kedvező földrajzi fekvésének, addig elért fejlettségi szintjének, polgárai Szapolyai János iránti hűségének, leginkább azonban annak köszönhette, hogy a mohácsi csata után az ország keleti felébe szorult János királynak is megfelelő székhelyre volt szüksége. Ez a körülmény, kétségtelen, felértékelte a Maros-völgy kulcsának számító Lippa helyzetét, amely összekötő kapcsot jelentett Erdély és a Magyar Királyság attól nyugatra eső részei között. Szapolyai számára az is fontos szempont volt továbbá, hogy Lippáról viszonylag könnyen érintkezésbe léphetett az előrenyomuló törökökkel. Szulejmán szultán Buda elfoglalása (1541. augusztus 29.) után Lippát jelölte ki Izabella királyné és János Zsigmond székhelyéül.

Lippa polgárai nem sokáig élvezhették a királyi szabad városi rang nyújtotta előnyöket, ugyanis Szokollu Mehmed beglerbég csapatai 1551 októberének elején elfoglalták a várost. Ekkor még csak ideiglenesen került török kézre Lippa, tudniillik 1551. november 28-án a török őrség feladta a várat és a várost. Temesvár 1552. július 27-én történt elvesztése után azonban véglegesen megpecsételődött Lippa sorsa: a Bernardo de Aldana várkapitány, valamint a német és spanyol védői által július 28-án elhagyott várost és várat 1552. július 30-án birtokba vették a török csapatok.

Lippa városának élén a bíró (*iudex*) és a 12 esküdt polgár (*iurati cives*) alkotta tanács állt. Az 1526 előtti időszakból a város 5 bíróját ismerjük név szerint: Simon szűcsöt (Simon pellifex, 1455), Nagy Ambrust (Ambrosius Magnus, 1482), Vad Tamást (Thomas Wadh, 1514), Kovács Pétert (Petrus Kowach, Petrus Faber, 1516/1520) és Lukácsy Mátyást (Matthias Lwkachy, 1525). A város török kézre kerülése előtti periódusból még két bírót említenek név szerint az oklevelek: az egyik, Dancsák János, 1531-ben, a másik, Szabó István, 1544-ben bukkannak fel. A magyarországi gyakorlatnak megfelelően a város bíróját évente választották, mégpedig Szent György napján (április 24.). Arra vonatkozóan, hogy a bírót a város földesura je-

lölte volna ki, jelenlegi ismereteink szerint nem maradt fenn adat. A bírák nevének vizsgálata alapján valószínűsíthető, hogy a város vezetői a magyarok közül kerültek ki, jöllehet Lippán és környékén már a 14. század végén szép számban éltek szlávok, különösen bolgárok és szerbek, de nem zárható ki a románok jelenléte sem. Lippának az 1526 előtti évekből ismert öt bírása közül kettő esetében tételezhető fel a kézműves származás: Simon szűcs (1455) és Petrus Faber/Petrus Kowach (1516, 1520) esetében.

Kétségtelen, hogy az esküdt polgárok száma a 15. század közepén 12 volt, hiszen ezt egy 1455-ben keletkezett oklevél egyértelműen bizonyítja. Az 1455 előtti időszakból erre vonatkozó adat nem maradt fenn, de valószínűsíthető, hogy az esküdtek száma már a 14. században 12 volt. Nincs okunk kételkedni abban sem, hogy a késő középkorban megváltozott volna a városi tanács fenti összetétele, tudniillik a 16. század elejéről négy oklevél is fennmaradt, amelyek ebben a tekintetben perdöntő fontosságú információval szolgálnak. Ezek a diplomák a következő időpontokban keletkeztek: egy 1514. március 24-én, kettő 1520. december 24-én, egy 1525. december 24-én. Mind a négy oklevél név szerint megnevezi a város bíráját, illetve az esküdt polgárokat, s az 1514. évi diploma kivételével valamennyi okmány 12 esküdt polgárt sorol fel. Annak okát, hogy az 1514. évi oklevélben miért „csak” 11 esküdt szerepel, nem tudjuk megadni.

Lippa városának vezetését egy szűk társadalmi csoport tartotta a kezében, s a bírói tisztség kisajátítására is történtek kísérletek. 1516-ban és 1520-ban minden bizonnyal ugyanaz a személy, Petrus Kowach/Petrus faber volt a bíró, s az 1514-ben szereplő esküdt polgárok közül ötöt (Gaspar Aurifaber, Paulus Kalmar, Georgius Doka, Franciscus Lesy és Emericus Ollipar) 1520-ban is ott találunk a városi tanácsban. Az 1525. évi tanács tagjai között három olyan személyre akadunk, akik 1520-ban is esküdt polgárok voltak: Franciscus Lesy, Johannes Danchak és Nicolaus Zabo. Roppant valószínű továbbá, hogy az 1525-ben az esküdtek között szereplő Petrus faber azonos azzal a személlyel, aki 1516-ban és 1520-ban bíróként irányította Lippát. A bírók, illetve az esküdtek neve alapján az is kiderül, hogy Lippa városának vezetésében igen nagy szerepet játszottak a kézművesek. A Mohács előtti időszakban 1455-ben (Simon pellifex), 1516-ban (Petrus Kowach), valamint 1520-ban (Petrus faber) állt biztosan kézműves származású bíró Lippa élén. A város török kézre kerülése előtti években még egy alkalommal, 1544-ben találunk kézművest (Stefanus Zabo) Lippa bírói székén, vagyis a hét név szerint ismert *iudex* közül három a kézművesek közül került ki. Míg az esküdt polgárok között 1514-ben négy személy, vagyis a tanács hozzávetőleg egyharmada volt kézműves illetve kereskedő (1 ötvös, 1 szíjgyártó, 1 kalmár, 1 olajütő), addig az 1520. évi előjárásának már csaknem a felét tették ki a kézművesek és a kereskedők, hiszen 2 kovács – közülük az egyik bíró –, 1 kalmár, 1 ötvös,

1 olajütő és 1 szabó található közöttük. 1525-ben szintén magas a kézművesek aránya a tanácson belül, tudniillik 4 iparos (1 kovács, 1 szíjgyártó, 1 szabó, 1 csiszár) és egy kereskedő mutatható ki az előjáróságban.

A fentebb vizsgált okleveleket a lippai bíró és az esküdt polgárok bocsátották ki, s mivel azokat bizonyos ingatlanok adásvétele tárgyában állította ki a városi tanács, ezért bennük több – egészen pontosan 18 – lippai polgár nyomára akadunk.

A szóban forgó kútfők számos fontos információt tartalmaznak a lippai polgárok gazdasági tevékenységével kapcsolatosan is. Az 1514. évi diploma egy, a Maroson levő, 50 forintot érő, malom, míg az 1520. évi oklevelek egy-egy ház vásárlásáról tudósítanak. Az egyik ház a Szent Lajos hitvalló utcában állt, amit 60 forintért vásárolt meg Kalmár Miklós, a másikat a város piacterén levőnek mondja az oklevél, amely még azt is közli, hogy a Tóbiás (Thobias) pap által eladott házrészét Sebesy János vette meg 77 forintért. A malom, illetve a házak eladásakor azok szomszédjait is megnevezik az okmányok, amelyek révén egyértelműen kiderül: Lippa gazdasági életében igen jelentős szerepet játszottak a Maroson működő malmok, valamint a város területén levő kertek. További fontos adalékkal szolgál az 1525. évi oklevél, amely arról tájékoztat, hogy Kalmár Miklós lippai polgár 88 forintért vásárolt egy szőlőt a Vashegyen. A szóban forgó Vashegy fekvését nem ismerjük, de abból a helyzetből kiindulva, hogy a nevezetes szőlőtermelő vidéknek számító Makra-hegy a Maros jobb partján, éppen Lippával átellenben található, kézenfekvőnek tűnik Vashegyet itt keresni. Minden bizonnyal nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük: számos lippai polgár rendelkezett szőlőparcellával a Makra-hegyen, s kapcsolódott be a borkereskedelembe. A fenti oklevelek még egy szempontból minősülnek igen hasznosnak: további iparosneveket tartalmaznak, hiszen szerepel bennük két Mázsás, egy Molnár, valamint egy Pajzsgyártó nevű személy. Az 1525-ben felbukkanó Mattheus Darabos-ról, illetve Johannes Gerke-ről kellő mennyiségű információ hiányában nem tudjuk eldönteni, hogy lippai polgárok voltak-e.

Lippa, amelynek középkori, valamint 17. századi kútfők alapján csaknem tíz utcáját ismerjük név szerint (Temesvár más néven Monostor utca, Ábrahám deák utcája és Solymos utca, Hosszú-, Német-, Rác utca, Város-, Darabos- és Híd utca) a késő középkorban is Arad megye egyik legjelentősebb városa volt. Már a 14–15. században sókamara, kamaraispánság, valamint pénzverőház működött itt, s a település fejlett kézműiparral rendelkezett. A 14–16. század eleje között keletkezett oklevelek ötvöst, asztalost, szabót, mészáros, kocsí-, íj- és szíjgyártót, molnárt, olajütőt, szűcsöt, kovácsot említenek. Céhekre a 16. század közepén történik hivatkozás, meglétük azonban korábbi időszakban is feltételezhető. Szent István (augusztus 20.) táján tartott országos vásárát 1475-ben említi oklevél,

de – természetesen – hetipiacot is tartottak a városban. Lippa centralitási pontjainak száma 28, ami alapján a Kubinyi András által kidolgozott osztályozási rendszerben a harmadik kategóriát alkotó kisebb városok, valamint jelentős funkciót betöltő mezővárosok közé sorolható.³⁵

Csanád

Csanád (ma: Cenad, Románia) Marosváron (*Urbs Morisena*), Ajtony egykori szállásterülete központjának a helyén jött létre. Az Ajtony uraló vidék hatalmas kiterjedésű volt, hiszen a Körösöktől egészen az Al-Dunáig húzódott, nyugaton a Tisza, keleten pedig az Erdélyi Középhegység határolta. Bár Ajtony szállásterületének pontos körülírása sem könnyű feladat – hiszen a nagyobbik Gellért-legendával ellentétben Anonymus a Körösök helyett a Maros folyót jelölte meg a szóban forgó terület északi határaként – több problémát vet fel magának Ajtonynak a származása. A legvalószínűbb, hogy személye a Gyulák törzséhez köthető, viszont Anonymus Galád bodonyi (ma: Vidin, Bulgária) bolgár vezér ivadékanak mondta. A román történetírás pedig – tegyük hozzá: a valóságtól meglehetősen elrugaszkodott módon – egy korai román államalakulat fejét látja még ma is benne.

Egyértelműen állítható viszont, hogy a dúsgazdag Ajtony Bodonyban (ma Vidin, Bulgária) vette fel a keresztséget, mégpedig a görög rítus szerint, és székhelyén, Marosvárott a bazilita szerzeteseknek kolostort emeltetett, amely Keresztelő Szent János oltalma alatt állt. (A görög szerzeteseket Csanád később a közeli Oroszlámosra (ma Banatsko Arandelovo, Szerbia) telepítette, és Szent György tiszteletére monostort alapított a számukra.) Mivel Ajtony a Maroson leúsztatott királyi sőt rendszeresen megvámolta, és számos alkalommal szembefordult az ország királyával, István végül hadat küldött ellene. A királyi sereget minden bizonytalansággal Doboka fia: Csanád vezette. Jóllehet más időpontok is felmerültek, a legvalószínűbb, hogy Csanád 1028 táján győzte le Ajtonyt. A fegyveres összecsapásra Oroszlámos, illetve Nagyősz (ma: Tomnatic, Románia) közelében került sor. Ezt követően a lázadó főúr szállásterületének nagyobb részét az uralkodó kisajátította – s ezen hamarosan létrehozta a csanádi püspökséget, valamint az ugyanilyen nevű királyi vármegyét –, kisebb részét viszont átengedte Ajtony családjának. Ezeket a jószágokat később is az Ajtonytól származó és ugyancsak Ajtonynak nevezett nemzetséghez (*genus*) tartozó családok kezén találjuk.

35 Györffy, 1963–1998. I. 180–181.; Csánki, 1890–1913. I. 764–765.; Szántó, 1971. 50–54.; Kubinyi, 2000. 75.; Petrovics, 2005. 138.; Petrovics, 2009b.; Magina, 2011.; Magina, 2021.; Lakatos, 2019. 420–424.

Csanád városa – Lippához hasonlóan – a Maros bal partján alakult ki, s egyházi székhelyként, valamint a világi hatalom egyik helyi központjaként már a 11. század harmincas éveitől fontos igazgatási szerepet töltött be a Magyar Királyság életében. Itt található a királyi-, majd később a nemesi megye központja, és ugyancsak ebben a városban székelte a nagy kiterjedésű csanádi egyházmegye püspöke. Némi túlzással még azt is mondhatjuk: Csanád a 11. században, egy rövid ideig, királyi székhely is volt. Aba Sámuel tudniillik, akit az Orseoló Péter ellen fellázadt magyar előkelők 1041-ben királlyá választottak, 1044-ben itt töltötte a nagyböjtöt.

Csanádon, mivel jelentős egyházi központ volt, székes- és társaskáptalan is működött, az előbbi Szent György, az utóbbi a Szent Üdvözítő oltalmát élvezte. Mindkettő a várban állott, akárcsak a székesegyház, amelyet az évszázadok során többször is újjáépítettek. Csanád tehát, elsősorban székeskáptalanja révén, jelentős hiteleshelynek számított. Sajnos, nem maradt fenn olyan adat, amely felvilágosítást nyújtana a káptalanokban tevékenykedő kanonokok számáról. Figyelembe véve az országos helyzetet, arra gondolhatunk, hogy a csanádi székeskáptalanban 12, míg a társaskáptalanban 6 kanonok élhetett. Ez pedig azt jelenti, hogy egyik egyházi intézmény sem tartozott a Magyar Királyság legnagyobb és leggazdagabb káptalanjai közé. (Az összehasonlítás kedvéért álljon itt néhány adat: a késő középkorban az esztergomi és a pécsi székeskáptalanban 40–40, az egriben 34, a zágrábiban 32, a váradiban 24, az erdélyi püspökség gyulafehérvári székeskáptalanjában pedig 27 kanonok élt.) A földrajzi közelség okán a csanádi kanonokok között több Szegedről elszármazott személyt találunk. A város egyházi intézményei közül említést érdemel még a Boldogságos Szűz oltalmát élvező bencés kolostor is. Ezt Szent Gellért monostorának is nevezték, mivel ő alapította, s még életében kikötötte: holttestét itt temessék el. Ez be is következett, de hamvai csak 1345-ig pihentek itt. Akkor tudniillik I. Károly felesége, Erzsébet királyné óhajának megfelelően átkerültek a díszesen restaurált székesegyházba. Erzsébet királyné mély tisztelettel viseltetett Gellért emléke iránt, s neki köszönhető, hogy a csanádi székesegyházat gyakorlatilag újjáépítették a 14. század első felében.

Az egyházi intézményeket taglalva feltétlen említést érdemel, hogy Csanádon a késő középkorban két plébániatemplomot találunk: az egyik a Szent-Lélek, a másik Szent Erzsébet oltalma alatt állt. Mindkettő a városban emelkedett. Helyük régészetiileg máig azonosíthatatlan, s az írott forrásokban is csak elvétve találkozunk velük. Az utóbbiról annyit azért lehet tudni, hogy 1399. november 19-én, Erzsébet napján szentelték föl, s nem sokkal később IX. Bonifác pápa búcsút engedélyezett a templomot felkeresőknek. A város szegényeit ispotályban gondozták, amelynek alapítása a 15. század első felében vagy Marcali László püspökhöz vagy vikáriusához,

László választott püspökhöz köthető. Az ispotályt Szent Erzsébetről nevezték el, bár kápolnája Katalin, Erzsébet és Dorottya nevét viselte.

Csanádnak szombati napon tartott hetivására ismert, viszont sokadalomra, azaz évi vásárra nem maradt fenn adat. A város gazdasági szerepét az itt létrehozott sókamara tovább növelte. Csanádot az oklevelek *civitasként* említik, ami teljes mértékig érthető, hiszen püspöki székhelyről van szó, amelyet a 15. század második felében a fenyegető török veszély miatt ráadásul sáncsal, árokkal és falakkal erősítettek meg. Ebben jelentős szerepet játszott Hangácsi Albert püspök, aki nemcsak a székesegyház és a főpapi palotát magába foglaló püspökvárat tette biztonságosabbá, hanem azt is igyekezett elérni, hogy a város földesura, a székeskáptalan is hozzájáruljon Csanád megerősítéséhez. Csanád polgárai a *civis*, előljárói pedig a *iudex* megjelöléssel bukkannak fel. Az utóbbiak közül hármat név szerint is ismerünk: 1417: István, 1440: Kis András, 1456: Kalmár Gál állt a város élén. A város földesura a székeskáptalan volt, így széleskörű autonómia nem alakulhatott ki Csanádon, amelynek fejlődését az oszmánok előrenyomulása akasztotta el már a 15. században. A város utcáinak nevééről és számáról, valamint lakosságának nagyságáról a fennmaradt keresztény források kézzelfogható információt nem tartalmaznak. A török kútfők, pontosabban az 1567. és 1579. évi defter alapján annyi szögezhető le, hogy a fenti években 80 család élt Csanádon, amelyet 1552-ben foglaltak el véglegesen az oszmánok, majd egy szandzsák székhelyévé tették. A személynevek alapján úgy fest, hogy 1567-ben a lakosság többségét még a magyarok alkották, 1579-re azonban már komoly változás következett be. A defter szerint Csanád ebben az évben már két, egy magyar és egy szerb városrészből állt. Az előbbiben 57, az utóbbiban 23 család élt. A középkori várost 1241-ben a tatárok, 1514-ben Dózsa keresztesei dúlták fel; Szent György oltalma alatt álló székesegyházát pedig Török Bálint rabolta ki a mohácsi csata utáni zavaros években. A város végleges pusztulása a török hódoltság időszakában következett be. Egykori várát az 1699. évi karlócai béke értelmében lerombolták. Ennek helyén épült fel a 19. század második felében a római katolikus templom, amely előtt a csanádi egyházmegye első püspökének, Gellértnek a szobra áll. A templom belsejében látható az a kőkoporsó, amelyben egyesek szerint az 1046-ban vértanúhalált halt Gellértet, mások szerint viszont IV. (Kun) László királyt helyezték örök nyugalomra.

Csanád centralitási pontjainak száma 27, ami alapján a Kubinyi András által kidolgozott kategorizálási rendszerben a harmadik csoportba sorolható, ahová a kisebb városok, valamint jelentős funkciót betöltő mezővárosok tartoznak.³⁶

36 Borovszky, 1896–1897. II. 72–103.; Csánki, 1890–1913. I. 691.; Györffy, 1963–1998. I. 850–853.; Kubinyi, 2000. 64.; Petrovics, 2005. 138.; Petrovics, 2019a.

Karánsebes

Karánsebes (ma Caransebeș, Románia), a régió negyedik jelentős városa a Temes folyó völgyében a Temes és a Sebes folyók találkozásánál alakult ki. A Temesvártól délkeletre fekvő Karánsebes fontos útvonalak metszéspontjában jött létre. Itt keresztezték egymást ugyanis azok az utak, amelyeken Lugoson át Temesvárra, az erdélyi Vaskapun át Hátszegre, majd onnan Hunyadra, illetve a Porta Orientalis hágóján át az Al-Duna vidékére lehetett eljutni. Karánsebes fejlődésében komoly szerepet játszott az itteni folyami átkelőhely is, továbbá az a körülmény, hogy a település Orsovától és Temesvártól nagyjából azonos távolságra, hozzávetőleg 100 km-re feküdt. Bár a középkorból nem ismeretes erre vonatkozó adat, Izabella királyné 1557. évi oklevele alapján joggal merült fel a gyanú, hogy Karánsebesen már a korábbi időszakban is lehetett kereskedelmi lerakat. Tény továbbá, hogy a városban már a 15. század során külföldi, elsősorban török kereskedők bukkantak fel. II. Ulászló király „*Decretum minus*”-nak nevezett, 1498. június 2-án kiadott törvénye szerint Karánsebesen fiókharmincad működött. A város gazdasági fejlődéséhez az itteni sólerakat is számottevő módon hozzájárult, akárcsak az a körülmény, hogy Karánsebes tizedkörzet központja volt. A gazdasági jellegű tényezőkön kívül említést érdemel, hogy Karánsebes igazgatási feladatokat is ellátott. Itt volt ugyanis az egyik román kerület (*districtus*) központja, s itt tartotta ítélszékét a szörényi bán.

Karánsebes városiasodottságát az is szemléletesen bizonyítja, hogy a településen obszerváns ferences kolostor működött, s egy 1498-ban Buda előjárósága által kiadott oklevél szerint polgárai a késő középkorban a budai jog szerint éltek. Karánsebest a bíró – akit a 16. században már főbírónak is neveztek – vezette tanács irányította, amelyben hat esküdt polgár segítette a város első emberének munkáját. Az 1456 és 1544 közötti időszakból 14 városi kiadvány őrződött meg. Ez meglehetősen nagy szám, főleg ha arra gondolunk, hogy Temesvár esetében a Mohács előtti periódusból mindössze két ilyen oklevél ismert. A fennmaradt kiadványok alapján különösebb nehézség nélkül rekonstruálható a város vezetősége, tudniillik az oklevelek a bíró mellett csaknem minden esetben név szerint felsorolják az összes esküdt polgárt is. Mivel a városban alapvetően magyarok és románok éltek, a városi tanács tagjai is közülük kerültek ki. Mind a bírók, mind az esküdtek között találunk magyarokat és románokat, akik részben polgárok (kézművesek, illetve egy kereskedő), részben pedig nemesek voltak. Sajnos, az nem dönthető el minden esetben, hogy a városi tanácsban pontosan hány nemes foglalt helyet egy adott időpontban. Az viszont kétségtelen – és egyben ez az itteni városi társadalom

egyik sajátos vonása –, hogy Karánsebesen nagy számban éltek nemesek a középkorban.

A fenyegető oszmán betörések miatt a 16. század elején a várost fallal vették körül. Ettől fogva, pontosabban 1515 után, Karánsebes rendszereiben a *civitas* megjelöléssel fordult elő a forrásokban. A városfal tehát bizonyára 1515 előtt épült, de először egy 1528-ban kelt oklevél tett említést róla. Karánsebes középkori várával kapcsolatosan, amely a déli végvárvonalon második, északabbra húzódó láncolatának egyik erőssége volt, eltérő nézetek olvashatók a szakirodalomban. Engel Pál szerint a szóban forgó erődítmény maradványai a Karánsebestől délkeletre eső Turnu Ruieni romjaival azonosak.³⁷ Mások ezt kétségbe vonták. Köztük a Hegyvidéki Bánság középkori történetének egyik legelismertebb szakembere, a régész Dumitru Țeicu, aki szerint Karánsebes középkori vára a mai város területén állt.³⁸

Karánsebes középkori történetének másik vitatott kérdése magának a városnak a létrejötte. Alapvetően arról van szó, hogy a város több román és magyar történész szerint Karán és Sebes összeolvadásából alakult volna ki. Az említett nézet képviselői Pesty Frigyes véleményéből indultak ki, s annak ellenére, hogy Ioachim Miloia már 1931-ben kimutatta ennek tarthatatlanságát, még később is voltak olyan kutatók, akik a fenti téves elképzelés hívéül szegődtek. Mára azonban általánosan elfogadottá vált Miloia álláspontja, miszerint a Karánsebes név első tagja valójában a Karánsebestől északnyugatra található, attól 17 km távolságra fekvő Karán/Kavarán (ma: Constanin Daicoviciu) nevű falura vonatkozik, s annak neve a többi Sebestől való megkülönböztetésül tapadt a Temes-parti városéhoz.³⁹

³⁷ Engel, 1996b. 407.

³⁸ Țeicu, 2009. 50–51., 98–99.

³⁹ Pesty, 1877–1878. II. 115–133., 212–216., 253–257.; Csánki, 1890–1913. II. 21.; Miloia, 1931.; Feneșan, 1973.; Feneșan, 1977.; Bona, 1993.; Țeicu, 1998. 309–310.; Kubinyi, 2000. 8., 72., 83.; Boldea, 2002.; Lakatos, 2008.; Magina, 2009.; Țeicu, 2009. 50–51., 98–99.; Magina, L., 2019.; Lakatos, 2019. 364–367. A városban folytatott legfrissebb régészeti feltárásokra ld. Oța-Ardeț-Negrei, 2019.

Rövidítések és irodalomjegyzék

FCD

Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae 1829–1844.

MNL OL DL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Mohács előtti Gyűjtemény

MVV

Magyarország vármegyéi és városai.

SRH

Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit *Emericus Szentpétery*. I–II. Bp. 1937–38.

VMO

Vatikáni magyar okirattár. (Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia). Első sorozat. 1–4. Bp. 1885–1891.

Achim, 2000. =

Viorel Achim: Banatul în evul mediu. București, 2000.

Bácskai, 2002. =

Bácskai Vera: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Bp., 2002.

Benkő–Demeter–Székely, 1997. =

Benkő Elek–Demeter István–Székely Attila: Középkori mezőváros a Székelyföldön. Erdélyi Tudományos Füzetek 223. Kolozsvár 1997.

Boldea, 2002. =

Ligia Boldea: Nobilimea românească din Banat în secolele XIV–XVI. Origine, statut, studiu genealogic. Reșița, 2002.

Bona, 1993. =

Petru Bona: Biserica medievală din Caransebeș. Caransebeș, 1993.

Borovszky, 1896–1897. =

Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig. I–II. Bp. 1896–1897.

Csánki, 1890–1913. =

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp. 1890–1913.

Engel, 1996a. =

Engel Pál: A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései (1554–1579). Dél-Alföldi Évszázadok 8. Szeged, 1996.

Engel, 1996b. =

Engel Pál: Magyarország világi archontológiája. 1301–1457. I–II. História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5. Bp. 1996.

- Engel–Kubinyi–Kristó, 1998. =
 Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp. 1998.
- Érszegi, 1983. =
 Érszegi Géza: Árpád-kori legendák és Intelmek. Bp. 1983.
- Feneşan, 1973. =
 Costin Feneşan: Despre privilegiile Caransebeşului pînă la mijlocul secolului al XVI-lea. Banatica, 2 (1973), 157–163.
- Feneşan, 1977 =
 Costin Feneşan: Despre privilegiile Caransebeşului Căvăranului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. *Annuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 20 (1977), 303–311.
- Gorka, 1916 =
 Olgierd Gorka: Anonymi Descriptio Europae Orientalis. Kraków, 1916. 1, 2–3, 43–45. A szóban forgó rész magyar fordítását ld. Károly Róbert emlékezete. Szerk. Kristó Gyula–Makk Ferenc–Marosi Ernő. Budapest, 1988, 72–76. (Borzákné Nacsá Mária fordítása). A részlet a Magyarország 1308-ban címet viseli. A városokról és mezővárosokról szóló rész a 74. oldalon található.
- Gulyás, 2014–2015 =
 Gulyás László Szabolcs: A középkori magyar városfejlődés migráció- és ipartörténeti vonatkozásai a történeti személynévtan tükrében. I. Személynévadás és migráció. *Névtani Értesítő* 36 (2014) 43–62., II. Személynévadás és kézműipar, uo. 37 (2015) 137–156.
- Györffy, 1963–1998 =
 Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp. 1963–1998.
- Hóvári, 1992 =
 Hóvári János: A török Temesvár. *Élet és Tudomány* 67 (1992) 47. sz. 744–745.
- Jelaš, 2017 =
 Danijel Jelaš: Rekonstrukcija srednjovjekovne urbane mreže Vukovske županije na temelju analize centralnih funkcija. PhD thesis. Zágrabi Egyetem. 2018.
- Juhász, 1930–1947 =
 Juhász Kálmán: A csanádi püspökség története. I–VII. (1030–1608). Makó 1930–1947.
- Juhász, 1941 =
 Juhász Kálmán: A csanádi székeskáptalan a középkorban (1030–1552). Makó 1941.
- Kopeczny, 2013a =
 Kopeczny Zsuzsanna: A középkori Temesvár az utóbbi évek régészeti kutatásai tükrében. A szórvány emlékei. Szerk. Kollár Tibor. Bp., 2013. 218–230.
- Kopeczny, 2013b =
 Kopeczny Zsuzsanna: *Reşedinţa regală medievală de la Timișoara*. *Analele Banatului*. Serie nouă. XXI (2013) 211–232.
- Koszta, 2000 =
 Koszta László: Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban. A középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk. Kollár Tibor. Szeged 2000. 41–80.

Kristó, 1988 =

Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988.

Kubinyi, 2000 =

Kubinyi András: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Dél-alföldi Évszázadok 14. Szeged 2000.

Kubinyi, 2005 =

Kubinyi András: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Szerk. Csukovits Enikő–Lengyel Tünde. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35. Bp. 9–36.

Lakatos, 2008 =

Lakatos Bálint: Városi nemesek Karánsebesen a 15–16. század fordulóján. Urbs: Magyar Várostörténeti Évkönyv 3., 2008. 71–94.

Lakatos, 2019 =

Lakatos Bálint: Mezővárosi oklevelek: Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon, 1301–1526. Budapest. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019.

Lengyel, 2003 =

Lengyel Tünde: A koraiújkorai mezővárosok kutatásának problémái Szlovákiában. Várostörténet, helytörténet. Elmélet és módszertan. Szerk. Vonyó József. Tanulmányok Pécs történetéből 14. Pécs, 2003. 79–85.

Magina, 2009 =

Adrian Magina: Reconfirmarea privilegiilor Caransebeşului în anul 1597. Revista Arhivelor 2009 nr. 1. 99–105.

Magina, 2011 =

Magina, Adrian: Lipova at the beginning of the 17th century. Documentary contribution. Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneşan. Ed. Dumitru Țiecu–Rudolf Gräf. Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011. 297–321.

Magina, 2015 =

Adrian Magina: From Swamp to Blessed Land: Transforming Medieval Landscape in the Banat. Banatica 25 (2015) 115–121.

Magina, 2019 =

Adrian Magina: Universitas valachorum: Privilege and community in the medieval Banat. Reform and Renewal in Medieval East and Central Europe: Politics, Law and Society. Eds. Suzana Miljan–Éva B. Halász–Alexandru Simon, Cluj-Napoca–Zagreb–London, 2019, 493–502.

Magina, L., 2019 =

Livia Magina: Privileges and urban development in the Banat from the fifteenth to the seventeenth centuries. Reform and Renewal in Medieval East and Central Europe: Politics, Law and Society. Eds. Suzana Miljan–Éva B. Halász–Alexandru Simon. Cluj-Napoca–Zagreb–London, 2019, 611–620.

Magina, 2021 =

Adrian Magina: The city and the church. Religious life in Lipova, the 14th–16th centuries. Common Man, Society and Religion in the 16th century/ Gemeiner Mann, Gesellschaft und Religion im 16. Jahrhundert Piety,

morality and discipline in the Carpathian Basin/Frömmigkeit, Moral und Sozialdisziplinierung im Karpatenboge. Ed. *Ulrich A. Wien*. Göttingen, 2021. 249–261.

Miloia, 1931 =

Ioachim Miloia: Căvarănul în Evul mediu (O rectificare istorică). *Anelele Banatului* 4 (1931), nr. 1., fasc. 8., 33–55.

Miskei, 2012 =

Miskei Antal: Ráckeve a királyi mezőváros (1440–1451). Tanulmányok a 70 éves Kertész István tiszteletére. Szerk.: *Gebei Sándor–Makai János–Kiss László – Miskei Antal–Mózes Mihály–Nagy Imrich–Kónya Péter*. Eger, 2012. 159–175.

Ortvay, 1891–1892 =

Ortavay Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. I–II. Bp. 1891–1892.

Oța-Ardeț-Negrei, 2019 =

Silviu Oța–Adrian Ardeț–Dimitrie Negrei: Archaeological Research in the City of Caransebeș (2017 Campaign) Preliminary Observations. In: *Zoltan Iusztin* (ed.): *Politics and Society in the Central and South-Eastern Europe (13th–16th centuries)*. Cluj-Napoca: Editura MEGA, 2019. 11–32.

Pesty, 1876 =

Pesty Frigyes: A szörény vármegyei hajdani oláh kerületek. Bp. 1876.

Pesty, 1877–1878 =

Pesty Frigyes: A szörényi bánság és Szörény vármegye története. I–III. Bp. 1877–1878.

Pesty, 1882–1884. =

Pesty Frigyes: Krassó vármegye története. II–IV. Bp. 1882–1884.

Petrovics, 1999.=

Petrovics, István: The fading glory of a former royal seat: the case of medieval Temesvár. *Balázs Nagy–Marcell Sebők* (eds.): *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways*. Festschrift in Honor of János M. Bak. CEU Press. Bp. 1999. 527–538.

Petrovics, 2003 =

Petrovics, István: Contributions to the veneration of Saint Eligius in Medieval England. *Chronica. Annual of the Institute of History, University of Szeged*. Vol. 2, Szeged 2003. 11–19.

Petrovics, 2005. =

Petrovics István: Dél-dunántúli és dél-alföldi városok kapcsolata Felső-Magyarországgal a középkorban. Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Szerk. *Csukovits Enikő–Lengyel Tünde*. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35. Bp. 131–158.

Petrovics, 2008a =

Petrovics István: A középkori Temesvár. Fejezetek a Bega-parti város 1552 előtti történetéből. *Capitulum IV*. JATE Press. Szeged. pp. 164.

Petrovics, 2008b =

Petrovics István: Városi elit a középkori Dél-Magyarországon. Pécs, Szeged és Temesvár esete. *Urbs. Magyar Várostarténeti Évkönyv*. III. Bp., 2008. 41–69.

Petrovics, 2009a =

Petrovics, István: Foreign Ethnic Groups in the Towns of Southern Hungary. *Segregation-Integration-Assimilation. Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe.* Eds. Derek Keene–Balázs Nagy–Katalin Szende. Historical Urban Studies Series. Ashgate, 2009. 67–88.

Petrovics, 2009b =

Petrovics István: Lippa város igazgatásának és kézműiparának néhány kérdése a késő középkorban. Pénztörténet–gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára. Szerk. Bessenyei József–Draskóczy István. Bp. – Miskolc, 2009. 292–299.

Petrovics, 2010 =

Petrovics István: Magyarok és románok a Duna–Tisza–Maros közben. „Fons, skepsis, lex” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Almási Tibor–Révész Éva–Szabados György. Szeged, 2010. 319–329.

Petrovics, 2011 =

Petrovics István: Szent Eligius magyarországi és angliai tisztelete a középkorban. A VIII. Numizmatika és a Társudományok Konferencia. Szerk. Nagy Ádám–Ujszászi Róbert. Szeged 2009. okt. 7-8-9. Szeged, 2011. 163–174.

Petrovics, 2013 =

Petrovics, István: The Bishopric of Csanád/Cenad and the Ecclesiastical Institutions of Medieval Temesvár/Timișoara. In: *Transylvanian Review* 22 (2013) Supplement No. 4. 240–252.

Petrovics, 2014 =

Petrovics, István: From misunderstanding to appropriate interpretation: market towns in medieval Hungary with special reference to the Great Hungarian Plain. *Offene Landschaften.* Herg.: Orsolya Heinrich–Tamáska–Matthias Hardt–László Révész–Winfried Schenk. Bonn, 2014. 271–296.

Petrovics, 2016 =

Petrovics, István: Towns and central places in the Danube-Tisza/Tisa-Maros/Mureș region in the Middle Ages. *Banatica* 26-II. Istorie. Editura MEGA, Cluj-Napoca, 2016. 77–104.

(Politics and Society in Central and South-Eastern Europe (13th–16th centuries). Timișoara, 29 October 2015.)

Petrovics, 2017 =

Petrovics István: Mesterségek és foglalkozások a középkori Dél-Magyarország városaiban: Pécs, Szeged és Temesvár esete. Szakképzéstörténeti tanulmányok 1. A mesterségek szerepe a települések fejlődésében. Szerk. Takács László. Bp. 2017. 65–87.

Petrovics, 2018 =

Petrovics, István: The Medieval Market Town and its Economy. The Economy of Medieval Hungary. Eds. József Laszlovszky–Balázs Nagy–Péter Szabó–András Vadas. Leiden: Brill, 2018. pp. 665. (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450; 49.) 359–368.

Petrovics, 2019a =

Petrovics István: A Csanádi Püspökség a középkorban különös tekintettel Hunyadi Mátyás uralkodásának időszakára. Hunyadi Mátyás és kora. Szerk. Bárány Attila–Kovecsánszki Máté–Pósán László–Takács Levente. Debrecen, Magyarország: MTA–DE „Magyarország a középkori Európában” Lendület Kutatócsoport, (2019) 220–247.

Petrovics, 2019b =

Petrovics István: A középkori Temesvár egyházi viszonyai. Szent Márton és Benedek nyomában: Tanulmányok Koszta László emlékére. Szerk. Hunyadi Zsolt–Fedeles Tamás. Debrecen, Magyarország, Szeged, Magyarország: MTA–DE „Magyarország a középkori Európában” Lendület Kutatócsoport, Szegedi Tudományegyetem Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék (2019). 358–372.

Petrovics, 2019c =

Petrovics, István: Students from Temesvár/Timișoara Studying at Foreign Universities in the Middle Ages. In: Analele Banatului. Serie nouă. Arheologie-Istorie. V. Timișoara XXVII 2019. (Megjelenés éve: 2021!) 241–251.

Petrovics, 2020 =

Petrovics István: A Duna–Tisza–Maros köz és Temesvár a középkorban. Korunk 31 (2020) 12. szám. 3–15.

Popa-Gorjanu, 1999 =

Cosmin Alin Popa-Gorjanu: The Formation of the Romanian nobility from the Banat (14–15th centuries). M.A. Thesis in Medieval Studies. The Central European University. Bp. 1999.

Romhányi, 2018 =

F. Romhányi Beatrix: Egy furcsa régió: a Temesköz a középkori egyházi intézményhálózat változásainak tükrében. Urbs, civitas, universitas. Ünnepi tanulmányok Petrovics István 65. születésnapja tiszteletére. Szerk. Papp Sándor–Kordé Zoltán–Tóth Sándor László. Fontes et Libri 1. Szeged, 2018. 82–93.

Szakály, 1995 =

Szakály Ferenc: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. Humanizmus és Reformáció 23. Bp., 1995.

Szántó, 1971 =

Szántó Imre: A Temesvidék és a Maros-völgy várainak török uralom alá jutása 1552-ben. Századok 105 (1971) 16–54.

Szentkláray, é.n. =

Szentkláray Jenő: Temesvár város története [a vár keletkezésétől 1850-ig]. MVV Temes vármegye és Temesvár. Szerk. Borovszky Samu. Bp. é.n. 1–110.

Tóth, 2003 =

C. Tóth Norbert: Szond. (Egy dél-alföldi mezőváros a középkorban.) „Quasi liber et pictura”: tanulmányok Kubinyi András 70. születésnapjára. Szerk. Kovács Gyöngyi. Bp. 2003. 589–600.

Tóth, 2014 =

G. Tóth Péter: A csanádi székeskáptalan személyi összetétele a késő-középkorban (1354–1526). Kézírtos PhD értekezés. Szegedi Tudományegyetem. BTK. Történettudományi Doktori Iskola. Medievisztika Program. 2014.

Țeicu, 1998 =

Dumitru Țeicu: Banatul montan în evul mediu. Timișoara, 1998.

Țeicu, 2009 =

Dumitru Țeicu: Cetăți medieval din Banat. Medieval Fortifications in Banat. Timișoara, 2009.

TOWNS AND CENTRAL PLACES IN THE DANUBE–TISZA/ TISA–MAROS/MUREŞ REGION IN THE MIDDLE AGES

In this paper, after a short introductory survey of the political, geographical and ecclesiastical characteristics of the Danube–Tisza/Tisa–Maros/Mureş region in the Middle Ages, the author elucidates the correlation between central places and towns. Then he gives a comprehensive picture about the central places located in the area under scrutiny and stresses the special features of urban development in the southern parts of the medieval Kingdom of Hungary. Finally, the author discusses the medieval history of the major towns (Temesvár/Timişoara, Csanád/Cenad, Lippa/Lipova, Karánsebes/Caransebeş – today all in Romania) of the Danube–Tisza/Tisa–Maros/Mureş region.

HALMÁGYI MIKLÓS

Gyula mezővárosi státusa az oklevelek tükrében*

Konferenciánk évében, 2019-ben hatszáz éve annak, hogy Gyulát első ízben említette *oppidum*, vagyis mezőváros megnevezéssel írott forrás. A szóban forgó dokumentum Zsigmond király 1419-ben kelt oklevele. A kerek évforduló alkalmat ad arra, hogy áttekintsük a Gyulára vonatkozó legkorábbi forrásokat. Látni fogjuk, hogy viszonylag rövid időszávon belül – 1403 és 1419 között – meglehetősen különböző kifejezéseket használtak Gyulára. Nevezték *possessio*-nak (birtoknak), *citivas*-nak (városnak) és *oppidum*-nak (mezővárosnak) is. Mit érthettek ezeken a szavakon a korabeli emberek? Mely forrásokban, milyen szövegösszefüggésben bukkannak fel ezek a megjelölések? Mely nézőpontból látták a települést azok, akik forrásban megszólalnak? A városiasság milyen szintjén állhatott Gyula ebben az időszakban? Ezekre a kérdésekre igyekszem választ keresni a továbbiakban.

Gyula, mint villa

Gyula nevét 1332-ben a pápai tizedjegyzék említi először. A pápa elrendelte, hogy szedjék be az egyházi jövedelmek tizedét a Szentföld javára, és a „hit ellenségei” ellen tervezett hadjárat költségére. A pápa tizedszedői listát vezettek a befizetett összegekről: ez a dokumentum igen fontos forrás számos magyarországi település történetéről. A jegyzékből kiderül, hogy az egyes plébániák papjai mekkora összegű tizedet fizettek a pápának. Az összeírás szerint „villa Gula”, vagyis Gyula falu Péter nevű papja 20 garas adót fizetett.¹ Gyulát ugyan villának, falunak minősíti az összeírás, ám az is világossá válik a jegyzékből, hogy Gyula papja jóval

* Köszönöm Almási Tibor, Dsnoki-Draskovich József, Petrovics István segítségét, ötleteit.

1 „Item Petrus sacerdos de villa Gula solvit XX. grossos pro decimis primi anni.” „Item Petrus sacerdos de villa Gula solvit XX. grossos pro decimis secundi anni.” Pápai tizedjegyzék, 1887. 51. 53.;

A plébánia nem azonos a falusi templommal. A Dél-Alföldön léteztek olyan templomok, melyek nem váltak önálló plébániákká. *Romhányi*, 2019. 341. 352.

Fejérpataky, 1887. LVI–LVII.; Ladányi Erzsébet rámutat arra, hogy a *villa* szó bizonyos esetekben nemcsak falut, hanem korai várost is jelenthetett. *Ladányi*, 1980. 460. *Bácskai*, 2002. 28; Az 1332/1337-es pápai tizedjegyzék többnyire azokat a településeket nevezi civitas-nak, amelyek egyházmegyei központok, Olaszi (Váradolási) azonban kivétel: civitas-ként szerepelteti a jegyzék, bár nem volt egyházmegyei központ, igaz, Várad közelében állt. Ladányi Erzsébet szerint a „feudalizmus korai századaiban a püspöki székhelyeket nevezték civitasnak.” *Ladányi*, 1980. 460.

gazdagabb volt, mint a környék többi településének lelkipásztora: Míg Gyula papja 20 garas tizedet fizetett a pápának, addig Békés falu papja csak 15 garast, Csaba falu Pál nevű papja pedig mindössze 6 garast. Gyula tehát már első említése alkalmával a térség viszonylag jelentős településeként tűnik a szemünk elé.² Hozzá kell tenni, hogy egy helység templomához több település lakossága is tartozott,³ egy pap jövedelme nemcsak az adott helység, hanem mai szóval élve a település „agglomerációjának” jövedelmét is érzékelteti.

János, a gyulai *civis* (polgár)

Gyula fejlettségére, gazdagságára enged következtetni egy 1396-ban kelt oklevél. A váradi káptalan okirata szerint egy János nevű gyulai polgár – *civis* – birtokot vásárolt Mezőgyánban. Ez a megjelölés Gyula fejlettségére is következtetni enged.⁴ János polgárt *providus vir* megnevezéssel címzi az oklevél, ami szó szerint előrelátó férfit jelent. A jobbágyságot volt szokás ezzel a megszólítással illetni. Mivel Gyula földesúri tulajdonban állt – ebben az időben Losonczyak kezén volt –, lakói jobbágnak számítottak. Scherer Ferenc szerint Gyula „város lakossága két részre oszlott. Az első volt a kereskedők és iparosok osztálya (polgárok), kiket *civis*-eknek neveztek és *circumspectus* címmel tisztelték meg. A másik osztályt a földművesek (jobbágyok, zsellérek) tették, akik megmaradtak a *providus* címnél, mint a jobbágyok.”⁵ Bácskai Vera szerint azonban a *circumspectus* a „kiváltságolt mezővárosi polgár megjelölésére szolgált”.⁶ Ebben az oklevélben tehát egy viszonylag előkelő társadalmi állás, a *civis*, vagyis polgár kapcsolódik a viszonylag alacsony társadalmi státusú személyeknek kijáró *providus* megszólítással.

Possessio

1403-ban Zsigmond király számos más településsel együtt Gyulát is eladományozza jeles vitézének, Maróti János macsói bánnak. Az oklevél *possessio*, vagyis birtok, tulajdon kifejezéssel illeti a Ma-

2 A továbbiakban majd összehasonlítjuk Gyulát Simánddal. A Csanádi egyházmegye aradi főesperességében levő Simándról Miklós 9 báni dénárt fizetett a 14. század eleji tizedjegyzékben. „Item Nycolaus de Symand solvit IX. banales” Pápai tized-szedők számadásai, 146.

3 *Dusnoki-Draskovich*, 2000. b. 15–69. 46.

4 MTA Könyvtára, Kézirattár, Oklevélgyűjtemény 225; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény, (D. F.), 243869; *Almási*, 2015, 175–176; *Karácsonyi*, 1882. 104–136. 122. (Újabb kiadás, *Karácsonyi*, 1990. 85–106. 95–96.) Karácsonyi áttekinti a Gyulára használt korai *possessio*, *oppidum* és *civitas* előfordulásokat.

5 *Scherer*, 1938. 91.

6 *Bácskai*, 1991. 31.

rótinak adott településeket, köztük Gyulát is.⁷ A possessio szót eredetileg javakra, birtokra használták: állatokra, szolgákra is értették. Szabó István rámutat arra, hogy A 13. század elejétől kezdik *falu* jelentésben használni, és a 13. század végén ez a jelentése az erősebb, de él a birtokviszonyra utaló jelentése is.⁸

Zsigmond király parancsára Marótit 1404-ben iktatja be birtokába az aradi káptalan megbízottja. A beiktató oklevél Gyulát ismét possessio megnevezéssel említi, és leszögezi, hogy Zaránd és Békés megyékben helyezkedik el.⁹

Gyula, mint *civitas*

Gyulát 1405-ben említik először *civitas*-ként, vagyis városként. A szóban forgó okiratot Szécsényi Frank országbíró állíttatta ki az aradi társaskáptalannal. Az oklevél hosszan elhúzódó birtokperről tanúskodik. IV. Béla 1261-ben kelt oklevele szerint Szent László király az egri püspökségnek adományozott egy Fejérem nevű települést Békés vármegyében. Fejéremi Mihály, majd fia, Fejéremi Barnabás azonban sajátjukként tekintettek erre a falura. Az ügyet már 1399-ben, a simándi gyűlésen tárgyalták. Simánd Zaránd megyében feküdt, Békés és Zaránd megyék nemesei ott gyűltek össze tanácskozni. A gyűlésen a két temesi ispán, Csáky Miklós és Marczaly Miklós elnököltek. Az egri káptalan képviselőjében felszólalt egy bizonyos Imre deák, és bemutatta Károly király 1323-ban kelt, kettős pecséttel megerősített oklevelét. Ez az oklevél átírta IV. Béla király 1261. szeptember 9-én kelt oklevelét, mely szerint a Békés megyében (*in comitatu de Bekys*) *Feyerem* falut (*villa*) a jó emlékezetű László király adományozta az egri káptalannak. Fejéremi Mihály vele szemben két oklevéllel igazolta, hogy Fejérem az övé: egyiket Szécsi Simon ispán, Kónya bán fia, az előző országbíró adta ki 1394-ben, a másikat pedig Bebek Detre nádor, 1397-ben. Fejéremi Mihály időközben meghalt, és a pert fia, Barnabás vitte tovább. Fejéremi Barnabás azonban nem jelent meg az országbíró előtt. A határozat szerint három egymást követő napon, három különböző településen tartott vásáron kellett az országbíró elé idézni: először Simánd faluban (*in villa Symand*), a Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepe előtti vasárnap – (1405. szeptember 13-án), majd a Zaránd megyei Gyula városában (*in civitate Gyula*), hétfőn (1405. szeptember 14-én). Végül pedig Békés faluban (*in villa Bekys*), szerdán (1405.

7 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (továbbiakban D. L.) 37587; Veress, 1938. 3–7. (7. szám) 6; Marótiról lásd Németh, 2006.

8 Szabó, 1971. 5–54.; Karácsonyi János arra mutat rá, hogy a possessio „Jelentett falut is ellentétben a várossal és jelentett birtokot is egyszerűen, tekintettel sem lévén az illető birtok községi szervezetére.” Karácsonyi, 1882. 123. (Karácsonyi, 1990. 96.)

9 D. L.: 37589; Veress, 1938, 7–8. (8. szám). 7.

szeptember 15-én). Az idézést a király embere, Ölyvedi Balázs, valamint aradi káptalan egyik kanonokja, Kis Jakab mester hajtották végre. Fejéremi Barnabás végül is nem jelent meg az országbíró előtt. Így az országbíró az egri káptalannak ítélte Fejérem falut, Fejéremi Barnabást pedig bírság megfizetésére kötelezte.¹⁰

Gyula szempontjából a fenti oklevél azért igen fontos, mert először ebben nevezték városnak – *civitas*nak – Gyulát. Ugyanabban a mondatban Simándot és Békést mindössze falunak, *villa*-nak minősíti az oklevél. Szécsényi Frank ítéletlevele nem arra ügyelt, hogy a nevezett települések kinek a tulajdonában álltak, hanem arra, hogy a perbehívás megfelelő méretű, vásárt tartó településen történjék, ahol sok ember megfordul. Gyula tehát az oklevél kiadójának szemében lényegesen városiasabb településnek számított Békésnél és Simándnál. Fentebb, az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékből már megtudhattuk, hogy Gyula a 14. században gazdagabb és bizonyára népesebb település volt, mint Békés. A későbbiek során olyan 16. század eleji adatokkal ismerkedünk meg, melyek szintén erősítik az 1405-ben kelt oklevél értékítéletét: Gyula nagyobb népességű volt Simándnál és Békésnél.

Fejérem nevű helység, amelynek birtoklásáért Fejéremi Barnabás és az egri káptalan pereskedtek Békés megyében feküdt. Ezért figyelemre méltó, hogy az idézések két Zaránd megyei településen történtek. Az oklevél meg is adja rá a magyarázatot: Békés vármegyében másutt nem volt vásár, csak Békésen.

Gyula, mint *possessio* és *oppidum*

Gyula földesura, Maróti János 1415-ben török fogságba esett Boszniában. Miután kiváltották, 1418-ban, a csanádi káptalan előtt többeket bepanaszolt, hogy használják a birtokait Bihar, Békés, Zaránd és Arad megyékben. A csanádi káptalan oklevelet állított ki panaszáról. Az 1418. augusztus 24-án kiállított oklevél több ízben említi Gyulát: Zaránd megyébe helyezi – tehát nem Békésbe – és *possessio*-ként tartja számon.¹¹

1419. június 19-én, Kassán kelt az az oklevél, mely Gyulát első ízben nevezi *oppidum*nak, vagyis mezővárosnak. Az okiratot Zsigmond király állíttatta ki Kassán. A szöveg fogalomhasználata nem egységes, hiszen egyik ponton *possessio*-nak, vagyis birtoknak (vagy falubirtoknak) minő-

10 Karácsonyi, 1896. I., 204–206. Karácsonyi előadja a per történetét az oklevél alapján, azt azonban nem hangsúlyozza ki, hogy Békést és Simándot *villa*-nak nevezi az oklevél. HU-MNL-OL-DF 210517.; MNL Heves Megyei Levéltára 597; Almási T. kiad., ford.

11 Kenéz Győző fordítása. MNL Békés Megyei Levéltára, XV. 3. Békés megyei oklevelek és oklevél-fényképmásolatok gyűjteménye. Melléklet az 1419. június 19-én kelt, D. L.: 37595 jelzetű oklevél másolatához; További fordítás: Petrovics, 1981. 59–61. (Nr. 39.)

síti Gyulát, másutt pedig *oppidum*-nak. Mi az oka ennek az eltérésnek? És miről szól maga az oklevél?

Ahogy fentebb említettük, Gyula földesura, Maróti János 1415-ben török fogságba esett Boszniában. Kiszabadulása után bepanaszolt Zsigmond király előtt két nemest: a gerlai Ábrahám fia Imrét és Istvánt, akik földesurak voltak Békés megyében. Maróti azzal vádolta az Ábrahámfiakat, hogy fölszántatják és kaszáltatják az ő földjét, mely Gyula, Békés, Gywr és Beren nevű birtokokhoz tartozik, *Fabyanfuka* nevű víz környékén.¹² Az oklevél ebben az szövegösszefüggésben *possessio*-nak, vagyis birtoknak nevezi Gyulát, Békéssel, Gywr-ral, Berénnel együtt. Az oklevél megfogalmazója itt nyilván Maróti János – vagy az ő képviselője – szóhasználatát tükrözi, Maróti pedig arra hívta föl a figyelmet, hogy Gyula és a többi település az ő tulajdona. Az Ábrahámfi testvérek azzal védekeztek, hogy a föld, ahol szántatnak és kaszáltatnak, az ő örökölt birtokuk. Zsigmond oklevele így adja vissza védekezésük: azt a birtokot Magyarország korábbi királyai „ugyanúgy adományozták őseiknek, ahogyan mi adományoztuk ugyanazon János bánnak a fentebb említett Gyula mezővárost”. Az Ábrahámfiak nem tudták határjáró oklevelekkel igazolni, hol van saját birtokuk és Maróti János birtokának határa, ezért a királyt kérték, hogy szabja meg a határt.¹³ Zsigmond úgy rendelkezett, hogy amíg nem sikerül

12 „... ad possessiones suas Gyula ac Bekes, necnon Gywr et Beren vocatas spectantes, iac intra earundem metas a parte possessionum eorum adiacentium pertinentias, nominatim vero feneta penes et circa quendam meatum seu venam aquae Fabyanfuka existentia, a tempore suae captivitatis, in quam alias in exercitu nostro in regno nostro Bozne per Turcas devicto incidisset, per eorum jobagiones arari et falcari, fenumque falcatum abinde asportari fecissent et facerent ....” Veress, 1938, 10. (13. szám).

Maróti három „egybehangzóan szóló tanúkihallgatási oklevél felmutatásával bizonyítván, azt kérte, hogy felségünk szolgáltasson neki igazságot a fentiekben ugyanazon István és Imre részéről.” A Veressnél közölt „iudicabat” alakot „iudicabant”-ra javítottam, a kézirat alapján. Veress átírata ezen kívül még egy ponton szorul javításra: 11. oldal 4. sorában *postulant* helyett *postulavit* írandó: „Et haec sic facta fuisse exhibitione trium literarum inquisitoriarum uniformiter loquentium comprobans, sibi ex parte ipsorum Stephani et Emerici per nostram Maiestatem juris aequitatem postulavit impertiri in praemissis.” (A helyes olvasatért köszönet Almási Tibornak!)

A szövegben említett Fábánfoka a mai Békéscsaba és Békés közé tehető. Egykori medrében folyik a csabai Élővíz-Csatornának egy szakasza. Jankovich B., 1991, 174–175.; Jegyzék, Blazovich, 2007. 63–70. 64. o. 6. jegyzet; Békés megye térképe 1550-ben. In: Karácsonyi, 1896. I.

13 „Quibus perceptis, quia idem Stephanus et Emericus dictas eorum possessiones per divos reges Hungariae, nostros scilicet praedecessores, progenitoribus ipsorum ita, sicuti praefatum oppidum Gyula ac possessiones praefatas ipsi Iohanni bano per nos donatas fuisse asserendo se literas metales in facto possessionum eorum a parte dictarum possessionum ipsius Iohannis bani adiacentium per nos legitime requisiti non habere et nec ad praesens, nec in futurum exhibere posse iudicabant, sed sibi inter ipsorum et eiusdem Iohannis bani possessiones praedictas metas per nostram Maiestatem dare postulabant....” Veress, 1938, 11. (13. szám). A Veressnél közölt „iudicabat” alakot „iudicabant”-ra javítottam, az oklevélszöveg (D. L. 37595) alapján. Kenéz Győző fordítása. MNL Békés Megyei Levéltára. Melléklet az 1419. június 19-én kelt, D. L. 37595 jelzetű oklevél másolatához; További fordítás: Petrovics, 1981.

eldöntetni, hol húzódik a birtokok határa addig Maróti János használja a kérdéses birtokot.

Az oklevélnek abban a részében, mely Gyulát *oppidum*-ként említi, vagy Zsigmond, vagy az Ábrahámfiak szemszögéből tekintünk Gyulára, akik a környék jelentősebb települését látták benne. Karácsonyi szerint Gyula már akkor mezőváros volt, amikor 1403-ben Zsigmond Maróti Jánosnak adományozta.¹⁴

Ugyanabban az oklevélben tehát azért fordulhat elő Gyula egyszer *possessio*-ként, másszor *oppidum*-ként, mert különbözőek a nézőpontok. Maróti álláspontja tükröződhet azon a helyen, ahol *possessio*-nak nevezik, az Ábrahámfiak – vagy Zsigmond – nézőpontja pedig ott, ahol *oppidum*-ként kerül elő. Az oklevélben a *civitas* szóval is találkozunk: ezzel a megjelöléssel illetik Kassát, ahol Zsigmond az oklevelet kiadta.

Praedium, avagy egy másik Gyula

V eress Endre Gyuláról szóló oklevéltárában találunk egy 1423-ban kelt oklevelet, mely *praedium*-ként tart számon egy Gyula nevű helyet. Az oklevelet a kalocsai káptalan adta ki. A káptalan embere, valamint Gyulai István (Stephanus de Gywla), királyi udvari jegyző birtokba ik-tatták Maróti Jánost és fiát, Lászlót, *Gergery*, *Belsewzenthmarton*, *Sorokzenthmarthon*, *Zentywan* falubirtokokba (*possessio*), valamint *Gywla*, *Wylman* és *Vereseghaz* pusztabirtokokba (*praedium*).¹⁵ Ezek a települések azonban a Duna–Tisza köze dél-nyugati részén, az akkori Bodrog vármegyében feküdtek. Itt tehát nem a Békés megyei Gyuláról van szó, mely a Körösök vidékén áll, így ez az oklevél kihagyható a Békés megyei vonatkozású oklevelek köréből.¹⁶

14 Karácsonyi, 1882. 122. (Karácsonyi, 1990. 95.) Karácsonyi szerint 1419-ben azért nevezik Gyulát *possessio*-nak, mert a határáról volt szó, majd azért *oppidum*, mert Békéssel, Berénnyel és Gyúrral „szemben városi szervezettel birt.” Karácsonyi, 1882. 123.

15 „ad facies possessionum Gergerii, Belsewzenthmartlion, Sorokzenthmarthon, Zentywan, item praediorum Gywla, Wylman et Vereseghaz vocatarum....” Veress, 1938, 12. (17. szám). D. L. 11303. 1423. jan. 13-án kelt (Veress jan. 5-re teszi, de Becket Szent Tamás ünnepének másnapjától számított 15. nap január 13.)

A *praedium* (prédium) a földesúr saját használatban levő telepe, üzemszervezete, amelyen még nem létesültek jobbágytelkek. A prédiumon szükséges munkát a földesúr eleinte rabszolgákkal, rabszolga eredetű emberekkel végeztette, akik gazdájuk házában éltek. A földesurak később földet osztottak ki köztük, amit ők szolgáltatások fejében, jobbágyként használhattak. A prédiumok így falvakká alakultak, vagy elnéptelenedtek. A 15. században a prédium puszta jelent. Szabó, 1971, 47–51.

16 Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. kötet. Budapest, 1894. 200. 210. 212., Bodrogvármegyéről szóló rész. *Wylman* = Vilmány. Szentmárton, Veresegeyház, Vilmány és Gyula településeket Csánki ebből az oklevélből hivatkozza: 1423: D. L. 11288. Köszönet Németh Csabának a kutatáshoz nyújtott segítségért!

Eltérő fogalmak és várostörténet

A 15. század elejéről ismerjük Gyula város pecsétjét. A következő felirat olvasható rajta: „*S(igillum) civium de Gula Johannis de Maroth bani*”, vagyis Maróthi János bán Gyulája polgárainak pecsétje.¹⁷ A polgár szó tehát itt is megjelenik. Mivel a felirat szerint Gyula Maróti tulajdonában állt, a pecsét 1403/1404 és 1435 között készülhetett.

Maróti János 1434/1435 körül halt meg, halála után fia, László örökölte Gyulát.¹⁸ Maróti László 1438-ban kérelmezte Albert királytól, hogy állapítsák meg Gyula és Vári határát. Albert király az aradi káptalant utasította a határjárás elvégzésére. Az oklevél több ponton is oppidum-nak nevezi Gyulát, Várit pedig possessionak. Ebben az oklevélben tehát következetes a fogalomhasználat.¹⁹

Maróti László halála után fiai, Lajos és Mátyus örökölték Gyulát. 1476-ban meghalt Maróti Mátyus, és a város visszaszállt a királyra, a jelen esetben Hunyadi Mátyásra.²⁰ Gyula polgárai kérelemmel fordultak a királyhoz: vámmmentességet kértek tőle a város kereskedői számára. Mátyás király 1476. június 21-én kelt oklevelében megadta a kedvezményt a gyulai kereskedőknek: mentesítette őket a királyi és földesúri vámok alól egész Magyarország területén. Kiváltságlevelében a király ismételten *civitas*, vagyis város néven szerepelteti Gyulát: „...értesülést nyervén Gyula város bírása, polgárai és lakói, valamint összes kereskedői részéről tett könyörgéséről, e polgárokat, lakosokat és kereskedőket, mostaniakat és jövőbelieket akik előbb mondott Gyula városunkban élnek és tartózkodnak, ...saját dolgaik után Magyarországon és bármiféle vámhelyeken szedendő – vámok fizetése alól örökre kivesszük, felmentjük és felszabadítjuk, és jelen levelünk ereje révén kivesszük, felmentjük és felszabadítjuk”. Mátyás király oklevele nem maradt ránk eredetiben. 1557-ben,

17 Karácsonyi, 1896. II. 140.; A pecsét egy 1560-ban kelt oklevélen maradt fenn, melyet a gyulai városi tanács írt a pozsonyi városi tanácsnak. Haan, 2017. 187. Fügedi szerint 1435-ből ismerjük a pecsétet. Fügedi, 1972. 341.; Karácsonyi a pecsét feliratát érvként használja amellett, hogy a Maróti János uralma alatt lett város Gyula, a helyiek pedig *civisek*. Karácsonyi, 1882. 122–123. (Karácsonyi, 1990. 95.)

18 Scherer Ferenc 1435-re, Németh Csaba 1434-re teszi Maróti halálát, bár Németh rámutat arra, hogy Maróti halálának pontos idejét nem ismerjük. Scherer, 1938. 46; Németh, 2006. 74.

19 Haan – Zsilinszky, 1877. 43–45. (22. szám); Kenéz Győző fordítása. MNL Békés Megyei Levéltára, XV. 3. Békés megyei oklevelek és oklevél-fényképmásolatok gyűjteménye. Melléklet az 1438. november 18. keltezésű (D. L. 13245) oklevél másolatához. (A fordítást és jegyzeteket lásd Almási Tibor által előkészített, egyelőre még kéziratos Békés megyei oklevéltárban.)

20 Scherer, 1938, 55–60; Karácsonyi, 1896. III. 95–96.

Ferdinánd király idejében azonban bemásolták a királyi könyvbe (*liber regius*), így ránk maradt a szövege.²¹

Mátyás király 1482. április 9-én fiának, Corvin Jánosnak adományozta Gyulát. Corvin János 1496-ban kiváltságlevelet adott Gyula számára, és „*liberum oppidum*”, vagyis szabad mezőváros címen említi a helységet. A helység polgárai jogot kaptak rá, hogy ingatlanaik fölött szabadon rendelkezzenek, a bíró és az esküdtek halálbüntetést is kiszabhattak, az ítélet alól azonban fellebbezni lehetett a földesúrhoz. A kiváltságlevél a robotot is szabályozta: a várost csupán annyi robotra kötelezte, hogy a gátakat és a hidakat javítsák, valamint borral és fával lássa el a gyulai várat.²² Eredetiben ez az oklevél sem maradt ránk, 1557-ben azonban ezt is bemásolták a királyi könyvbe (*liber regius*), így maradt korunkra a szövege.²³

Corvin János halála (1504. okt.) után özvegye, Frangepán Beatrix birtokába került Gyula. Frangepán Beatrix feleségül ment II. Ulászló király unokaöcséhez, Hohenzollern Györgyhez, akit Brandenburgi Györgyként emlegetünk. 1509. január 25-én tartották az esküvőt, Gyulán. Frangepán Beatrix halálával (1510) a hatalmas Hunyadi-vagyon Brandenburgi Györgyre szállt, Gyulának is ő lett a földesura.²⁴ 1525-ből és 1527-ből ma-

21 *Bácskai*, 1991. 19.; Az idézett forrásrészlet Mátyás okleveléből Kristó Gyula fordítása. In: Kristó Gyula: Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig. Nyolcszáz esztendő a források tükrében. Békéscsaba 1981. 66-67. 66. (Nr. 41.)

„Qua de re volentes nos civitatem nostram Gywla vocatam favore nostro prosequi, ut eadem tanto magis civium et incolarum pluralitate ad utilitatem regiam augmentetur, quanto se maiori gratia nostra Regia praeveniam esse cognoverit et favore, propter quod accepta etiam supplicatione pro parte iudicis civiumque et incolarum et omnium mercatorum ipsius civitatis nostrae Gywla nobis facta, eosdem cives, incolas et mercatores praesentes et futuros in corpore videlicet praefatae civitatis nostrae Gywla existentes et commorantes, sed et totam communitatem eisdem a solutione tributorum, tam nostrorum Regalium, quam aliorum quorumcunque in terris videlicet et super aquis habitorum, de quibuscunque rebus mercimonialibus, ac bonis eorum venalibus, ac aliis cuiuscunque generis et speciiei existant propriis duntaxat ubicunque per dictum regnum nostrum Hungáriáé et in quibuscunque locis tributorum faciendorum imperpetuum eximimus, supportamus et libertamus, eximimusque ac supportamus et libertamus praesentium per vigorem.” *Veress*, 1938, 22. (37. szám). 1557-ben készült másolat, *Liber regius*, III. kötet, 461/462.

https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_03_0001/?pg=231&bbox=2000%2C-1062%2C2757%2C-695

22 *Blazovich*, 2007. 30–44. Függelék: Corvin Jánosnak a gyulaiak számára 1496. november 24-én kiadott privilégiumlevele.

23 „... praefati oppidi nostri Gywla, quod instar aliorum oppidorum nostrorum liberorum modo similiter liberum oppidum nuncpandum fore censuimus, ...” 1557-ben készült másolat, *Liber regius*, III. Kötet 463/464-től. https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_03_0001/?pg=232&bbox=1878%2C-627%2C2635%2C-260 ; *Veress*, 1938. 31–33. (53. szám.) 32.

24 *Scherer*, 1938, 65–70. Brandenburgi György II. Ulászló lánytestvérének, Zsófiának Hohenzoller Friggyessel való házasságából született. *Scherer*, 1938. 68.; Corvin János halálának idejéről lásd *Neumann*, 2015. 72.

radtak ránk adóösszeírások, melyek feltüntetik a Brandenburgi Györgynek adózó háztartásfőket és az adófizetés alól mentesülőket is.

1525-ben jegyzéket állítottak össze Gyula jövedelmeiről. Amikor a 21. és 25. pontban Gyula, Békés és Simánd egy mondatban felsorolva tűnik fel a kimutatásban, a szöveg városokként tartja őket számon.²⁵ Az 50. pontban Gyula ismét városként (*Civitas Gywla*) szerepel a jegyzékben.²⁶ Valamivel lejjebb Békés „város vagy mezőváros”, (*Civitas sive oppidum*) Simánd ugyancsak „város vagy mezőváros” fordulattal megjelölve tűnik fel.²⁷ Az alábbi településeket falunak nevezi a jegyzék: Györké, Fövenyes, Vésze, Szentmiklós, Gyúr és Berény.²⁸ Széhalom, Turgony, Izsák és Fölszer a „falucskák” (*villulae*) megnevezéssel kerültek be a jegyzékbe.²⁹ Szélhalom a 39. pontban faluként (*villa*) szerepel.³⁰

A jegyzék összeállítója Békés és Zaránd megyék vonatkozásában érzékelteti az egyes települések egymáshoz viszonyított fejlettségi szintjét. A vizsgált körön belül nemcsak Gyula, hanem Békés és Simánd is kiemelt szerepet tölthettek be. Ezzel magyarázható, hogy a jegyzék készítője Békést és Simándot is városként, mezővárosként szerepeltette, eltérően Szécsényi Frank országbíró fent elemzett, 1405-ben kelt oklevelétől, melyben Gyula városként (*civitas*), Békés és Simánd pedig csak mint falvak (*villa*) szerepelnek. Az 1525-ben készült jegyzék a falu (*villa*) szót még kisebb települések jelölésére tartja fenn, de a falucska (*villula*) kifejezést is alkalmazza.

1525-ből és 1527-ből maradtak ránk adóösszeírások, melyek feltüntetik Gyula akkori földesurának, Brandenburgi Györgynek adózó háztartásfőket és az adófizetés alól mentesülőket is. Bácskai Vera ezekből arra követteztet, hogy a 15-16. század fordulóján Gyula háztartásainak száma meghaladhatta az 500-at, lakossága pedig nem sokkal lehetett kevesebb, mint 2500–3000 fő. Vagyis meghaladta Simánd és Békés lakóinak számát.³¹ Az 1527-es adóösszeírás szerint 364 adózó közül 84 neve utal arra,

25 Jegyzék, *Blazovich*, 2007. 63–70. 65. 66.; „tribus civitatibus, videlicet Gywla, Beköss et Symand”; „civitates, videlicet Gywla, Bekess et Symand” *Veress*, 1938. 88. 89. (119. szám).

26 Jegyzék, *Blazovich*, 2007. 69. *Veress*, 1938. 90. A jegyzék ebben a pontban Gyula várához tartozó városokat, mezővárosokat, falvakat, falubirtokokat sorol föl. Gyula egy sor település élén áll, *Civitas*-nak minősítve. „*Civitas Gywla, Alsodobaz, Foelsoedobaz, Zanna, Gyerke, Veze, Alabian* iij jobagiones, Pisky iij jobagiones, Kakucz, Foewenes, Puell, Vary, Kezy, Otlaka, Zenthbenedek, Eperyes, Megyes, Banhegyes, Dombyrathas, Bankutha, Kethegyhaz, Loekeshaza.” Elvileg felvetődhet, hogy a „*Civitas*” megjelölés a sorban Gyula után következő településekre is érvényes, de valószínűbb, hogy ezt csak Gyulára értették.

27 Jegyzék, *Blazovich*, 2007. 70. *Veress*, 1938, 90.

28 Jegyzék, *Blazovich*, 2007. 65.; „Item sunt aliquae villae, quae etiam habent linum, utpote Gyewrke, Foewenyas, Weze, Zenthmyklos, Gywr, Bervn” *Veress*, 1938. 88. (119. szám).

29 Jegyzék, *Blazovich*, 2007. 67.; *Veress*, 1938, 89.

30 Jegyzék, *Blazovich*, 2007. 68.; *Veress* 89.

31 Az adózó háztartások száma 1527-ben Gyulán 364, Simándon 125, Békésen 112 volt. Gyula esetében számításba kell venni a nem adózókat, valamint azokat, akik nem Brandenburgi Györgynek adóztak. *Bácskai*, 1991. 25–28.

hogy az illető iparos volt. Az adóösszeírás szerint 20 szakma volt jelen Gyulán. Békésen 9 szakmát folytatott 28 iparos, Simándon 17 szakmát 41.³² A 16. század eleji adatok megerősítik az 1405-ben kelt oklevél fogalmazójának minősítését: Gyula nagyobb népességű volt Simándnál és Békésnél.

Brandenburgi György 1525-ben elhagyta Magyarországot: Bajorországba, Ansbachba távozott. Okleveleit is magával vitte, köztük a Gyulára vonatkozókat is. Miután 1526-ban a mohácsi csatából menekülve életét vesztette II. Lajos király, két királyt is koronáztak Magyarország élére: Ferdinándot és Szapolyai Jánost. Gyula földesura, Brandenburgi György Ferdinánd királyt támogatta, így Gyula is a Habsburg király pártján állt. Szapolyai János híve, Czibak Imre 1530 megostromolta, és birtokba vette előbb Gyula városát, majd a várat is. Czibak halála (1534) után unokaöccsére, Patócsy Miklósrá, majd Miklós fivérére, Patócsy Ferencre szállt Gyula.³³

1552-ben a Habsburg Ferdinánd király kincstára tárgyalásokat kezdett, hogy megvegye a várost az akkori földesúrtól, Patócsy Ferenctől. A Habsburg udvar részén Castaldo sürgette a vásárlást. 1552. április 4-én kelt levelében Patócsyra hivatkozva állította, hogy Gyula másfélszer akkora, mint Debrecen, és tízezer forint jövedelmet ad. Másnap, 1552. április 4-én kelt levelében Castaldo ugyancsak Patócsyra hivatkozva azt írja, hogy Gyula háromszor akkora, mint Debrecen. Patócsy bizonyára eltúlozta Gyula méretét, hogy minnél többet kérhessen érte, a település jelentőségét azonban mégiscsak érzékelteti, hogy Debrecenhez hasonlították.³⁴ Patócsy Ferenc végül is kész volt átadni Gyulát. Halála után – némi huzavonát követően – örökösei kezéről valóban Ferdinánd király tulajdonába került Gyula.³⁵

Ferdinánd 1557-ben megerősítette Mátyás király és Corvin János kedvezményeit.³⁶ Patócsy Ferenc pusztát is adományozott Gyulának: Kerekegyházát. Ferdinánd király 1557 novemberében megerősítette Gyulát Kerekegyháza birtoklásában, 1558-ben pedig Gyerke és Bodogfalva pusztákat is Gyulának adományozta. Gyula tehát földesúrrá vált, ami pedig ebben a korban a nemeseken kívül általában a szabad királyi városok kiváltsága volt.³⁷

32 *Bácskai*, 1991. 9–13.

33 Scherer, 1938, 103–119.; *Havassy*, 2008. 72–75. 90–93.

34 *Bácskai*, 1991. 28. *Veress*, 1938, 180. (237. szám); „Ipsa vero est ter sicut Debrezen et etiam plus, si vera narrat” *Veress*, 1938, 180. (238. szám)

35 Scherer, 1938, 121–124.

36 *Karácsonyi*, 1896, II. 150.;

37 *Bácskai*, 1991. 30–31. 58., amire az 57. jegyzetben hivatkozik: „*Veress*, 275., 277., 287.”

Ferdinánd király felmentette Gyulát a királyi adó fizetése alól. Hogy a környékbeliek miként ítélték meg Gyula szabadságát, arra figyelemre méltó forrás egy 1620-ból való határvita Verős Márton sarkadi kapitány valamint Nádudvari János és Cosai Dániel között. A vita eldöntése érdekében határjárást végeztek Doboz és Békés határán, és tanúkat hallgattak ki. Kisvad János ölyvedi (ülyvedi) nemes ember következőket vallotta: „Tudom régen még Magyarok idejében, hogy a Gyulai város megnevesítette magát Német Császártól”, és a doboziakat el akarták úzni, vagy pedig a város jobbágyaivá akarták tenni. Végül abban egyeztek meg, hogy maradjanak a doboziak Gyula határában, hisz a gyulaiak és doboziak egyaránt a császár jobbágjai.³⁸ A környéken tehát nemesnek tekintették Gyulát. A „Magyarok idejében” fordulat arra utalhat, hogy a tanú által felidézett időben még a magyar király gyakorolt hatalmat a térség fölött, míg a vallomás letételekor, 1620-ban török fennhatóság alá tartozott Gyula és környéke. 1559-ben Gyula kérelmezte Ferdinánd királytól, hogy szabad királyi város lehessen, kérésükre azonban nem kaptak választ.³⁹

Az eltérő fogalomhasználat okairól

A fentiek során tapasztalhattuk, hogy a 1332 és 1525 között meglehetősen különböző megjelöléseket használtak a források Gyulára. Villa (falu), possessio (birtok), civitas (város), oppidum (mezőváros) egyaránt felbukkan a forrásokban Gyulára vonatkozó kifejezésként. Különösen szembetűnő ez a sokszínűség 1403 és 1419 között, hisz ez alatt a kevesebb, mint 20 év alatt Gyula 1403-ben még mint *possessio*, 1405-ben *civitas*, 1419-ben pedig mint *oppidum* és mint *possessio* jelentik meg a forrásokban. Gyula a 14. század első fele és a 15. század között nyilván sokat fejlődött. Meglepő azonban, hogy a 15. század során rangosabb megjelölést – mint a város – olyan alacsonyabb fejlettségi szintet érzetető kifejezés követ, mint a falubirtok vagy a mezőváros. Fentebb már rámutattam arra, hogy a változó fogalomhasználat egyik oka az lehetett, hogy a forrásokban megszólaló különböző személyek más-más nézőpontból látták a települést, nem ugyanarra figyeltek. Tekintsünk rá röviden a kérdéses időszak más településeire is a Magyar Királyságban: másutt mennyire változékony a fogalomhasználat?

38 Bácskai, 1991. 31. Scherer, 1938, 168.; Karácsonyi, 1896, II. 150.; Haan, 1870, II. 220–230. 226.

39 Bácskai, 1991. 31. amire hivatkozik.: Hoffkammerarchiv. Hofffinanz Ungarn. 1559. ápr.; Veress, 1938, (398. szám) 287. Lásd:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/FHKA_HF_238_1559E_prot/?pg=63&layout=s

Debrecen 1361-ben tűnik föl először civitas-ként, ám 1386-ban és 1387-ben villa-ként említik.⁴⁰ Tállya tanácsa saját települését többnyire oppidumként nevezi meg, egyszer oppidulum-ként (városka). A szepesi káptalan azonban, mely szőlőket birtokolt Tállyán, következetesen possessio-ként tartotta számon a települést. Nyilván azt akarták érzékeltetni, hogy ők ott birtokosok.⁴¹ János, váradi püspök 1451-ben következőképp nevezi Belényest: „in liberum oppidum seu ut communiter dicitur in libertam civitatem”.⁴² Vagyis egymást helyettesítő kifejezéseként használja a civitas és oppidum szavakat.

Bácskai Vera szerint 1390 előtt kb. 50 település szerepel hol „civitas” hol „oppidum” néven.⁴³ Bácskai „96, főleg XIV. századi eredetű mezőváros esetében” tapasztalta, hogy váltakozva emlegetik őket civitas vagy oppidum megnevezéssel a 14-15. századfordulóján keletkezett források. „A XV. század elejétől azonban mind gyakrabban és mind következetesebben nevezik e helységeket oppidumnak. A század negyvenes-ötvenes éveiben a civitas szó vagy „a civitas és oppidum” formula már csak kivételképpen fordul elő egy tucatnyi bányaváros, vagy erősen városias települések (pl. Kőszeg, Vasvár, Sárvár, Gyula, Lippa) neve mellett.”⁴⁴ Az a jelenség tehát, hogy Gyulát a 15. század során, sőt a 16. században is civitas-nak nevezik, a település erősen városias voltára utal.

Fontos, hogy röviden kitérjünk rá, mi a különbség az oppidum és a civitas között. Bácskai Vera szerint a civitas és oppidum fogalma a 14. század végéig „nem vált el élesen”. A 15. század elejétől azonban „az előbbi a fallal körülvett királyi és püspöki városok megjelölésére szolgál, míg a fallal körül nem vett, túlnyomó többségében földesúri fennhatóság alatt álló településeket mind következetesebben nevezik oppidumnak”.⁴⁵

A latin *civitas*-t magyarul a város szóval szokás visszaadni. A magyar név arra utal, hogy eredetileg várral rendelkező települést értettek rajta. A város másik jellemzője, hogy széles körű autonómiát élvezett. Ezek a jellemzők már Werbőczy István 1514-ben készült Hármaskönyvében is megfogalmazódnak: Werbőczy szerint a város egyfelől a polgárok közössége, másfelől a fallal körülvett település, mely kiváltságokkal rendelkezik.

40 Gulyás, 2014. 391–403. 395. Gulyás László több példát is hoz olyan településekre, melyeket előbb említenek *civitasként* és csak később *oppidumként*. A megnevezés megváltozása összefügghet azzal, hogy király egyes településeket magánföldesúri kézbe ad. Gulyás, 2018. 321–328. Tegyük hozzá: Gyula 1405-ben, amikor civitasként említik, ugyanúgy földesúri kézben van, mint 1419-ben, amikor oppidumként említi a forrás, nincs adat arra, hogy megváltozott volna a tulajdonosa. A oklevélben megszólaló személyek nézőpontját azonban érdemes megkülönböztetni egymástól.

41 Gulyás, 2014. 397.

42 Bácskai, 1965. 20.

43 Bácskai, 1965. 15; Gulyás, 2014. 391.

44 Bácskai, 1965. 19.

45 Bácskai, 2002. 29. 30.; Lásd még Bácskai, 1965. 19.;

Kubinyi András a városok csoportjait taglalva bevezette a „királyi szabad városok” fogalmát. A „királyi szabad városok” körébe lényegében azok a települések sorolhatók, melyek közösségként „nemes személyt” alkottak, polgárai nem voltak jobbágyok.⁴⁶ Kubinyi a „királyi szabad városok” körén belül további 4 csoportot különített el: (1) szabad királyi városok, más néven tárnoki városok, melyek polgárai a tárnokmesterhez fellebbezhettek, ha elégedetlenek voltak saját bírójuk ítéletével (Buda, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Sopron, Bártfa, Eperjes, Bártfa, majd Pest). A tárnokmester a városok küldötteivel és nemes bírótársakkal együtt ítélezett fölöttük.⁴⁷ A következő kategória (2) a személynöki városok csoportja. Ide tartozik Esztergom, Székesfehérvár, Lőcse, valamint Kisszeben, Szeged és Szakolca.⁴⁸ A fenti két kategóriához hasonló szabadsággal rendelkezett a városok további két csoportja: (3) a bányavárosok (Körmöc-, Selmec- és Besztercebányához, Újbánya, Bakabánya, Libetbánya, Bélabánya) mentességet élveztek az országos adó- és vámfizetés alól, és közös bíróságuk volt, melyhez fellebbezhettek. Amikor 1514-ben Szentlőrincen összegyűltek Hont, Pest és Heves vármegye nemesei, levelet írtak Körmöc-, Selmec- és Besztercebányához, és a Szent Korona tagjainak nevezték ezeket a városokat.⁴⁹ A királyi szabad városok (4) csoportját képezik az erdélyi szász városok (Nagyszeben, Brassó, Beszterce, Szászváros, Szászsebes, Medgyes, Segesvár) és Kolozsvár. Nekik is saját fellebbezési székük volt.⁵⁰ A fenti város-csoportokhoz mind Kubinyi András, mind Petrovics István hozzáveszi még Nagybányát, továbbá a Gréc-hegyen levő Zágráb királyi várost. Az utóbbi nem azonos Zágráb azon részével, mely a püspök tulajdonában állt.⁵¹

A „királyi szabad városok”-tól meg kell különböztetni a földesúri városokat. Ezeknek lakói jogilag jobbágyoknak számítottak. Kubinyi szerint ezek olyan földesúri fennhatóság alatt álló települések, melyek többnyire fallal voltak körülvéve (pl. Kőszeg).⁵²

Egy-egy szó jelentése sokat tud változni az évszázadok során: az oppidum az ókori latinban még a megerősített településeket jelölte. Az a

46 Petrovics, 2019. 180.; Petrovics, 2008. 447–465. 447.; Kubinyi, 2006. 51–61. 52. Kubinyi András az idézett helyen Kubinyi Sándorra hivatkozik, aki a városokra használja a fenti megfogalmazást.; Werbőczy István: Tripartitum. Hármaskönyv. Nemes Magyarországszokásainak Hármaskönyve. III. rész. 8. cím. 1–2. §, 9. cím. http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm (2019. ápr. 13.);

47 Kubinyi, 2006. 52. 57.; Petrovics, 2019. 180.; Szentpétery Imre: A tárnoki ítélőszék kialakulása. Századok 68 (1934) 510–590.

48 Werbőczy Hármaskönyve szerint Székesfehérvár, Esztergom, Lőcse fellebbezhettek a személynökhöz. Kubinyi elképzelhetőnek tartja, hogy a személynökhöz fellebbezhetett még Kisszeben, Szakolca és Szeged is. Kubinyi, 2006, 59.; Petrovics, 2019, 180.

49 Kubinyi, 2006, 60; Petrovics, 2019, 180.

50 Kubinyi, 2006, 51–61; Petrovics, 2019, 180.

51 Petrovics, 2019, 180; Kubinyi, 2006, 59 – 60.; Kubinyi, 2014. 1–30. 1–2.

52 Kubinyi, 2014. 8. Kubinyi, 2006. 51. 53.; Petrovics, 2019. 181.

magyar szó, hogy *mezőváros* 1533-ben, Johannes Murmelius latin–magyar szótárában jelent meg először, az oppidum magyar megfelelőjeként: „*Oppidum: Mezioe varos*”.⁵³ A mező előtaggal utaltak arra, hogy a település nem volt fallal körülvéve.⁵⁴

Bácskai feltételezi, hogy az oppidum és civitas fogalmának gazdasági elkülönítése csak Magyarországon volt jellemző. Flandriai városok ugyanis a 15. században is használták pecsétjükön az oppidum megnevezést: Eyke valamint Hassel 1431-ben, Antwerpen 1468-ban, Bruxelles 1471-ben.⁵⁵

A *villa* megnevezés jelentése sem egyértelmű mindig. Ladányi Erzsébet rámutat arra, hogy a *villa* szó bizonyos esetekben nemcsak falut, hanem korai várost is jelenthetett. A francia nyelv város jelentésű szava – *ville* – mutatja a villa szó civitas-szal egyező értelmét.⁵⁶

A fentiekből láthatjuk, hogy változó fogalomhasználat egyik oka az lehetett, hogy korabeli szerzők különböző kifejezéseket egymás szinonimáiként használták: ugyanazon jelenségre különféle szavakat is alkalmazhattak. A színes terminológia másik oka az lehetett, hogy a forrásokban megszólátó különböző személyek eltérő nézőpontból látták a települést: egyikük azt hangsúlyozta, hogy az birtoka valakinek, másik a gazdasági, társadalmi fejlettségét akarta kifejezni.

Érdekes kérdés, hogy Gyula városa körül volt-e véve fallal már 1405-ben, amikor először említik *civitas*-ként. Természetes védelmet mindenképp adtak a helységnek a folyóágak. Karácsonyi János szerint Czibak Imre ostroma idején (1529-1530) „a város egy része kerítve volt”.⁵⁷ Lehetőséges, hogy nem annyira megerősített volta, hanem társadalmi, gazdasági fejlettsége alapján nevezte *civitas*-nak 1405-ben Szécsényi Frank oklevele.

Kubinyi skálája a települések fejlettségéről

A fentiek során láthattuk, hogy a kortársak a 14-15. században ugyanarra a településre különböző megnevezéseket is használtak. Hogy világosabb képet alkothassunk a magyarországi települések fejlettségi szintéről, Kubinyi András kidolgozott egy pontrendszert egy-egy település városiasságának mérésére. Kubinyi 10 ismérvet állított fel, melyek

53 Etimológia, 1970. II. kötet. 913; Amire hivatkozik: Lexikon Johannis Murmelli... Krakkó 1533. Kiadva: A Murmelius-féle latin–magyar szójegyzék 1533-ból. Közzétette, bevezetése és jegyzetekkel ellátta: Szamota István. Budapest 1896. 361. sorszám.

54 Petrovics, 2019. 181.; Petrovics, 2008. 448.

55 Bácskai, 1965. 19. Amire hivatkozik: J. Demay: Inventaire des sceaux de la Flandre. Párizs 1873.

56 Ladányi, 1980. 460.

57 Karácsonyi, I. 1896. 109. Sadobrich Péter gyulai várnagy 1529 májusában jelentette Brandenburi Györgynek, Gyula földesurának, hogy a polgárok dolgoznak Gyula körülárkolásán, készülve Czibak Imre ostromára. *Dusnoki-Draskovics*, 2000. a. 74.

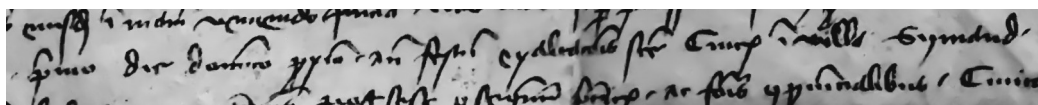
alapján az adott helység városiassága jellemezhető: I. Uradalmi központ, főúri rezidencia; II. Bíraskodási központ, hiteleshely; III. Pénzügyigazgatási központ; IV. Egyházi igazgatás; V. Egyházi intézmények; VI. Külföldi egyetemre beiratkozottak száma 1440-től 1514-ig; VII. Kézműves- vagy kereskedőcéhek száma; VIII. Úthálózati csomópont; IX. Vásártartás; X. A település jogi helyzete. Kubinyi a tíz pont mindegyikén belül 6-6 alpontot különít el, ennek alapján egy település Kubinyi rendszerében legfeljebb 60 pontot kaphat. Nincs olyan magyarországi város, mely megkaphatná a max. 60 pontot, Buda vezeti a sort 54 ponttal. Gyula 27 pontot kap Kubinyi rendszerében, vagyis fejlettebb mezővárosnak, kevésbé fejlett városnak tekinthető.⁵⁸

Összegzés

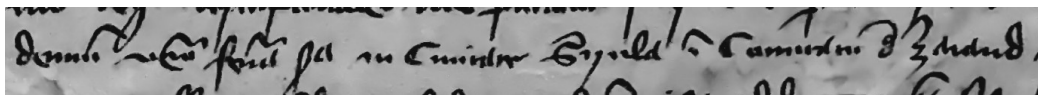
Gyula földesúri tulajdonban levő település volt, lakói jogilag jobbágyoknak számítottak. A helység mindamellett lélekszáma, gazdasági, társadalmi, vallási, kulturális jelentőségénél fogva városi szerepet töltött be a térségben. Az eltérő megnevezéseket magyarázhatja, hogy az oklevelekben megszólaló személyek mást kívántak hangsúlyozni: az oppidum és civitas szavak minősítik a helység jelentőségét, a „possessio” megnevezés pedig arra utalhat, hogy a település földesúri tulajdonban áll. Az eltérő megjelölések másik magyarázata az lehet, hogy a korabeli szerzők ugyanarra a jelenségre különböző kifejezéseket (oppidum, civitas) is használtak.

⁵⁸ Kubinyi, 2000. 13–15. 21. 23. 46.

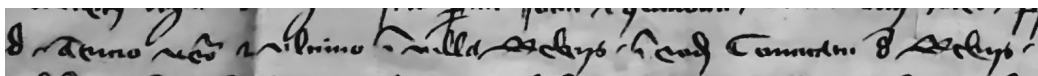
Illusztráció 1.

„... primo die Dominico proximo ante festum Exaltationis Sancte Crucis in villa Symand ...

... demum vero feria feria secunda in civitate Gyula in comitatu de Zarand...

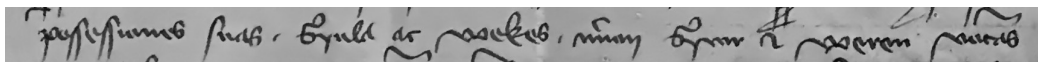

... tertio vero et ultimo in villa Bekys in eodem comitatu de Bekys ...”

„... először Simánd faluban a Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepe előtti vasárnapon, majd azután hétfőn, Gyula városában, Zaránd megyében, harmadízben és utoljára pedig Békés faluban, ugyanazon Békés megyében...” (Kiadta és ford. Almási Tibor.)

Szécsényi Frank 1405. november 14-én, Visegrádon kelt oklevele, MNL Heves Megyei Levéltára, 597., 26. sor

Illusztráció 2.

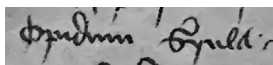
„... ad...

... possessiones suas Gyula ac Bekes, necnon Gywr et Beren vocatas...”

„... Gyula és Bekes, nemkülönben Gywr és Beren nevű birtokaihoz...” (Ford. Kenéz Győző.)

Zsigmond király 1419. június 19-én, Kassán kelt oklevele. HU-MNL-OL 37595., 5. sor.

(Kiadása: Veress Endre: Gyula város Oklevéltára, Budapest, 1938. 10–11.)

„... opidum Gyula...”

Zsigmond király fe 1419. június 19-én, Kassán kelt, fenti oklevele. HU-MNL-OL 37595., 16. sor.

Irodalomjegyzék

Almási, 2015 =

Almási Tibor: Gyula és uradalma a XIV –XV. századi okleveles adatok tükrében.

In: Gyula város történetének kezdetei. Szerk. *Erdész Ádám*. Gyula, 2015. 169–183.

Bácskai, 1965 =

Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a XV. században. Budapest, 1965.

Bácskai, 1991 =

Bácskai Vera: Gyula gazdasága és társadalma a XV–XVI. században. Gyula, 1991.

Bácskai, 2002 =

Bácskai Vera: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Budapest 2002.

Blazovich, 2007 =

Blazovich László: Gyula városának és lakóinak jogi helyzete a középkorban.

In: Város és uradalom. Tanulmányok és források Gyula XV–XVI. századi történetéből. (Függelék: Corvin Jánosnak a gyulaiak számára 1496. november 24-én kiadott privilégiumlevele.) Gyula, 2007. 30–44.

Csánki, 1894 = *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. kötet. Budapest, 1894.

Dusnoki-Draskovics, 2000. a. =

Dusnoki-Draskovics József: Gyula mezőváros topográfiájának kérdései (XIV–XVIII. század). In: Nyitott múlt. Tanulmányok, történetek Gyuláról, Békés vármegyéről és a fordított világról. Gyula, 2000. 70–91.

Dusnoki-Draskovich, 2000 b. =

Dusnoki-Draskovich József: Hol volt „Julamonustra” és Vata földvára? A középkori Gyula kezdetei. In: *Uő.*: Nyitott múlt. Tanulmányok, történetek Gyuláról, Békés vármegyéről és a fordított világról. Gyula 2000. 15–69.

Etimológiai =

A magyar nyelv történeti etimológiai szótára. Főszerk.: *Benkő Lóránd*. Budapest, 1970. II. kötet.

Fejérpataky, 1887=

Fejérpataky László: Bevezetés. In: Pápai tizedjegyzék, i. m. 1887. XLI–LXXVII.

Fügedi, 1972 =

Fügedi Erik: Mezővárosaink kialakulása a XIV. században. Történelmi Szemle 15 (1972.) 3-4. sz. 321–342.

Gulyás, 2014 =

Gulyás László Szabolcs: Civitas vagy oppidum? Szempontok 15. századi mezővárosaink jogi terminológiájának vizsgálatához. In: Arcana Tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. I–II. kötet. ELTE-PPTE-DE, Budapest-Debrecen, 2014. 391–403.

Gulyás, 2018 =

Gulyás László: A mezővárosok kialakulásának birtokjogi vonatkozásai. In: Cluj–Kolozsvár–Klausenburg 700. Várostörténeti tanulmányok. Studii de istorie urbană. Főszerk. *Lopescu Makó Mária*. Kolozsvár, 2018. 321–328.

Haan, 1870 =

Haan Lajos: Békés vármegye hajdana II. Pest, 1870.

Haan–Zsilinszky, 1877 =

Haan Lajos–Zsilinszky Mihály: Békés megyei oklevéltár. Budapest, 1877.

Haan, 2017 =

„aki tót pap létére is magyar író”. *Haan Lajos levelei és visszaemlékezései*. Szerk.

Demmel József, Katona Csaba, Békéscsaba–Budapest, 2017.

Havassy, 2008 =

Havassy Péter: A gyulai vár. Gyula, 2008.

Jankovich B.

Jankovich B. Dénes: A magyar honfoglalástól a török kiűzéséig. In: Békéscsaba története. A kezdetektől 1848-ig. Szerk. *Jankovich B. Dénes, Erdmann Gyula*. Békéscsaba, 1991.

Jegyzék =

Jegyzék Gyula várának jövedelméről és bevételeiről tételes számítással 1525. január 5. és február 5. között (Gyertyaszentelő környékén). In: *Blazovich László*: Város és uradalom. Tanulmányok és források Gyula XV–XVI. századi történetéből. Gyula, 2007. 63–70.

Karácsonyi 1882 =

Karácsonyi János: Gyulának, a gyulai uradalomnak és a gyulai várnak keletkezése. In: A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat Évkönyve. 8. 1882. 104–136.

Karácsonyi, 1896, I. =

Karácsonyi János: Békésvármegye története I. Gyula, 1896.

Karácsonyi, 1896, II. =

Karácsonyi János: Békésvármegye története II. Gyula, 1896

Karácsonyi, 1990 =

Karácsonyi János írásai Gyula történetéből. Gyulai füzetek 1. Szerk. *Kerescsényiné Cseh Edit*. Gyula, 1990

Kenéz =

Kenéz Győző fordítása. HU MNL Békés Megyei Levéltára, XV. 3. Békés megyei oklevelek és oklevél-fényképmásolatok gyűjteménye.

Kubinyi, 2000 =

Kubinyi András: Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. (Dél-Alföldi évszázadok 14.) Szeged, 2000.

Kubinyi, 2014 =

Kubinyi András: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. Történelmi Szemle 46 (2014) 1-2. 1–30.

Kubinyi 2006 =

Kubinyi András: „Szabad királyi város” – „Királyi szabad város”?

In: *Urbs*. Magyar várostörténeti évkönyv. I. 2006. 51–61.

Ladányi, 1980 =

Ladányi Erzsébet: Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben. Történelmi Szemle. 23 (1980) 3. sz. 450–477.

Neumann, 2015 =

Neumann Tibor: Mátyás herceg (Szerény adalék a Hunyadi családfához).

Turul 88. (2015) 72-73.

http://epa.oszk.hu/03600/03610/00026/pdf/EPA03610_turul_2015_2_072-073.pdf

Németh, 2006 =

Németh Csaba: Maróti János, a gyulai vár építtetője, Gyula, 2006.

Pápai tizedjegyzék =

Rationes Collectorum Pontificiorum in Hungaria. Pápai tized-szedők számadásai. 1281–1375. Budapest 1887. (Vatikáni Magyar Okirattár. Első sorozat, első kötet.)

Petrovics, 1981 =

Petrovics István, ford. In: Kristó Gyula: Békés megye a honfoglalástól a török világ végéig, Békéscsaba, 1981. 59–61. (Nr. 39.)

Petrovics, 2019 =

Petrovics István: Várostörténeti mozaikok. Barangolások a középkori Szegeden és környékén. Szeged, 2019.

Petrovics, 2008 =

Petrovics István: A középkori mezővárosi gazdálkodás. In: Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet. Szerk. *Kubinyi András–Laszlovszky József–Szabó Péter*. Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2008. 447–465.

Romhányi, 2019 =.

F. Romhányi Beatrix: A középkori magyar plébániák és a 14. századi pápai tizedjegyzék. Történelmi Szemle 51 (2019) 3. szám. 339–360.

Scherer, 1938 =

Scherer Ferenc: Gyula város története. I. kötet. A földesúri város. Gyula, 1938

Szabó, 1971 =

Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század). Budapest, 1971.

Szentpétery, 1934 =

Szentpétery Imre: A tárnoki ítélőszék kialakulása. Századok 68 (1934) 510–590.

Veress, 1938 =

Veress Endre: Gyula város oklevéltára. Budapest, 1938.

Werbőczy =

Werbőczy István: Tripartitum. Hármaskönyv. Nemes Magyarország szokásainak Hármaskönyve. http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm (2019. április 13.);

THE CONDITION OF GYULA AS A MARKET TOWN IN THE MIRROR OF THE SOURCES

Gyula is a town in the south-eastern part of the contemporary Hungary. In a relatively short period – between 1403 and 1419 – quite different terms were used in connection with Gyula. The settlement was mentioned in 1332 for the first time as ‘*villa Gula*’ – village Gyula. The priest of the settlement paid 20 *grossos* – name for a coin – to the Pope as a tithe. In 1396 a *civis* – citizen – of Gyula was mentioned, who bought an estate in Mezőgyán. On the 5th November in 1403, Sigmund of Luxembourg, King of Hungary, gave his baron, John of Marot, several localities in the region of the contemporary south-eastern Hungary. Among these localities was Gyula, as a *possessio* – it means possession, but it could have the meaning of village as well. In 1405 Gyula was mentioned for the first time as a *civitas* – city. This charter is about a lawsuit about an estate called Fejérem. Frank of Szécsény – Judge Royal of Hungary (Judge of the Royal Court) – judged the settlement of Fejérem in Békés County to the Chapter of Eger against Barnabás of Fejérem. At the trial, Barnabás of Fejérem did not appear personally before the Judge Royal, although had been summoned to appear in the court during three municipal fairs: in the ‘village’ of Simánd, in the ‘city’ of Gyula and in the ‘village’ of Békés. The charter mentions Gyula as *civitas* that means city.

In 1419 King Sigismund mentioned Gyula at first as a possession, later as a market town (*oppidum*) in the same charter. According to this charter, John of Marót, Ban of Macho, accused the noblemen, Stephen and Emeric, the sons of Abraham of Gerla, of using some of his properties of those belonged to his ‘*possessiones*’ Gyula and Bekes, Gywr and Beren. Stephen and Emeric protected themselves claiming they used only their own property, on the waterside called Fabyanfwka. They received it from the former kings as John of Marót received the market town – *oppidum* – Gyula from Sigismund. The term *possessio* in this context perhaps reflects Maróti’s point of view: Gyula belonged to him. On the other hand, the term *oppidum* – market town – probably reflects the point of view of the Abraham’son brothers: they emphasise the importance of the locality.

Gyula was a locality owned by landlords. The inhabitants were serfs, according to the law. On the other hand, the settlement played a role of a city in this region because of the number of the inhabitants and because of its economic, social, religious and culture importance. The different

terms may be explained by the fact that people speaking in the documents wanted to emphasise different things: the words '*oppidum*' and '*civitas*' qualify the relevance of the locality, and the term '*possessio*' may indicate that the settlement is owned by a landlord. Another explanation for the different terms may be that contemporary authors used different words (*oppidum*, *civitas*) for the same phenomenon.

Szent Móric – Gyula elfelejtett vértanú szentje*

Több városhoz hasonlóan Gyula is különböző kisebb településekből nőtt össze. A voltaképpeni Gyulán kívül Krakó, Újfalu, Bagd és Szentmóric is a későbbi Gyula előzményének tekinthető.¹ Érdeemes felfigyelnünk Szentmóric nevére. Számos hazai település egy szent nevét őrzi. A Móric személynév ugyan része egyes hazai településneveknek – pl. Mórighida, Mór – Szent Móric névével azonban a Gyula környéki Szentmóricon kívül másutt nem találkozunk Magyarországon. A közepkorban Szent Móric védelmébe ajánlott templom hazánkban viszonylag ritka. Fölmerül a kérdés: Milyen középkori adatok szólnak a Körös vidéki Szentmóricról? Ki volt Szent Móric, és miért éppen az ő védelmébe ajánlották ezt a települést?

Három Zenthmoroch Gyula mellett

Zsigmond király 1403. november 5-én, Székesfehérvárott kelt oklevélben egy sor Békés és Zaránd megyei településsel adományozta meg hívét, Maróti Jánost, macsói bánt. Az adománylevél Gyula, Bagd, Krakó és Újfalu felsorolása után három Zenthmoroch települést is említ. Figyeljünk oda a magánhangzókra: nem Móric, hanem Moroch név olvasható az oklevélben!² A három, egymással megegyező helységnév is magyarázatra szorul. Karácsonyi János értelmezése szerint három sor ház állhatott a templom körül,³ vagyis ugyanazon település három részéről lehet szó az oklevélben.⁴

* Köszönet Petrovics Istvánnak a korrektúráért és tanácsokért. A tanulmány ismeretterjesztő változata: Gyula elfeledett szentje – Móric vértanú. Gyulai Hírlap. (Karácsony. Ünnepi különszám.) 2019. dec. 20. 5. o.

1 Blazovich, 2007. 30–44. 32.

2 Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (továbbiakban D. L.), 37587; „... possessiones nostras Gywla, Bagd, Crakow, Wyfalu, Zenthmoroch, alia Zenthmoroch et tertia Zenthmoroch ...” Veress, 1938. 3–7. (7. szám). 6.; Marótirol lásd Németh, 2006.;

Mező, 2003. 357.; Csánki „Szent-Morócz” alakban hozza. Csánki, 1890. 738. 745. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Csanki-csanki-dezso-magyarorszag-tortenelmi-foldrajza-a-hunyadiak-koraban-1/i-kotet-3/zarandmegye-2DBE/fobb-birtokosai-2FC4/>

Bálint, 2004.

3 Karácsonyi, II. kötet, 1896. II., 319.; Scherer, I. kötet, 1938. 87.

4 Györffy a Bihar megyei három Gyán és Komárom megyei három Tömörd esetében arra mutat rá, hogy „3 társadalmi réteg 3 egymás mellett álló faluban különült el.” Györffy, I. kötet, 1963. 620; Györffy, IV. kötet, 1987. 460. Talán a három Zenthmoroch esetében is hasonló jelenségről van szó?

A király parancsára Marót 1404-ben az aradi káptalan hivatalosan beiktatta új birtokaiba. Ez az okirat ismét megemlíti a három Zenthmoroch-ot.⁵

1520-ból tudunk Szent Móric tiszteletére szentelt kápolnáról. II. Lajos király 1520. május 22-én kelt oklevele értesít erről. Az oklevél szerint megjelent a király előtt Gál Ispán (Gallus Espan), és a következő vallo-mást tette: Gál több éven át volt várnagya Brandenburi György gyulai várának, ám az örgróf elbocsátotta őt tisztségéből, és tartozás törlesztését követelte tőle. Hogy tartozását törlessze, Gál különböző birtokokat engedett át Brandenburi Györgynek, egyebek között a Zaránd megyében levő Meggyes birtokát, azon telek kivételével, mely a gyulai Szent Móric tiszteletére szentelt templom tulajdona.⁶ A forrás szerint tehát a Szent Móric kápolna ebben az időben már Gyula területén állt, de a távolabbi Meggyesen is volt birtoka. Felfigyelhetünk arra is, hogy a latin szöveg Mauritus néven említi a szentet, szemben az 1403-ban és 1404-ben olvasható magyaros *Moroch* névváltozattal.⁷

1528-ból ismerjük a kápolna rektorát: *Johannes Zewke rector Sancti Mauricij*.⁸ 1553-ban említik Szent Móric utcáját. Ferdinánd király 1553. július 24-én adománylevelet állított ki Gál Ispán özvegye, Somogyi Krisztina és gyermekei javára. A király házat ad az özvegynek a Gyulán levő Szent Móric utcájában: „*item domum seu Curiam nobilitarem in oppido Gyula, in vico Zent Moricz uczaja vocato similiter in Béless. Comitatu existens.*” Az egykor Gyula környékén levő település tehát Gyula részévé vált az évtizedek során.⁹

5 „Zenthmoroch alia Zenthmoroch et tertia Zenthmoroch” D. L.: 37589; Veress, 1938. 7–8. (8. szám). 8.

6 „ad ecclesiam Sancti Mauricij in possessione Gywla fundatam pertineret” D. L. 38055. <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/292024/?list=eyJxdWVyeSI6ICIzODAlNSJ9> (10. sor, magyar regesztával.); Veress, 1938. 80. (105. szám); Brandenburi György rendelkezett, hogy annyi jobbágytelket, amennyit a gyulai Szent Móric-kápolna Meggyesen birtokolt, Fövenyesen kell neki adni. *Karácsonyi*, 1896 II. 112–113.; *Karácsonyi*, 1896 III. 57; *Szatmári*, 2005. 123.

7 Veress, 1938. 351. (478. szám); 387. (541. szám).

8 Veress, 1938. 109. (130. szám). Veress hivatkozza: „H. St. A. München Br. Litt 1226/15–16.” Ma: Staatsarchiv Nürnberg, Brandenburg Lit. 1226; Másolatban: HU_MNL_OL_MF 08611_B_0566, Magánlevéltárak és Gyűjtemények, Törzsszám: X 1460 (Nagysorozat 8611. számú mikrofilmtekercs.)

9 Haan, 1870. 160–161. 161.; Veress, 1938. 204. (283. szám).

Scherer Ferenc szerint Mágócsy Gáspár idején rombolják le a Szent Móric kápolnát. Scherer itt Veress szöveggyűjteményéből az 1564. június 14-én kelt iratra hivatkozik (gyulai királyi biztosok Miksa királynak, 541. sz.). Scherer, 1938. 178.; *Szatmári*, 2005. 79. 84–88. 123. 148

Ki volt Szent Móric vértanú?

Ideje megválaszolni a kérdést: Ki volt Szent Móric és miért válhatott a Gyula környéki település névadójává? Móric legendáját a 4. század végén, 5. század első felében írta meg Szent Eucherius (†450 k.), Lyon püspöke. A szerző Genf püspökére, Izsákra hivatkozik, aki Tódortól, Octodurum (Martigny) püspökétől szerezte értesüléseit. Ha az életrajznak lehetünk, hősünk a Diocletianus féle keresztényüldözés során halt vértanúhalált. A thébainak nevezett légio parancsnoka volt, keletről vezényelték őket az Alpok közé, a mai Svájc területére. Diocletianus társcsászárától, Maximianustól arra kaptak parancsot, hogy üldözzék a keresztényeket. Mivel maguk is keresztények voltak, megtagadták a parancsot, de fegyveres ellenállást sem tanúsítottak, mert hűek voltak a császárhoz. Maximianus két ízben megtizedeltette a légiót, végül mindnyájukat kivégeztette.¹⁰ Egy névtelen szerző némileg másképp beszéli el a történetet. Az ő változatában Maximianus a bagauda lázadók ellen vonult. Arra szólította föl a katonáit, hogy áldozzanak a pogány isteneknek. A keresztény katonák megtagadták a parancsot, ezért végeztette ki őket Maximianus. Ennek a névtelen szerzőnek a munkáját egy régebbi történészi nézet későbbinek tartotta az Eucherius által lejegyzett legendánál, újabban azonban azt valószínűsítik, hogy a névtelen által írt legenda a régebbi.¹¹

A történészek vitatják a fenti legendák hitelességét. Maximianus 286-ban harcolt a bagauda lázadók ellen, a keresztényüldözés azonban csak 298-ban kezdődött a hadsereg „tisztoztatásával.” Eucherius ahhoz az üldözéshez kapcsolja Móric és társai vértanúságának történetét, mely 303-ban kezdődött. Az alpesi térség annak a Constantius Chlorusnak az irányítása alá tartozott, aki nem üldözte a keresztényeket.¹² 379-ben azonban Theodosius császár (379–395) valóban vezényelt Egyiptomból csapatokat Trákiába. Az egyiptomi Syeneben előkerült egy felirat, mely egy Mauricius nevű embert említ a thébai légio parancsnokaként. Theodosius császárnak pogány szellemiségű lázadókkal kellett szembenézni. 394-ben legyőzte a lázadó Eugenius seregét, aki a pogányságot támogatta. Történészi vélemény szerint a thébai légio vértanúságának történetét Tódor püspök azért készíthette, hogy ezzel Eugeniuszal szembeni ellenállásra lelkesítsen.¹³

Szent Mauritius vértanú tisztelete később igen fontossá vált az euró-

10 Szent Eucherius, 2018. 2. 353–358.; Sághy–Baán, 2018. 175.

11 Sághy–Baán, 2018. 175–195; Carrié, 2018. 200.

12 Sághy–Baán, 2018. 177.; Carrié, 2018. 198. 199. 197–228; Maximianus és Constantius, 2016. 12. o. 64. jegyz.

13 Sághy–Baán, 2018. 177–178. 175–195.; Carrié, 2018. 204. 197–228. Woods szerint Eugenius oldaláról Theodosius oldalára való átállásra kívánt serkenteni. Woods, 2018. 229–240. 236. 237.

pai politikában. 515-ben Zsigmond, burgundi király apátságot építtetett Móric sírja fölé.¹⁴ Bajorországban a niederaltaichi apátságnak lett a védőszentje. Amikor I. Ottó császár 968-ban, Magdeburgban érsekséget alapított, Szent Móric vértanú védelmébe ajánlotta. A német uralkodók fontos jelképe volt a Szent Lándzsa, mely a hozzá kapcsolódó egyik hagyomány szerint Móric lándzsája volt. A thébai vértanút hamarosan Magyarországon is tisztelni kezdték. Chabannes-i Adémar szerint III. Ottó Gouz magyar királynak engedélyt adott, hogy „mindenütt vitesse a szent lándzsát, miként az magának a császárnak a szokása, és az Úr szögeiből, valamint Szent Móric lándzsájából való ereklýeket engedett át neki, amelyek saját lándzsáján voltak.”¹⁵ Gouz Géza fejedelemmel azonosítható. Szent István király idejében érkezett hazákba Günther remete, aki korábban a niederaltaichi közösséghez tartozott. Günther Magyarországon a Bakony erdejében élt egy ideig, mint remete. Bizonyára az ő kérésére alapította Szent István király, – vagy inkább a király beleegyezésével felesége, Gizella – a bakonybéli közösséget Szent Móric tiszteletére. Az alapítólevél magát 1037-re keltezi, de csak egy 1330-ban készült oklevélben maradt ránk. A magát 1037-re keltező oklevél a kutatók szerint 1230–1240 között készült hamisítvány, annyit azonban elfogadhatunk, hogy Szent István korában valóban létesült remeteközösség Bakonybélben, és Móric vértanú volt a védőszentjük.¹⁶

Szent Móric tisztelete a középkori Magyarországon

Magyarországon, Bakonybélben kívül viszonylag kevés középkori templomról tudunk, melyet Móric tiszteletére szenteltek. Esztergom megyében, a Dunától északra, a Garam közelében ilyen Kistata / Kőhídyarmat, ahol 1228-ból tudunk Szent Móric-templomról.¹⁷ Bakonybél közelében Béb nevű településen 1270-ből,¹⁸ Zala megyében, Csesztreg

¹⁴ Sággy, 2014. 337–346. 338. 340.; Klaniczay, 2000. 75.

¹⁵ Chabannes-i Adémar, 1999. 163–169. 167.; A Szent Lándzsához kapcsolódó hagyományokról lásd: Sággy, 2014. 341–342.; Worm, 2000. 179–208.; Halmágyi, 2014. 27–30.

¹⁶ Alapítólevél, Szent Maurícius, ford. Dénesi Tamás, 34–36.; Erdélyi, 1903. 193–237.; Baán Izsák szerint Szent Günter „az 1015–1016-os, az 1018, és az 1020–23-as esztendőik valamelyikében járhatott Bakonybélben. Az 1020-as évek elején társakkal térhetett vissza, akik a Günter által „felfedezett helyen remeteéletet kezdtek élni a király támogatásával.” Külföldi párhuzam alapján elképzelhetőnek tartja, hogy „az 1030-as évekre épült ki az ekkorra már közösségi életet élő bakonybéli apátság feudális birtokrendszere és gazdálkodása.” Baán, 2020. 11–20; Szovák Kornél szerint Gizella királyné hozta létre a bakonybéli remeteséget Szent Günter rábeszélésére, Gizella adakozása mögött azonban ott kellett, hogy álljon férje beleegyezése. Szovák, 2020. 29–44.

¹⁷ Mező, 2003. 357.; Bálint, 2004.

¹⁸ „ecclesia Sancti Mauricii in Beeb” Szentpétery, 1943. 70. o. (1953. szám)

faluban 1323-ban említenek Móric védelmébe ajánlott templomot.¹⁹ Feltételezhető, hogy az alsó-lendvai Bánffy család bajor eredetével magyarázható Móric tisztelete.²⁰ Az 1332. évi pápai tizedjegyzékből tudjuk, hogy a felvidéki Nyitraárfő és Naszvad településeken is Móric vértanú volt a templom védőszentje.²¹ Veszprém megyében, a Marcaltól keletre a mai Kamond közelében Nagyberzseny település Szent Móric-templomát 1398-ban említik először.²² Ugyancsak Veszprém megyében Hidegkút Szent Móric-temploma 1433-ból adatolható.²³ A fent ismertetett patrociniumok első említései azonban nem a templom alapításáról adnak hírt! Másképp áll a helyzet a pécsi Szent Móric-kápolna esetében. V. Márton pápa leveléből tudjuk, hogy Albeni Henrik (1421–1444), Pécs püspöke 1428-ben kápolnát alapított Pécsen Szent Móric és társai tiszteletére, hogy ott az eretnek tanok ellen beszédeket tartsanak.²⁴ Albeni Henrik a Német Birodalomból érkezett Magyarországra. Mielőtt hazánkba jött volna, német földön, a trieri egyházmegyében a Tholey bencés apátság szerzetese volt. A Tholey apátságot pedig Szent Móric tiszteletére szentelték. Kézenfekvő tehát, hogy Henrik korábbi hazája védőszentjének tiszteletét hozta Magyarországra.²⁵ A pécsi Szent Móric-kápolnáról forrásaink hírül adják, hogy a székesegyház mellett állt, de helyének közelebbi meghatározása bizonytalan.²⁶

Meg kell említenünk még egy forrást Szent Móric kápolnájával kapcsolatban. Fennmaradt egy Baselben, 1491-ben nyomtatott könyv, Cassiodorus szenátor műve a zsoltárok értelmezéséről. (Cassiodorus Senator Flavius Magnus Aurelius: *Expositio Psalterii*). A benne levő bejegyzés szerint Ambrus mester volt a könyv tulajdonosa, aki Bács plébánosa, Pécs kanonokja és szónoka, valamint a Szent Móric kápolna vezetője és Szent

19 „DF 266742. „Cestreg, in qua ecclesia est Sancti Mauricii”; Fejér, 1832, CD VIII/2. 461.”; Károly király birtokokban erősíti meg István fia Miklóst. *Weisz*, 2013. 112. ; *Mező*, 2003. 357.

20 *Sághy – Baán*, 2018. 187.

21 *Mező*, 2003.357.; „Item Johannes sacerdos sancti Mauritii de Vaskan (Naswoti) iuratus non credere valere suum beneficium ultra IIII. marcas, solvit XXIIII. grossos.” (De Archidiaconatu Kamariensi). Pápai tizedjegyzék, 186.; „Item Nycolaus sacerdos ecclesie Sancti Mauritii de Sacila (Sarcia) iuratus non credere valere suum beneficium ultra marcam et mediam, solvit IX. grossos.” (nyitrai főesperesség). Pápai tizedjegyzék, 186.

22 *Mező*, 2003.357.

23 *Mező*, 2003. 357.; Bálint Sándor kétszer említi Hidegkutat, mindkétszer 1433-as évvel.

24 *Mező*, 2003. 357. *Fedeles*, 2011. 46.; *Timár*, 2001. 69–101.

25 *Fedeles – Koszta*, 2011. b. 117–123. 117. 120. 121.; *Fedeles*, 2009. 109 – 154. 120–123.

26 Fejér, CD 10/6. 932.; *Luksecsi*, 1931. Nr. 977, 986, 992.; *Koller*, 1782–1812. III. 341–342.; Petrovich, 1963, 177–206. 181. 184.; Hivatkozva őket: *Fedeles*, 2011. 46.; Petrovich Ede a székesegyházról délre feltételezi a kápolnát, és tanulmánya felveti annak lehetőségét, hogy a kápolna a pécsi egyetem egykori épületébe helyezték. *Petrovich*, 1963. 184.; *Fedeles* a rendelkezésre álló kevés forrás miatt „csak nagyon feltételezen” említi „meg azt a hipotézist, miszerint esetleg az egykori káptalanház déli részén állhatott.” *Fedeles*, 2011. 46.

László király oltárának igazgatója is volt.²⁷ Mező András feltételezi, hogy ez a Szent Móric kápolna Bácsón lett volna, tehát ott, ahol az említett Ambrus mester plébános volt.²⁸ Fentebb azonban láthattuk, hogy a forrásaink tudnak pécsi Szent Móric kápolnáról – kifejezetten Bácsón levő Szent Móric kápolnáról tudtommal nem szól forrás –, a nevezett Ambrus mester pedig pécsi kanonok és hitszónok (*concionator*) volt, márpedig a pécsi Szent Móric kápolnát azért alapította Henrik püspök, hogy ott beszédek tartanak. A fentiek alapján tehát ésszerű Sarbak Gábor feltételezése, hogy a könyvbejegyzésben szereplő Szent Móric kápolna Pécsen állt.²⁹

Azok a Szent Móric védelmébe ajánlott templomok tehát, melyeknek az alapításuk körülményéről is tudomásunk van, a pécsi Móric-templom és a bakonybéli apátság.

Ha térképre vetítjük a fenti településeket, feltűnik, hogy a Duna vonalától keletre egyedül Gyulán találunk Szent Móric védelmébe ajánlott templomot. Olyan település pedig, mely a nevében viselte volna Szent Móric nevét, országszerte egyedül Gyula közelében volt, de ott mindjárt három!³⁰ Mindennek ismeretében fölvetődik a kérdés: miért ajánlottak Gyula környékén Szent Móric tiszteletére templomot és falut? Mivel magyarázható a Körös folyó menti Szent Móric-tisztelet?

Gyula környéke Bakonybéllel való kapcsolatának lehetősége

Magát Szent László korára, 1086. évre keltező birtokösszeírásban – mely Bakonybél javait sorolja fel – a következő gondolati egység is olvasható:

27 Bibliotheca Hungarica, Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I. Fönnmaradt kötetek: 1. A – J. Csapodi Csaba, Csapodiné Gárdonyi Klára. Budapest 1988. 374. o.: Nr. 1463. Inc. 138. Cassiodorus Senator Flavius Magnus Aurelius: Expositio Psalterii. Nyomtatott. Basel 1491. – 340. fol. – GW 6163. Possessor: „Magistri Ambrosy plebani Bachiensis sum etc. Ac canonici et concionatoris Quinqueecclesiensis nocnon comitis capelle S. Maurity rectorisque altarius S. Ladislaj regis superioris.” Lásd Mező, 2003. 359; Sarbak, Könyvkultúra, 7–8.

28 Mező, 2003. 359; A Szent Móricról szóló fejezetben (357. o.) Mező jegyezi egy Bácsón levő oltárt, a Bácsról szóló fejezetben (359. o.) azonban csak Szent Móric kápolnáról szól, a fentieknek megfelelően, oltárról nem.

29 Sarbak, Könyvkultúra, 7–8. Lásd még: Sarbak Gábor: Könyvkultúra. In: A középkor századai (1009–1543). A Pécsi Egyházmegye története. Pécs, 2009.

30 Temesvár környékén a 18. században létesült Moritzfeld (Móricföld) nevű település. Német telepesek alapították, 1786-ban érkeztek ide. <http://www.moritzfeld.de/> (2019. 10.30) Felvethető annak lehetősége, hogy korábbi hazájukból hozták a szent tiszteletét, de érdemes számolnunk azzal a lehetőséggel is, hogy helyben már meglévő tiszteletre építettek. Bálint Sándor számon tartja még a Veszprém megyei Gyimót Szent Móric templomát, valamint Tomaj (1892) kápolnáját, az Al-Dunánál *Tárčov* (Starčova) nevű falut, ahol veteránok választották Szent Móricot a templom védőszentjéül (1863). Burgenlandban Kupfalva (Kogl) templomának volt Móric-oltára. Bálint, 2004.

„Azt a praediumot, amit *Kigous*nak hívnak, ezen határokkal jelölik: nyugati részről *Qukar sírja* felé tart, amelytől egy füves út mentén egy árok szögletéhez vezet, ami mentén délre megy, és találkozik azon úttal, ami kanyarogva *Soriul* faluba megy be, ahonnt a *Uuhmes kútjához* megy ki, onnan a *Buchu kútjához* jut, ahonnt egy szikeshez vezet, amelytől az *Aranyhegyhez* fordul, onnan egy másik szikeshez megy, amelytől egy nagy mocsárig húzódik, és a fent mondott helyhez fordul. Ott van pedig a Szent Megváltó és Szent Móric egyházának földje, amely a *Kyris* mellett fekszik, és amelynek határa ugyanazon folyónak a révétől kezdődik egy hegynél, onnan egy úthoz fut, amelytől egy árokhoz megy, ami kanyarogva a *Kyris* folyóba torkollik. És van egy másik helyen is ugyanezen egyháznak földje, *Keseih* falu mellett, ami nyugatról egy szikessel határos, amelytől egy út felé tart, onnan keletről egy árokhoz megy, és egyenesen egy másik szikeshez vezet, amelytől egy műveletlen mezőn át egy hegyhez megy, ahonnt alább egy árokhoz vezet, és a hely közepén megy keresztül, ahol van három halom, innen egyenesen két kúthoz vezet, amelyekből a fent mondott helyhez fordul.”³¹

Az idézett szövegből vizsgáljuk meg először a Körös folyó említését. A Körös nevét olvasva érdemes óvatosnak lennünk, hisz ez a földrajzi név a Kárpát-medence számos pontján jelen van: Szalvóniában találunk Kőrös nevű vármegyét, Kraszna megyében ott van Kőröstelek (Kerestelek). A Duna–Tisza közén Nagykőrös és Kiskőrös, Erdélyben, Kovászna megyében Kőrös. Az említett földrajzi nevek közül azonban egyik sem folyó. Közelebbit mond Bakonybél birtokainak egy későbbi összeírása.

31 Béli monostor, összeírólévlé, Dreska Gábor, 131–146. 138.;

„Predium, quod vocatur Kigouis, terminatur hiis marchiiis: Ab occidentali parte tenditur ad sepulchrum Qukar, a quo ducitur per herbosam viam ad angulum munimentum; per quod itur ad meridiem et coniungitur vię, que girando intrat in villa Soriul, unde exit ad puteum Uuehmes; inde kadit ad puteum Buchu, qui ducit ad salsuginem, a quo vergitur ad montem aureum; inde vadit ad alia salsuginem, de qua protelatur ad magnam paludem et vertitur ad predictum locum. Est enim terra ecclesię Sancti Salvatoris et Sancti MAURICII, que sita est iuxta Kyris, terminus cuius incipit de portu eiusdem fluminis ad montem, inde ad viam tenditur, de qua itur ad munimentum, quod girando cadit in fluvium Kyris. Et est in alio loco terra eiusdem ecclesię iuxta villa Keseih, que terminatur ab occidente ad salsuginem, de qua tenditur ad viam, inde ab oriente ad munimentum, et dirigitur ad alia salsuginem, de qua vadit per incultum campum ad montem, qui inferius mittit ad munimentum; et vadit per medium montis, ubi sunt tres cumuli; hinc dirigitur ad duos puteos, de quibus vertitur ad predictum locum.” *Diplomata Hungariae Antiquissima*. Vol. I. 1000–1131. Ed. Georgius Györfy. Budapestini, Academia scientiarum Hungarica, 1992. 247–255. 252. o. ; 21–34. sor, (84/I.) (Továbbiakban DHA);

D. F.: 208421; *Sörös*, 1903. 30–31.; Az összeírás „első és legerjedelmesebb része tartalmilag hiteles, és eredhet 1086-ból;” második része két magánadományról szól Könyves Kálmán korából, a harmadik, tartalmilag hamis rész a 12. század végéről, vagy a 13. század elejéről származik. *Vásárhelyi*, 2013, 11–84. 37.; Erdélyi László szerint az oklevél „átmeneti korban készült, a XII. század közepe táján, vagy még később, de régibb mintát utánozva.” *Erdélyi*, 1903, 211.; *Romhányi*, 2016, 271.; *Romhány*, 2020. 48–49.; Köszönet Vajda Tamásnak a témával kapcsolatos észrevételére.

IX. Gergely pápa neve alatt, az 1230. évre datálva készült egy „kiváltságlevél” Bakonybél számára, mely említi az apátsághoz tartozó kápolnákat. Eszerint: „a Váradi püspökség területén: a Megváltó kápolnája a *Krisius-folyó* mentén, annak minden kintlevőségével”.³² A Váradi püspökség területén levő Körös folyó aligha lehet más, mint a Sebes-, a Fehér-, a Fekete-, a Kettős- esetleg a Hármas-Körös közül valamelyik.

Melyik egyházmegyében volt Gyula és Szentmóric? Gyula első írásos említése, a pápai tizedjegyzék a Váradi egyházmegye területére, a köleséri főesperességbe sorolja a települést.³³ Mathis Zündt 1566-os térképe alapján azt mondhatjuk, hogy a 16. századi Gyulát két nagy egységre tagolta a Fehér-Körös két ága valamint egy árok: Gyula déli része, ahol a Szent Elek ispotály kápolnája és a vár kápolnája is épült, az egri püspökség területén állt.³⁴ A Szentmóric utcát a város északi részébe helyezik,³⁵ tehát abba a városrészbe, melyben a plébániatemplom és a ferences kolostor is álltak: ezek az egyházi intézmények pedig a Váradi egyházmegyébe tartoztak.³⁶

Ha a bakonybéli apátságnak volt birtoka a Körösök vidéken, megkockáztatható a feltételezés, hogy az 1403-ban, Gyula környékén említett Szentmóric településnek is köze lehetett Bakonybélhez, esetleg éppen Bakonybélnek volt a birtoka.

Fontos megemlíteni, hogy Bakonybél elveszett javainak kései összeírásában a Szent Megváltó egyházának birtoka nem a Körös, hanem a Maros mellé kerül.³⁷ Kérdés: vajon a jegyzék készítője összekeverte-e a Köröst és a Marost, vagy a bakonybéli apátság olyan templomára gondolt, mely a Maros mellett állt. A 1332-es pápai tizedjegyzékben szerepel

32 IX. Gergely pápa oklevele, 147–152. 149.; „in episcopatu Varadiensi: capellam Salvatoris mundi secus fluvium Krisium ....” In: Erdélyi 1903a 249.; Erdélyi szerint az oklevél másolatban maradt fenn. Erdélyi, 1903, 234–237. Szovák Kornél szerint hamisítvány. Szovák, 2020. 32–37.

33 Pápai tizedjegyzék, 1887. 50. 51. 53.; Szovák Kornél meglátása szerint az 1037-re keltezett alapítólevél mellett Gergely pápa kiváltságlevele is hamisítvány: mindkettőt Bakonybélben hozták volna létre 1239–1240-ben, hogy a veszprémi püspökkel szemben védjék érdekeiket. Szovák, 2020. 33–37.; A birtokok, kápolnák említése azonban véleményem szerint lehet hiteles az adott korra nézve.

34 A vár kápolnáját 1445-ben szentelte föl az egri püspök helytartója. A kápolnát az apostolok védelmébe ajánlották. *Dusnoki-Draskovich*, 2000. a. 77.; *Kristó*, 1981, 56. o. (Nr. 35.)

35 *Karácsonyi*, 1896. II. 319.; *Scherer*, 1938. 87.; *Dusnoki-Draskovich*, 2000. 77. 79.; *Havassy*, 2008. 80.; *Karácsonyi* János a Gaál-levéltárra hivatkozva írja, hogy Kaczky Györgynek Gyulán, a Barát-utcában levő birtoka „határos volt a Gyulai Gaál Szent Móricz-utcai udvarházával.” *Karácsonyi*, 1896. III. 73.; Fentebb már utaltunk Ferdinánd király 1553-ban kelt oklevelére, mely szerint Gál ispán özvegyének a Szent Móric utcában adott házat. *Veress*, 1938. 204. (283. szám).

36 *Dusnoki-Draskovich*, 2000. a. 70–73.; *Szatmári*, 2005. 120–123.

37 *Registrum bonorum alienatorum monasterii de Bel* [saec. XV] his verbis: „... Item dedit possessionem Sancti Salvatoris penes Morosiam, quam non possidet ecclesia. Item dedit possessionem Kÿguis, quam non possidet ecclesia. Item dedit possessionem Váradi, quam non possidet ecclesia.” In: *DHA*, 1992, 256–260. 257; *D.F.*: 287859; *Sörös*, 1903. 588.

egy Morucha nevű település, az Egri Püspökség részét képező pankotai főesperességben: ez a Morucha annak a helységnek lehet az előzménye, mely 1403-ban a már idézett Maróti féle adománylevélben is feltűnik. Később az Arad közelében levő Újszentanna „Marocz” nevű pusztájaként ismerhető.³⁸ A Maros folyótól ugyan távolabbra esik, de Móroc (Morucha) templomának lehetett földje a Maros folyó mellett. Az apátságnak bizonyára tulajdonába került egy birtok a Maros vidékén.³⁹

Az 1086-os birtokösszeírásban a Körös folyó melletti birtok említése előtt olvashattunk az apátság Kígyóson levő birtokáról, melynek határleírása több rejtélyes határpontot is említett, így *Soriul* falut és az Aranyhegyet. A Körös melletti földbirtok említése után *Keseih* falu melletti birtokról is megemlékezik az összeírás. Az oklevél mérvadó kiadása, a Györffy György által összeállított *Diplomata Hungariae Antiquissima* (DHA) *Soriul* falut Zalába helyezi, és Sarvaly nevű településsel tekinti azonosnak.⁴⁰ Györffy Szent Móric egyházát a Körös folyó mellé, Zaránd megyébe lokalizálja,⁴¹ a Szent Megváltó egyházát pedig Szekszárddal azonosítja.⁴² Kigouis / Kigoius település szerinte Veszprém megyében volt.⁴³ A helynevek azonosítása valóban problémás, de a Szent Megváltó egyháza ebben

38 Csánki, 1890. I. 730. Zarándmegye. Fajdas szócikkben; „Item Michael de Moruch solvit III. grossos”, Egri egyházmegye, pankotai főesperesség), Pápai tizedjegyzék, 1887. 333

39 Gizella királyné, István király felesége egy kései regisztrum szerint az erdélyi részekben *Lapat* és *Obon* falvakat, a Makra (v. Mátra?) vidéken pedig 8 szőlőt adományozott Szent Móricnak. Sörös Pongrácz és Erdélyi László a szőlők helyét Mátrának olvasták, Györffy György kiadványában azonban Macra néven hozza. Baán, Romhányi is Arad-hegyalja, Makra vidékére lokalizálják. Az Arad-hegyaljai borvidék, Makra a Maros vidékén fekszik. Lásd: *Registrum bonorum alienatorum monasterii de Bel* [saec. XV] his verbis: „... Item Kesla regina divina miseratione, que me volente et Stephano rege favente Sancto Mauricio contulli in Transsilluanis [ar]tibus villam Lapat et villam Obon et in Macra dedi octo vineas cum totidem vinitoribus...” In: DHA 120. (Nr. 27.); D.F.: 287859 (Korábban: DF 285442);

Györffy, 1963. 164. 166.; Csávossy, 2002. 273. 279. 292.; Sörös, 1903. 28. 590.; Erdélyi, 1903a 219–266. 223. 224.; Erdélyi, 1903. 198; Szovák, 2020. 39–40; Baán 2020. 20; A bakonybéli apátság délkelet-magyarországi birtokairól is tájékoztatást ad Romhányi Beatrix. Elmélete szerint Bakonybél dél-alföldi birtokai arra az útvonalra illeszkedtek, melyen a sót szállíthatták Erdély felől. A ménesi (Makra-hegyi) szőlőkről szóló részt a Gizella féle oklevélhez fűzött későbbi betoldásnak tartja. *Romhányi*, 2020. 45–58. 48. 55;

Az okiratot az alábbi számon is hozza, és Makra hegyre lokalizálja Szentpéter – Zsoldos, 2008, 44–45. (44. sz.): Pannonhalmi konvent lt. 1576. XLIX. M.; Köszönet Marton Szabolcsnak, aki a ménesi borvidékről szóló kéziratát megosztotta velem. (Ő is Arad-Hegyaljára teszi a Gizella-féle adományt.)

Lásd még: Blazovich László, Jegyzék Gyula várának jövedelméről és bevételeiről tételes számítással 1525. január 5. és február 5. között (Gyertyaszentelő környékén), 2007, 63–70. 64. o. 10. jegyzet, 65. o. 17. jegyzet.

40 *Soriul villa* (h. Sarvaly) ih com. Zala. In: DHA, 507.

41 *Kyris fl. Körös, ecc. S. Mauricii iuxta K in com Zaránd* In: DHA, 492.;

42 „forsan Monasterium Sancti Salvatoris de Saxardo” In: DHA, 252.

43 „Kigoius pr., in com. Veszprim”. DHA, 492.; Az 1086-re keltezett összeírásban olvasható helynevekről lásd Pelczéder Katalin munkáit, pl.: *Pelczéder*, 2021. 4. 9. 10.

a szövegösszefüggésben aligha Szekszárd: inkább egy alföldi templom, mely a bakonybéli apátságnak volt alárendelve.

A birtokösszeírás magyar fordításához készült jegyzet bizonyos pontokon a DHA jegyzetei nyomában jár. Kígyóst ugyancsak Zalába helyezi, „ma már nem létező” településként. *Keseih* falut azonban a Gyula határában levő Keszi-pusztával azonosítja.⁴⁴

Az 1086-os összeírás egy árok mellé helyezi Bakonybél Körös menti birtokát. Mathis Zündt 1566-ben készült térképén Gyula északi részén egy árok torkollik a Fehér-Körösbe. Dusnoki-Draskovich József hivatkozik egy levélre, mely árok készítéséről ad hírt: Sadobrich Péter gyulai várnagy 1529 májusában jelentette Brandenburgi Györgynek, Gyula földesurának, hogy a polgárok dolgoznak Gyula körülárkolásán, készülve Czibak Imre ostromára. Dusnoki-Draskovich József szerint itt arról az árokról lehet szó, mely Zündt térképén északról védi a várost.⁴⁵ Talán nem nagy merészség feltételezni, hogy ennek az ároknak egy része akár a 11. században is létezhetett.

Sörös Pongrácz 1903-ban írt monográfiájában felveti, hogy a „Békés-Gyula mellett levő Keszi és Kígyós-pusztá, Ó-Kígyós táján lehetne” a kérdéses helyeket keresni. Sörös Pongrácz azért bizonytalankodik, mert „határleírásaikban valamelyes Aranyhegyet is emlegetnek, pedig a Körös révénél hegy nem akad.”⁴⁶

A Körös mellett azonban volt Aranyhegy! 1232-ben II. András utasítására határjárás készült Csák nembeli Miklós birtokairól. Az oklevél Gyula települést ugyan nem említ, de lényegében a mai Gyula táján történt a határjárás, mely szerint a határ „*ad montem aureum*” az Aranyhegyhez kanyarodik.⁴⁷ Aranyhegy nevű domb vagy halom nyilván több is lehetett az országban, mégis feltűnik az egyezés. Kígyós – a mai Szabadkígyós – első biztos írásos említése ugyan csak a 15. században ragadható meg, a település, vagy akár Kígyóvíz nevű víznév korábban is létezhetett. Az 1086-os oklevél ismételten említ szikes területeket. Márpedig az Alföld bővelkedik szikes pusztákban.

44 Béli monostor, összeírólevél, 138. (149. 150. 152. jegyzet.); *Pelczéder*, 2021. 4. 9.

45 *Dusnoki-Draskovics*, 2000. a, 74.

46 „A homályos jegyzék a Körös mellékre helyezi Kígyóvíz jóságát és a Keseih villa mellett fekvő földet. Bajos valami megbízható helyet találni számukra, mert határleírásaikban valamelyes Aranyhegyet is emlegetnek, pedig a Körös révénél hegy nem akad. Némi formaszzerű egyezés alapján a Békés-Gyula mellett levő Keszi és Kígyós-pusztá, Ó-Kígyós táján lehetne őket keresni.” *Sörös*, 1903. 32.

47 *Rácz*, 2015. 71–97. 80. 82. 83. Rácz György az arany domb, Arany halom megoldásokat alkalmazza, mely talán jobban megfelel ahhoz a névváltozathoz, mely helybeliek ajkán élhetett, én azonban fenti szövegben maradtam a szó szerinti fordításnál, hogy érezzük az 1086-os és az 1232-es oklevél kifejezése közti egyezést. Karácsonyi Aranyág-ként értelmezi, Gyula környén, a vasútállomás környékén, a 19. században volt, Aranyág nevű szőlőlökkel azonosítja. *Karácsonyi*, 1884. 13, 17, 18. Ehhez az értelmezéshez lásd *Rácz*, 2015. 49.

Fejtörést okoz *Soriul* azonosítása. A garamszentbenedeki apátság 1075-ben kelt alapítólevelében is feltűnik Sorul (Saruly) helynév, melyet Csongrád megyében, Sági határába helyeznek. Felmerül, hogy személynévi eredetű, de „nem kétségtelen”.⁴⁸ Amennyiben az 1086-ban említett *Soriul* személynévi eredetű, ilyen helynév az országban lényegében akárhol előfordulhatott.

Az 1230-ban készült kiváltságlevelél alapján hangsúlyozandó, hogy az apátság Körös vidéki birtoka viszonylag terjedelmes lehetett, még ha nem is volt feltétlenül egybefüggő. A birtokon alapíthattak kápolnát Szent Móric tiszteletére. A magát 1037-re datáló, ún. alapítólevelét szerint „Ennek az apátnak szabadságában álljon az is, hogy monostora birtokain és javain imaházakat és kápolnákat építhessen, ezek felszentelését pedig attól a püspöktől kérhesse, akitől csak akarja”.⁴⁹ A 1330-ban készült oklevélbe beillesztett irat ugyan 13. századi hamisítvány korábbi szövegek alapján,⁵⁰ mégis feltételezhető, hogy gyakorlat lehetett az apátság birtokain kápolnák, imaházak fölszentelése.

A fentiek alapján valószínűsíthető, hogy a Körös vidékén volt olyan – a bakonybéli apátságnak alárendelt – birtok, mely később Gyula részévé vált. A legutóbbi időben Romhányi Beatrix értekezett Bakonybél dél-magyarországi birtokairól. Elmélete szerint Bakonybél dél-alföldi birtokai arra az útvonalra illeszkedtek, melyen a sót szállíthatták Erdély felől.⁵¹ A középkorban egyébként nem példátlan, hogy egy apátságnak nagyon távoli javakat adományoztak. A Zala mellett levő Zalavár tulajdonában állt a Tisza melletti Mártély (Szentadorjánmártír),⁵² 1075-ben a garamszentbenedeki apátság tulajdonába kerültek dobozi disznópásztorok.⁵³ Mindez a több lábon állást, biztosabb jövedelmet jelentette az adott egyházi intézmény számára.

Egyéb bencés kapcsolat lehetősége

Szem előtt tartandó az a lehetőség is, hogy Szent Móricot, mint bencés vonatkozású szentet nem csak Bakonybélben tisztelhatték, hanem más bencés apátságban is. Gyulától délre létezett Szentbenedek nevű település, Gyula tágabb környékén, a mai Szabadkígyós közelében pedig Apáti nevű

48 Szőke, 2015. 194.

49 Alapítólevelét, Szent Maurícius, 128.

50 Erdélyi, 1903.

51 Romhányi, 2020. 45–58.; Köszönet Romhányi Beatrixnak a témában való egyeztetésért.

52 Blazovich, 1985. 36.; A magát 1037-re kelező – hamis – bakonybéli alapítólevelében említett Tener-ere a mai Hódmezővásárhely határára lokalizálható. Blazovich, 1985. 36.

53 Garamszentbenedeki alapítólevelét, 2006. 51– 69. 65–66.

falu ugyancsak bencés kapcsolatra utalnak. A szintén közeli Gerlán⁵⁴ valamint Vésztőn álltak monostorok, vélhetően bencés apátságok. Csolt faluban 1383-ban Mindenszentek védelmébe volt ajánlva a templom,⁵⁵ kérdés, ez a templom azonos-e az apátság templomával. Kötőredék felirata szerint a 12. században Szűz Mária volt a monostor templomának védőszentje.⁵⁶ Algerla (ol Gerla) falvában Szent Miklós volt a templom védőszentje, de itt a templomról van szó, nem az apátságról.⁵⁷ Elméletileg Gerla vagy Vésztő monostoraival is összefüggésbe hozható a Gyulához közeli Szentmóric település, de ez még kevésbé támasztható alá forrással, mint Bakonybéllel való – fentebb feltételezett – kapcsolat. Elvileg nem zárható ki, hogy a Gyula környéki Szentbenedek és Apáti nevét ugyancsak a Bakonybél fennhatósága alá tartozó birtokokkal hozhatjuk összefüggésbe.⁵⁸

A Zsigmond királlyal való kapcsolat lehetősége

A Szent Móric védelmébe ajánlott magyarországi templomok/települések első említését vizsgálva felfigyelhetünk rá, hogy 9-ből 4-et Zsigmond király korában említettek először. A Gyula környéki Szentmóric első írásos említése is Zsigmond kori. Az első említés természetesen nem esik feltétlenül egybe az alapítás évével, a pécsi Szent Móric-kápolna esetében azonban elmondható, hogy Zsigmond király korában alapították. Az elmondottak ismeretében érdemes elgondolkodni azon, hogy volt-e a Luxemburg dinasztián belül Móric-kultusz.

Fentebb már volt róla szó, hogy Móric vértanú sírja fölé Zsigmond, burgundi király építtetett monostort a 6. század elején. Zsigmondot 523-ban megölette I. Klodvig frank király fia, Chlodimir. 535-ben az általa alapított Szent Móric-apátság templomában temették el. Az Egyház Zsigmondot vértanúszentként tiszteli.⁵⁹ Szent Móric és Szent Zsigmond tisztelete később összekapcsolódott. Luxemburg Károly cseh király és német király 1354-ben elzarándokolt az einsiedelni bencés apátságba, és Szent

54 I. (Anjou)Károly 1313-ban Julamonustra nevű helyről kelezett oklevelet, a Fehér-Körös mellől. Dusnoki-Draskovich József elmélete szerint Julamonustra a gerlai apátsággal azonos. Dusnoki-Draskovich József: Hol volt „Julamonustra” és Vata földvára? A középkori Gyula kezdetei. In: Nyitott múlt. Tanulmányok, történetek Guláról, Békés vármegyéről és a fordított világról. Gyula 2000. 15–69.; Újabb, javított kiadását lásd: *Dusnoki-Draskovich*, 2015. 7–69.; Lásd még *Romhányi*, 2000. 27. 28.

55 „...Jure patronatus ecclesiarum in villa Cholth subhonore omnium Sanctorum et in eadem Edeleus in nomine sancti Martini confessoris constructarum, ...” 1395. április 24. *Haan – Zsilinszky*, 1877. 11–14. 12.

56 *Szatmári*, 2005. 104–106.; Lásd még: *Juhász*, 2008. 75–135.

57 „Qou primo possessionem ipsorum ol Gerla vocatam... iuxta ecclesiam beati Nicolai confessoris ibidem constitutam...” 1383. évi birtokmegosztás. In: *Haan*, 1870. 31.; *Jankovich*, 1991. 147–206. 181.

58 Ez utóbbi feltételezés Daróczyné Leisz Emma és Németh Csaba ötlete alapján.

59 *Klaniczay*, 2000. 75.; *Sághy*, 2014.

Zsigmond valamint Szent Móric ereklyéket hozott magával, melyeket 1355-ben a prágai Szent Vitus székesegyházban helyeztek el. 1365-ben Károlyt Arles-ban Burgundia királyává koronázták. Ezután elzarándokolt Agaune-ba, a Szent Móric apátságba. Innen Szent Zsigmond és Szent Móric ereklyéket is vitt magával.⁶⁰ Fiát Zsigmond névre kereszteltette: ő az a Luxemburg Zsigmond, akit 1387-ben magyar királlyá koronáztak, 1411-ben német, 1420-ban pedig cseh király is lett, 1433-ban pedig Rómában császárrá koronázta a pápa. Zsigmond 1414-ben apja nyomdokait követve elzarándokolt Agaune-ba. Zsigmond korában két olyan magyarországi templomról is tudunk, melyeket az uralkodó patrónusa, Szent Zsigmond tiszteletére alapított: 1410-ben Budán Szűz Mária tiszteletére épített templomot, melynek később Zsigmond is társvédőszentje lett. A Duna szigetén, Maros és Verőce között is alapított templomot, melyet Szent Zsigmond védelmébe ajánlott. Nagyváradon oltárt emelt védőszentje tiszteletére, egy ideig a burgund vértanú király ereklyéi is helyet kaptak ott.⁶¹ Arra nem ismerek adatot, hogy Zsigmond király Móric vértanú tiszteletére is alapított volna egyházi intézményt. A Luxemburg uralkodó Békés megyei kapcsolatai pedig igencsak ösztövérek, és kevésbé valószínű, hogy Zsigmond királlyal függne össze a Gyula környéki Szent Móric patrocínium.

Ismeretlen földesúr?

Érdemes számon tartani azt a lehetőséget is, hogy valamely számunkra ismeretlen földesúr alapította volna a Szent Móric-kápolnát: olyan személy, aki különösen tisztelte ezt a katonaszentet. A Móric nevet többen viselték a középkori Magyarországon. Már a 11. századból tudunk Maurus (Mór) nevű pannonhalmi szerzetesről, aki később Pécs püspöke lett, és megírta a felvidéki Szent Zoerard/András és Benedek remeték történetét. Ez a Maurus (Mór) minden bizonnyal Szent Móricról kapta szerzetesi nevét. Ő Szent Mór. A 13. századból érdemes ismerni Csáki Móricot.⁶² A 13. századi Békés vármegyéből is tudunk Móric nevű emberről: Ő Mike fia Móric, aki tanúként vett részt egy birtokvásárláshoz kapcsolódó határjárásban Murony környékén, 1295-ben.⁶³ Arra azonban semmi nyom nincs, hogy összefüggésben állt volna a gyulai Móric-kápolnával.

⁶⁰ Horváth, 2016/2. 29–50. 33–35.

⁶¹ Sággy, 2014. 337–346. 340; Horváth, 2016. 45.

⁶² Madas, 2007. 26–27.

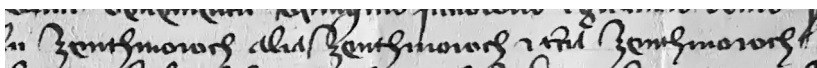
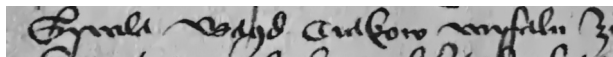
⁶³ Szák nembeli Sütőti András adott el birtokot Egyed fia Sándor jenői várnagynak. Ez az oklevél az utolsó adat a békési királyi várszervezet fennállására. Kristó, 1981. (24. szám). 39–41. 40.

A dunántúli Mórchida település is földesuráról, Pok nembeli Móricról kapta nevét. Györffy, II. kötet, 1987. 609–610.

Összegzés

A középkori Magyarország területén igen kevés helyen mutatható ki, hogy templomot ajánlottak Szent Móric védelmébe: a Duna vonalától keletre úgy tűnik, ez egyedül Gyulán igazolható. Az országban egyedül Gyula környékén ismerünk olyan települést, mely nevében viseli Szent Móric nevét, ráadásul rögtön hármat. Adódik a kérdés: miért éppen a thébai légió parancsnokát választották a Körösök vidékén épült kápolna védőszentjévé? A kérdésre aligha adható pontos válasz a ránk maradt kevés forrás alapján. Mivel azonban a Móric vértanú védelmébe ajánlott bakonybéli apátság birtokolt földet a Körös vidékén, a váradi püspökség területén, felmerül annak a lehetősége, hogy a gyulai Szent Móric kápolnának köze lehetett Bakonybélhez, esetleg éppen a későbbi Gyula vidékén feküdt Bakonybél birtoka. Kevesebb esélyt látok arra, hogy a Luxemburg dinasztia körein belül jelen levő Móric-tisztelettel függne össze a gyulai patrocínium. Egy település közösségtudatában, önazonosságában komoly szerepet tölthet be a helyi védőszent tisztelete. Ezért is lehet érdekes a várostörténet tárgykörén belül Gyula némileg elfeledett szentjére, Móric vértanúra is emlékezni.

Illusztráció 3.

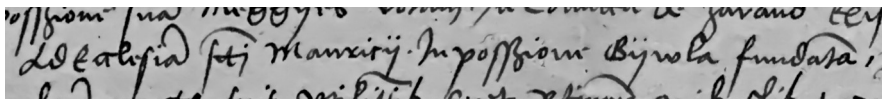
„... possessiones nostras...

Gywla, Bagd, Crakow, Wyfalu, Zenthmoroch, alia Zenthmoroch et tertia Zenthmoroch...”

Zsigmond király 1403. november 5-én, Székesfehérvárt kiadott oklevele. HU-MNL-OL-DL 37587., 34. sor.

(Kiadása: Veress Endre: Gyula város Oklevéltára, Budapest, 1938. 3–7. 4. o.)

Illusztráció 4.

„... ad ecclesiam Sancti Mauricij in possessione Gywla fundatam...”

a Gyulán alapított Szent Móric templomhoz tartozó (telket kivéve)

II. Lajos király 1520. május 22-én, Budán kiadott oklevele. HU-MNL-OL-DL 38055., 10. sor.

Irodalomjegyzék

Alapítólevél, Szent Maurícusz =

A Szent Maurícusz Monostor Alapítólevele (1230–1240, 1330). Ford. Dénesi Tamás. In: Isten házában, közösségében, i. m. 125–129; Vásárhelyi Anzelm: *A Szent Maurícusz Monostor története*. In: Isten házában, közösségében, i. m. 34–36.

Baán, 2020 =

Baán Izsák: Szent Günter és a bakonybéli alapítás – tények és eszmények. In: *Vallis sanctorum*, i. m. 11–28.

Bálint, 2004 =

Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium II. Budapest, 2004. <https://mek.oszk.hu/04600/04657/html/unnepikii0055/unnepikii0055.html> (2019.09.17.)

Béli monostor, összeírólevél =

A béli monostor Szent László féle összeírólevele (1086). Ford. Dreska Gábor. In: Isten házában, közösségében, i. m. 131–146.

Bibliotheca Hungarica =

Bibliotheca Hungarica, Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I. Fennmaradt kötetek: I. A–J. Csapodi Csaba, Csapodiné Gárdonyi Klára. Budapest 1988.

Blazovich, 1985 =

Blazovich László: A Körös–Tisza–Maros köz középkori településrendje. Békéscsaba–Szeged, 1985.

Blazovich, 2007 =

Blazovich László: Gyula városának és lakóinak jogi helyzete a középkorban. In: *Blazovich László Város és uradalom. Tanulmányok és források Gyula XV–XVI. századi történetéből*. Gyula, 2007.

Carrié 2018 =

Jean-Michel Carrié: Thébaiak nyugaton? Hadtörténet és hagiográfia. *Világtörténet*, (2018). 2. szám. 197–228.

Chabannes-i Adémar =

Chabannes-i Adémar: Az angoulême-i főpapok és grófok története. Ford., bev., jegyz. Makk Ferenc. In: *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szerk. Kristó Gyula, Szeged, 1999. 163–169.

Csánki, 1890. =

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet. Budapest, 1890.

DHA =

Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I. 1000–1131. Ed. Georgius Györffy. Budapestini, Academia scientiarum Hungarica, 1992.

Csávossy, 2002 =

Csávossy György: Jó boroknak szép hazája, Erdély. Budapest, 2002.

Dusnoki-Draskovich, 2000. a. =

Dusnoki-Draskovich József: Gyula mezőváros topográfiájának kérdései (XIV–XVIII. század). In: *Dusnoki-Draskovich József*: Nyitott múlt. Tanulmányok, történetek Gyuláról, Békés vármegyéről és a fordított világról. Gyula, 2000. 70–91.

Dusnoki-Draskovich 2000. b. =

Dusnoki-Draskovich József: Hol volt „Julamonustra” és Vata földvára? A középkori Gyula kezdetei. In: Nyitott múlt. Tanulmányok, történetek Gyuláról, Békés vármegyéről és a fordított világról. Gyula 2000. 15–69.

Dusnoki-Draskovich 2015 =

Dusnoki-Draskovich József: Gyula város településtörténetének kezdetei. „Julamonustra” és Sebesvár helye. In: Gyula város történetének kezdetei. Szerk. Erdész Ádám. Gyula, 2015. 7–69.;

Erdélyi, 1903 =

Erdélyi László: A Bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei. Mutatvány „A pannonthalmi Szent Benedek-Rend története” cz. vállalatnak sajtó alatt lévő s a bakonybéli apátságról szóló VIII. kötetéből. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 10 (1903) 6. sz. 193–237.

Erdélyi, 1903a. =

Erdélyi László: Bevezetés. A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei. In: Sörös, A pannonthalmi sz. Benedek rend története, Budapest, 1903. 219–266.

Fejér =

Fejér György: Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac civilis. Buda, 1829–1844.

Fedeles, 2009 =

Fedeles Tamás: A 14. század derekától Mohácsig. In: A Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543). Szerk. *Fedeles Tamás*, *Sarbak Gábor*, *Sümegei József*. Pécs, 2009. 109–154.

Fedeles, 2011. =

Fedeles Tamás: „Eztán Pécs tűnik szemünkbe”. A város középkori históriája 1009–1526. Pécs, 2011.

Fedeles-Kosztá 2011 =

Tamás Fedeles–László Kosztá: Pécs (Fünfkirchen) das Bistum und die Bischofsstadt im Mittelalter. Wien, 2011.

Garamszentbenedeki alapítólevél =

A garamszentbenedeki apátság alapítólevele (1075). Ford. *Kis Péter*, *Körmendi Tamás*, bev. jegyz. *Kis Péter*. In: Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemből. Szerk. *Makk Ferenc*, *Thoroczkay Gábor*. Szeged, 2006.

IX. Gergely pápa oklevele =

IX. Gergely pápa oklevele (1230). Ford. Baán Izsák. In: Isten házában, közösségében, i. m. 147–152.

Györffy, I. kötet 1963 =

Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest, 1963.

Györffy, IV. kötet, 1987 = Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV. Budapest, 1987.

Haan, 1870 = Haan Lajos, Békés vármegye hajdana II. (Oklevéltári rész.) Diplomatarium Békessiensis. Pest, 1870.

Haan–Zsilinszky =

Haan Lajos–Zsilinszky Mihály: Békésmegyei oklevéltár számos hazánk beltörténetére vonatkozó adatokkal. Békésmegyei Oklevéltár II. Budapest 1877.

Halmágyi 2014 =

Halmágyi Miklós: Örökölt jelképek és újraértelmezésük az első ezredforduló korában. Valóság (2014) 10. sz. 22–35.

Havassy, 2008 =

Havassy Péter: A gyulai vár. Gyula, 2008.

Horváth, 2016 =

Horváth Illés: „Ó, micsoda tiszteletreméltó, drága és leírhatatlan ajándék, gyengeség teljes megtestesítője, Szent Zsigmond teste!” Vallástudományi Szemle. 2016/2. 29–50.

Isten házában, közösségében =

Isten házában, közösségében. Bencés monostor ezer éve Bakonybélben. Szerk. Vásárhelyi Anzelm. Szent Maurícius Monostor, 2013.

Jankovich B., 1991 =

Jankovich B. Dénes: A magyar honfoglalástól a török kiűzéséig. In: Békéscsaba története. I. Szerk. Jankovich B. Dénes, Erdmann Gyula. Békéscsaba, 1991.

Jegyzék =

Jegyzék Gyula várának jövedelméről és bevételeiről tételes számítással 1525. január 5. és február 5. között (Gyertyaszentelő környékén). In: Blazovich László: Város és uradalom. Tanulmányok és források Gyula XV–XVI. századi történetéből. Gyula, 2007. 63–70.

Juhász 2008 =

Juhász Irén: Vésztő története a kezdetektől a török hódoltság végéig. In: Vésztő története. Kezdetektől a várossá válásig. Szerk. Ladányi Károly. Vésztő, 2008. 75–135.

Karácsonyi, 1884. =

Karácsonyi János: Két, feledésbe ment helység. I. Szanna. In: A Békésvármegyei Régészeti és Mivelődéstörténelmi Társulat Évkönyve 10. 1883–1884. 5–24

Karácsonyi, 1896. =

Karácsonyi János: Békésvármegye története I–III. Gyula, 1896.

Klaniczay, 2000 =

Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. Budapest, 2000.

Koller, 1782–1812. =

Josephus Koller: Historia episcopatus Quinqueecclesiensiarum. I–VII. Posonii, Pesthini, 1782–1812. III.

Kristó 1981 =

Kristó Gyula: Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig. Békéscsaba, 1981.

Lukcsics, 1931 =

Lukcsics Pál: XV. századi pápák oklevelei. I. kötet: V. Márton pápa (1417–14319). Budapest, 1931.

Madas, 2007 =

Madas Edit: Boldog Csáki Móric. In: A domonkos rend Magyarországon.

Szerk. *Illés Pál Attila és Czigány Balázs*, Piliscsaba, Budapest, Vasvár, 2007.

Maximianus és Constantius dicsőítése =

Maximianus és Constantius dicsőítése. Késő római szöveggyűjtemény 4.

Documenta Historica 95. Ford. bev., jegyz. *Gönczi Gergő, Szabó Ádám Ágoston*, Szeged, 2016.

Mező, 2003 =

Mező András: Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Budapest, 2003.

Németh, 2006 =

Németh Csaba: Maróti János, a gyulai vár építtetője, Gyula, 2006.

Pápai tizedszedők =

Rationones Collectorum Pontificorum in Hungaria. A pápai tizedszedők számadásai. 1281–1375. Monumenta Vaticana Hungariae Ed. Arnoldi Ipoly. Budapest, 1887.

Pelczéder, 2021 =

Pelczéder Katalin: The Onomatosystematical Study of Toponyms in the Bakonybél Census. Argumentum 17 (2021), 1–15

Petrovich 1963 =

Petrovich Ede: A pécsi káptalani levéltár épületének története. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 8 (1963) 177–206

Rácz, 2015 =

Rácz György: Gyula az Árpád-korban. Egy határjárás tanulságai. In: Gyula város történetének kezdetei. Szerk. Erdész Ádám. Gyula, 2015. 71–97.

Romhányi, 2000 =

F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Budapest, 2000.

Romhányi, 2016 =

Romhányi Beatrix: A beregi egyezmény és a magyarországi sókereskedelem. In: Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv, Válság – Kereskedelem. Szerk. Kövér György, Pogány Ágnes, Weisz Boglárka, Budapest 2016. 265–301.;

Romhányi 2020 =

F. Romhányi Beatrix: A bakonybéli apátság birtokai és gazdasági szerepe a tatárjárás előtt. In: Vallis sanctorum, i. m. 45–58.

Sághy 2014 =

Sághy Marianne: Szent Móric, a birodalom védőszentje: az ereklyék története. Az ezeröttszáz éves Saint-Maurice d'Agaune-apátság kincstárának kiállítása a párizsi Louvre-ban. Világtörténet. (2014.) 2. sz. 337–346

Sághy–Baán 2018 =

Sághy Marianne–Baán Izsák: Thébától a Bakonyig. Világtörténet, (2018). 2. szám. 175–195.

Sarbak, Könyvkultúra =

Sarbak Gábor: Könyvkultúra. VII. 2. 2–18. http://real.mtak.hu/3970/1/konyvkultura_kk_quinqueecl.pdf

Sörös, 1903 =

Sörös Pongrácz: A bakonybéli apátság története. Az önállóság kora 1023–1548. I. Budapest, 1903.

Scherer, 1938 =

Scherer Ferenc: Gyula város története. I. kötet. A földesúri város. Gyula, 1938.

Szent Eucharius =

Szent Eucharius, Az agaunumi vértanúk, Szent Maurícusz és társai kínszenvedése. Ford. Tokodi Péter. In: Isten házában, közösségében. Bencés monostor ezer éve Bakonybélben. Szerk. Vásárhelyi Anzelm. Szent Maurícusz Monostor, 2013.

Szatmári, 2005=

Szatmári Imre: Békés megye középkori templomai. Békéscsaba, 2005.

Szentpétery, 1943 =

Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. kötet. 1. füzet (1255–1272). Budapest, 1943.

Szentpétery–Zsoldos, 2008 =

Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Zsoldos Attila. 2008.

Szovák, 2020 =

Szovák Kornél: Bakonybél korai oklevelei. In: Vallis sanctorum, i. m. 29–44.

Szőke, 2015 =

Szőke Melinda: A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015.

Timár, 2001 =

Timár György: A szenttisztelet Pécsen, a középkorban (patrocinium, titulus ecclesiae). In: Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon. Szerk. Font Márta. Pécs, 2001.

Vallis sanctorum =

Vallis sanctorum. Fejezetek a bakonybéli monostor ezeréves történetéből. Szerk. Dénesi Tamás. Bakonybél–Pannonhalma, 2020.

Vásárhelyi, 2013=

Vásárhelyi Anzelm: A Szent Maurícusz Monostor története. In: Isten házában, közösségében, i. m. 11–84.

Veress, 1938 =

Veress Endre: Gyula város oklevéltára (1313–1800.) Budapest, 1938.

Weisz, 19038 =

Weisz Boglárka: A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. Budapest, 2013.

Woods, 2018 =

Davis Woods: Szent Móric és a thébai légio legendájának eredet. Világtörténet, (2018). 2. szám. 229–240.

Worm, 2000=

Peter Worm: Die Heilige Lanze. Bedeutungswandel und Verehrung eines Herrschaftszeichens. In: Arbeiten aus dem Marburger Hilfswissenschaftlichen Institut. Herausgegeben von *Erika Eisenlohr* und *Peter Worm*. Marburg an der Lahn, 2000, 179–208.

SAINT MAURICE – THE FORGOTTEN MARTYR-SAINT OF GYULA

According to his legend, Saint Maurice was the leader of the Theban Legion, who died as a martyr for his Christian faith. His veneration was important in the medieval German Empire and Burgundy. On the other hand, in the region of the medieval Hungarian Kingdom the cult of the martyr of Thebes was not so characteristic. The first holy king of Hungary, St. Stephen – or his wife, Gisella – founded a community in Bakonybél at the request of St. Günter, and it was consecrated to the honour of Saint Maurice. Bakonybél is located in the northern part of Transdanubia. Apart from Bakonybél, we know only about a few churches in the medieval Hungarian Kingdom whose patron saint was Saint-Maurice. These churches were mostly located in Transdanubia or in the north-western part of the Hungarian Kingdom. East of the Danube – in the south-eastern part of contemporary Hungary –, however, we find three places at the beginning of the 15th century that bore the name of St. Mauritius. On the 5th November in 1403, Sigmund of Luxembourg, King of Hungary, gave his baron, John of Marot, several villages in the region of contemporary south-eastern Hungary. Among these settlements is Gyula – a settlement that still exists today – and three places called Zenthmoroch – i.e. Saint-Maurice. On the 22th of May 1520, Louis II. King of Hungary issued a document mentioning a chapel in Gyula, consecrated to the honour of Saint-Mauritius. In 1553, the document of King Ferdinand mentions a street in Gyula bearing the name of St. Mauritius. The village of Zenthmoroch, which was mentioned near the town of Gyula in 1403, had become part of Gyula over the decades.

We have a charter about the properties of the monastery of Bakonybél. This charter maintains that it was compiled in 1086 by the order of King Ladislaus (1077–1095). Here we can read about an estate that was subordinate to the monastery of Bakonybél, and existed near the river Kyris. An other charter – compiled in the 13th century – maintains that it was written by the order of Pope Gregory IX. at 19 April 1230. This charter mentioned the chapels of Bakonybél. In this document we can read again about the chapels at the river Körös, on the territory of the bishopric of Nagyvárad (today Oradea, in Romania).

Bakonybél was consecrated to the honour of Saint Maurice. According to the sources cited above, the monastery of Bakonybél had an es-

tate near the river Körös, in the territory of the bishopric of Nagyvárád (Oradea). Gyula was in that area indeed. We can therefore make the hypothesis: the village of Saint Maurice (Zenthmoroch) near Gyula could have a relationship with Bakonybél. Perhaps, there was an estate of the monastery of Bakonybél in this region, and this locality became later a part of the town Gyula.

NÉMETH CSABA

Maróti János és a gyulai uradalom

Tanulmányunk első részében arra keresünk választ, hogy mivel érdemelte ki Maróti János macsói bán azt a kegyet, hogy 1403 őszén Luxemburgi Zsigmond király (uralkodott 1387–1437) oda ígérte neki a gyulai uradalmat. A második részben pedig megpróbáljuk számba venni azokat az adatokat, amelyek részint a gyulai uradalom kialakulására, részint arra vonatkoznak, hogy vajon Maróti milyen szerepet is játszott városunk fejlődésében.

A Nápolyi László-féle felkelés

Az 1400-as évek elején Zsigmond király nehéz napokat élt át. Alig szabadult ki siklósi fogságából, máris komoly nehézséggel kellett szembenéznie. 1402 augusztusában Zárába ért hajóhadával Luigi Aldemarisco tengernagy, akit I. (Nagy) Lajos unokaöccse, László nápolyi király még június 17-én kinevezett teljhatalmú magyarországi helytartójává.¹ Épp időben érkezett ahhoz, hogy a szeptemberben, Pozsonyban megtartott országgyűlés határozataival elégedetlen főuraknak támaszt nyújthasson. Pozsonyban ugyanis a király Habsburg Albert herceget nem csak a trónja örökösévé, de Magyarország helytartójává is megtette.²

Hervoja bosnyák vajda támogatásával Aldemarisco október 11-én elfoglalta Vrána várát, s december folyamán a dalmáciai városok közül utolsóként Spalató is behódolt előtte.³ Bebek Imre vránai perjel átállása volt az első hang a pozsonyi szerződés ellen. A Bebek-család tagjai a szlavóniai mellett a felvidéki nemesség jelentékeny részét is László pártjára vonták. Nemcsak a volt nádor, Bebek Detre állt a trónkövetelő mellé, de baráti körét, a Zsigmondot annak idején trónra emelő liga tagjait is átcsábította. Akik nem voltak Garai rokonai, vagy a király személyes lekötelezettjei, azok követték. A lázadók 1402 karácsonya táján Nagyváradon, Szent László király sírjánál, kezüket a király fejereklyéjére téve megesküdtek rá, hogy Durazzói Lászlót teszik királyukká. A lázadásban részt vevők vezetőit az 1403. február 19-én, Esztergomban Jodok morva örgróffal kötött szövetséglevelük őrizte meg: Kanizsai János esztergomi-, Szepesi János kalocsai érsek, Ludányi Tamás egri-, Órévi Lukács váradi- s Upori

1 ZsO II/1. 1721. szám.

2 ZsO II/1. 1917. és 1921. sz.

3 Bánlaki; ZsO II/1. 2142. sz.

István erdélyi püspökök mellett Bebek Detre exnádor, Csáki Mihály és Marcali Mihály erdélyi vajdák, Kaplai János volt országbíró és Debrői István egykori kincstartó tartozott közejük.⁴

Zsigmond király fél évszázados uralma a felkelés idején élte át a legválságosabb napjait. A lázadást azonban nem a nagyszabású hadműveletek, nagyobb seregek összeütközései jellemezték, hanem az ország különböző térségeiben, mozaikszerűen mutatkozó, zömmel helyi jellegű összecsapások láncolata volt a jellemző. Ezekben a győzelmet általában az a fél szerezte meg, amelyik gyorsabban tudta mozgósítani a rokonaiból, hű familiárisaiból álló haderejét.

A király helyzetét megnehezítette, hogy a lázadás kitörésekor cseh-morva földi várai visszaszerzéséért hadakozott, s 1403. május közepéig nem is tulajdonított fontosságot a Magyarországon történeteknek. A távollétében a pártütőknek könnyű volt a kormányt magukhoz ragadni. Besenyő Pál horvát-szlavón bánt Bihács mellett januárban legyőzte, és foglyul ejtette Hervoja, akit Bebek Imre perjel hadai is támogattak.⁵ A kiszabadítása érdekében Garai Miklós nádor és Maróti János macsói bán az elsőők között fogak fegyvert. A perjel a közeledésükre, február 4-én Zárába hátrált. Garai a lázadók jószágai pusztításával vett elégtételt, míg Maróti Bebek Imre egyik várát, Torvát fogta ostrom alá. Az ostrom során „halálós” fejsérülést szenvedett.⁶ A hadműveletből csupán ennek a várnak az ostromáról tudunk, pedig a perjelségnek több vára is volt, s úgy tűnik, hogy a hadjárat sem maradt abba, legfeljebb szünetelt egy ideig, talán épp az említett sérülés következtében.

Az ellenállásban a főszerepet ekkor Eberhard zágrábi püspök vette át, aki szinte az egyedüli főpapként szállt szembe a nápolyi uralkodót támogató pápa akaratával. Szlavóniában összegyűjtötte a király hűségén maradókat, és saját zászlója alatt nagy haddal szembe fordult a lázadókkal. Ő is inkább védekezésre rendelkezett be: Gornec nevű várát a püspökség többi erősségével együtt megoltalmazta, miközben a kezén nyíllövéstől meg is sebesült.⁷

A zendülést Kanizsai érsek irányította, de pártját a nehézkesség és lassúság jellemezte. Zsigmond ellenben, miután felmérte a helyzet súlyosságát, gyorsan reagált. Első, a lázadással kapcsolatos okleveleit még a Bécs melletti Feistritzből keltezte, május 13-án. Első rendelkezései egyikeként Bebek Imrét megfosztotta a perjelségtől⁸, de a hazatérésére csak

4 Mályusz, 1984, 52., ZsO II/1. 2278. sz.

5 ZsO II/1. 4110. sz.

6 Engel, 2021. Torva = Szentiván, Körös megyében, Nova Gradiška és Okučani között, Gornja Trnava és Dragalić mellett. Ekkor elpusztulhatott, mert várként többé nem szerepel. *Schönherr*, 1895. 456., GyO 6., HO VII., 440–442.

7 ZsO II/1. 5118. és ZsO II/2. 7827. sz.

8 Mályusz, 1984, 53.; ZsO II/1. 2422., 2424. sz.

az bírta rá, amikor Szántói Lackfi Jakab, a későbbi erdélyi vajda, egyetlen familiárisa kíséretében Csehországba hozzá sietett.⁹ Maga előtt azonban az akkor már ugyancsak nála lévő Garai nádort küldte haza. Ő Pozsony alatt vonta össze a hadait, míg Stibor májusban a Vág-völgyet biztosította, majd egyesítve erőiket a Duna vonalát szállták meg. Bevették Győrt, majd a Rába melletti Pápocnál táborozó dunántúli lázadók seregére törtek rá, s Rohonc várát és a környék több kastélyát is a hatalmukba kerítették.¹⁰

Garai június 28-án már Budán járt, míg egy hónappal később Stibor Óbudán tett rendet.¹¹ A szántai Lackfi testvérek, Dávid és Jakab Komáromot és Székesfehérvárt biztosították. A királyi székhely és a koronázó város birtokában Zsigmond már nyugodtan hazatérhetett. Úgy tűnik, hogy biztosra akart menni. Első magyarországi oklevelét így csak augusztus 4-én, Pozsonyban adta ki.¹²

Ebben az időben Boldogkő várát a lázadó Debrői István szállta meg. Ezt az ugyancsak Csehországból hazaérkező Perényi Péter foglalta vissza tőle. Még arra is volt ereje, hogy a lázadók pártját fogó, s többek között Bártfát is megszállva tartó lengyelek miatt Lengyelország egy részét is elpusztítsa.¹³ Aztán Perényi Imre csapataival egyesülve Sárospatak előtt Debrői seregével is megütközött, s az ellenfelét megfutamította.¹⁴

Mielőtt hátra dőlhetek volna a király hívei, számolniuk kellett még egy erős fenyegetéssel: a vajdák, a székely ispán, valamint az erdélyi és a váradi püspökök július 25-én táborba szálltak a Körös-közben, majd megindultak a főváros felé. Úgy tudták, vagy legalábbis remélték, hogy ekkorra már László király is elindult Zárából Székesfehérvár felé.¹⁵

A lázadók vezérkara tavasz óta Szlavóniában várta a trónjelöltjük megérkezését. László július 19-én ért Zárába, míg az esztergomi és a kalocsai érsek, a győri és veszprémi püspökök, Bebek Detre és a többi magyar úr csak július 21-én ért oda. László azonban visszariadt a további előre nyomulástól, s ezzel el is veszítette a kezdeményezést. Támogatói emiatt ki is fejezték a nemtetszésüket. Csak a pápai követ közbenjárására fogadták el, hogy augusztus 5-én, Zárában a fejére tegyenek egy sietve előkerített koronát. Tisztában voltak vele, hogy ez legfeljebb trónigénye fenntartását jelezheti. Ha nem Fehérváron, és nem is a Szent Koronával történik meg a koronázása, az a magyar jogfelfogás értelmében nem számított érvényes-

⁹ ZsO II/1. 4373. sz.

¹⁰ *Belitzky*, 1938. 806-808.

¹¹ ZsO II/1. 2520., 2554., *Schönherr*, 1895. 460. sz.

¹² ZsO II/1. 2563. sz.

¹³ ZsO II/2. 7633. és ZsO III. 692. sz.

¹⁴ ZsO II/1. 3703., 2716. és ZsO II/2. 6209. sz.; Mivel Zsigmond augusztus 19-én kérte Kaszát, hogy Perényi Péterhez csatlakozva kövessék az utasításait, így ezen események idejét augusztus végére- szeptember elejére tehetjük: ZsO II/1. 2578. sz.

¹⁵ ZsO II/1. 2548. sz.

nek. László azonban beérte azzal, hogy sebtében készített koronát tegyenek a fejére.¹⁶

Előnyomulását az tette lehetetlenné, hogy a zágrábi püspökség várai Eberhard kezében voltak. Ő pedig Cillei Hermannal, a Zagorje urával és Marótival a szlavóniai részekben éberén őrizte Zsigmond érdekeit. Az uralkodó tehát jogosan tekintett úgy Marótira, mint aki gyors fellépésének köszönhetően elzárta a lázadók útját Magyarország felé, s ezzel egyúttal meg is mentette a királyi székét. A délvidéken azonban ekkor még szilárdan tartották magukat a lázadók. Augusztus 20-án Körösről biztosította híveit a már a szlavón bánsgót is bitorló Bebek Imre, hogy adományát megerősíteti az új királlyal, mihamielyt az az országba bejön. Szeptember 10-én és 23-án még Dubicán is az ő ispánjai ítéleztek.¹⁷

Időközben Maróti társa a macsói bánsgóban, Újlaki László is átállt. Mikortól tekinthetjük őt ellen-bánnak? Kölesden, Tolna megye közgyűlésén, 1403. január 11-én még Marótival együtt ítéleztek, tehát csak ezután pártolt át.¹⁸ A Ludányiak: Tamás egri püspök és testvére, István 1403 tavaszán már ismét macsói bánként szerepeltek. Újlakival együtt így László királynak egyszerre három macsói bánja is volt! A Ludányiak utolsó báni intézkedéseként István október 16-án Szentmihályról (ez a birtokaihoz közel eső Liptó megyei helység lehetett) arról értesítette Bátmonostori Töttös Lászlót, hogy amint lehet fel fogja őt keresni, vagy segítséget küld a számára.¹⁹ Ekkor tehát még nem szorultak ki az országból, s tényleges hatalommal is rendelkezettek. De mivel Maróti királyhűsége megingathatatlan maradt, mellette aligha termelt sok babér a számukra. Az ország déli részén ekkorra már ő vált a király legszilárdabb támaszává.

Stibor Buda biztosítása után az esztergomi vár ostromára vonult, amelyet az érsek várnagyai védelmeztek. Szeptember 4-én Zsigmond is csatlakozott hozzá, s oda hívta Forgách Péter nyitrai ispánt is.²⁰ Az ostrom alatt kapta meg a hírt, hogy a felkelők Zarában Lászlót Magyarország királyává koronázták. Nehogy az aktus valódi jellege felől téves információk terjedjenek el külföldön, Zsigmond Visegrádra sietett, s az ott őrzött Szent Koronát nyilvánosan is a fejére helyeztette.²¹ Onnan visszatért Esztergomba, ahol a több hetes ostrom után nem tudva tovább ellenállni, kaput nyitottak előtte.²²

16 ZsO II/1. 2551., 2559. és 2564. sz.; május 24-én már Pozsegán voltak: ZsO II/1. 2433. sz.

17 ZsO II/1. 2579., 2610. és 2626. sz.

18 ZsO II/1. 2195. sz.

19 Lehet, hogy a Ludányiak eleve folyamatosnak tartották báni hivatalviselésüket, nem véve tudomást Zsigmond elmozdító parancsáról, melyet Tamás püspök még szeptember végén, Pozsonyban megkaphatott. ZsO II/1. 2658. sz.

20 ZsO II/1. 2598. sz.

21 ZsO II/1. 2613., 2635. és 2336. sz. A visegrádi kitérőre szeptember 8. és 12. között kerülhetett sor, mielőtt Budára ért. Aztán 29-én visszatért Esztergomba.

22 Bánlaki

Az erdélyi vajdák szeptember 10-én Hatvan előtt foglaltak állást. Erős sereggel érkezhettek, mert Garai nádor harc helyett tárgyalást kezdeményezve, kétheti fegyverszünetet kötött velük. Zsigmond Esztergom alól a seregével október elsején ért Budára. A nádor 8-án rávette őt, hogy hirdessen amnesztiát a megtértek részére. Erre a vajdák behódoltak.²³ Némi huzavona után a király október 29-én, a Székesfehérvárra összehívott országgyűlésen kiegyezett a Kanizsaiakkal, és megbocsátotta Bebek Detre és Imre hűtlenségét is.²⁴

Az ellenkirálynak, miután Osztója bosnyák király is elpártolt tőle, nem maradt más választása, mint visszatérni Nápolyba.²⁵ Úgy tűnt, hogy ezzel vége is a felkelésnek. Ám sokan nem adták még fel a harcot. Például az a Cobor János, akinek Bodrog megyei birtokait októberben Szilágyi László (Mátyás király édesanyjának az apja) kapta meg.²⁶ Tamásovich Szász Mátyás panasza szerint pedig a szlavón királyság néhány lakosa karácsony előtt, és után is a birtokaira tört.²⁷

Marótinak emiatt az országgyűlésről november közepén vissza kellett térnie délre. Alig csillapodtak le a felkelés verte hullámok, amikor Szlavóniában Cillei, és a fogságból kiszabadult Bessenyei Pál bán túlbuzgó fellépése miatt újra lángra lobbant a mozgalom: utóbbi a fogságából kiszabadulva átkelt a Száván, s a lázadóktól elfoglalva tartott Bihács várat ostrommal vette be.²⁸

Bebek Imre vezetésével újabb lázadás tört ki. Összeköttetést létesített Vilmos osztrák herceggel, aki Johanna férjeként sógorságba került a nápolyi királlyal.²⁹ De Marótinak nem okozott gondot, hogy rendet tegyen Szlavóniában. Mátyás király historikusa, Thuróczy János jó nyolcvan évvel az események után úgy értesült róla, hogy kortársai a bánt „kemény, zord, hajthatatlan és kevély férfit”-nak látták. „Az általa rendelt pusztítást még nem felejtették el korunk öregjei” – jegyezte le a krónikás.³⁰ Hősrünk ezt a kétes hírnevét ezekben a harcokkal szerezte meg. László király híveit többször megverte, s Bebek Imrét a követőivel együtt Szlavóniából Boszniába üzte. Amikor november 19-én Batthyány György fiainak Szentjakab nevű birtokait az uralkodó visszavonta tőle, az oklevél kiállítója Marótit szlavón bánnak címezte. Úgy tűnik, hogy annyira ismert volt az itteni tevékenysége, hogy benne látták az országrész irányítóját, még akkor is, ha erre királyi kinevezést nem is kapott.³¹

23 ZsO II/1. 2609., 2637. és 2641. sz.

24 ZsO II/1. 2677., 2700. sz.

25 ZsO II/1. 2777. és 2856. sz.

26 ZsO II/1. 2669. sz.

27 ZsO II/1. 3158. sz.

28 ZsO II/1. 2786. és 4110. sz.

29 ZsO II/1. 2583. sz.

30 Thuróczy 319. sz.

31 ZsO II/1. 2905. sz.

Azután Habsburg Vilmos felé fordult. Közeledése hírére a herceg jobbnak látta visszavonni hadait a határról. Zsigmond ennek ellenére decemberben meghirdetett egy Ausztria elleni hadjáratot. A csapatoknak jól felszerelve február 2-án, Győrött kellett megjelenniük Csáki György volt székelyispán és Albeuisi Dávid bihari ispán vezetésével, de a hadjáratra végül nem került sor. A király inkább Valkóvárnak, a hűtlen Losonciak várának a bevételeivel bízta meg a katonáit.³²

Már csak a rendcsinálás maradt hátra. Maróti Körösön 1403. december 28-tól 1404. január 4-ig Besenyő Pál s Gordovai Fáncs László horvát-szlavón bánok, illetve Eberhard zágrábi püspök, valamint Treutel Miklós tárnokmester és Ders Márton vicebán meg Cillei Hermann társaságában együtt rendelkezett a tartomány rendjének helyreállításáról. Bíraskodásuk súlyát mutatja, hogy a lázadókról összeállított listájuk még évekkel később is jogalapot jelentett egy-egy birtokfosztás kimondására.³³

A déli országrész mellett a lázadók a Felvidéken tanúsították a legkeményebb ellenállást. A Rozgonyiak 400 lovassal s Perényi Péter katonáival együtt még februárban ostrom alá vették Eger várát, s azt nagy anyagi és véráldozattal meg is vívták. Debrői az embereivel az erdélyi részekbe vonult. Tállya nevű várát Bölcsi Kiscudar Péterre bízta, de ő sem tudott sokáig kitartani.³⁴ Ugyanezekben a napokban foglalták vissza a lengyelektől Bártfa várost a Rozgonyiak.³⁵

Az uralkodó is a Felvidéken, a hadszíntér közelében tartózkodott. Erdély pacifikálására március 13-án, Késmárkon Maróti János macsói bánt és régi fegyvertársát, Perényi Pétert rendelte ki a királyi bandérium élén.³⁶ A főkolompások közül Debrői hamarosan meghalt, Ludányi Tamás pedig Boszniába menekült, így a harc véget ért, az elrendelt hadmozdulatra már nem volt szükség. Május végén már a másik vezér, Bebek Imre sem volt életben.³⁷ Az új erdélyi vajdák egyébként is tették a dolgukat: január 13-án Déván, április 6-án Kolozsváron, május 17-én pedig Brassóban intézkedtek.³⁸

Hősünk kitartó hűségét, s gyors és sikeres hadmozdulatait az uralkodó bőséges birtokadománnyal hálálta meg. Ezután már nem csak méltóságánál fogva tartozott az előkelők körébe, de vagyona alapján is a leggazdagabbak közé emelkedett. Aligha véletlen, hogy a diplomáciai ügyekben jól tájékozott Ragusa város a követei számára adott, 1403. november 16-i utasításában azt is előírta, hogy a bárók közül különösen Ga-

32 ZsO II/1. 2831 és 2910. sz.

33 ZsO II/1. 2904., 2905. sz.

34 ZsO II/2. 5119. sz.

35 ZsO II/1. 2916, 2962. és 3017., valamint ZsO II/2. 7633. sz.

36 ZsO II/1. 3041-3042. sz.

37 ZsO II/1. 3225. és ZsO II/2. 5550. sz.

38 ZsO II/1. 2926., 3098. és 3180. sz.

rai Miklós, Stibor, Szécsényi Frank, valamint Maróti János támogatását nyerjék meg.³⁹

Nem könnyű megállapítani, hogy időközben mikor merre is járt vezérünk. Ehhez a számára adott birtokadományokat tartalmazó oklevelek keltezési helyeit használhatjuk fel. Egy birtokadomány megszerzése három lépcsőfokon keresztül vált elérhetővé. Amikor az uralkodó először foglalta okiratba az elajándékozás tényét, az még csak egy ígéret volt arra nézve, hogy hamarosan meg fogja azt a birtokot kapni az illető. Ezt követően azonban több hónap is eltelhetett, amíg ténylegesen is birtokba vehette a jussát. Ehhez még arra is szükség volt, hogy az uralkodó utasítást fogalmazzon meg a területileg illetékes hiteleshely számára, hogy az a szomszédok összehívása és a király által kijelölt személy jelenlétében az adott birtokba vezesse be a megajándékozottat. Ha a helyszínen a szomszédok nem éltek kifogással, még mindig várni kellett, hogy legyen idő az esetleges ellentmondók számára a tiltakozásuk bejelentésére. Ha akadt ellentmondás, akkor az ügy a bíróságon folytatódott. Ha nem, akkor a káptalan megtette jelentését a sikeres birtokba történő bevezetésről, s a megajándékozott csak ezután tekinthetett a kapott birtokra a saját tulajdonaként. Tehát a káptalan elismerő oklevele feleltethető meg a mai földhivatali bejegyzésnek.

Az első lépést, a birtokadomány kieszközlését úgy tűnik, hogy az illetőnek célszerű volt személyesen kezdeményeznie az uralkodónál. Tehát amikor a király megadományozott valakit, jó eséllyel feltételezhetjük, hogy az illető személyesen jelent meg a király előtt. Ezt már nem állíthatjuk ennyire biztosan az ügyben eljárni hivatott hiteles helynek kiküldött iktatási parancs megszületésével kapcsolatban, de úgy tűnik, hogy ennek a megsürgetése végett sem ártott a személyes jelenlét. Kézenfekvőnek tűnne a legörömtelibb résznél, a birtokba való bevezetésnél feltételezni az újdonsült tulajdonos jelenlétét, azonban ez Maróttal kapcsolatban a legtöbb esetben legalábbis megkérdőjelezhető, néha pedig szinte kizártnak is tekinthető. Úgy tűnik, hogy ilyen esetben el lehetett fogadni, ha csak a megbízottja, vagy ügyvédje képviselte a leendő tulajdonost.

Lássuk ezután, hogy bánunk a kérdéses időszakban mikor hol is bukkant fel!

Ő is részt vett az 1402. szeptemberi pozsonyi országgyűlésen.⁴⁰ 1403 januárjának közepén, Kölesden, Tolna vármegye közgyűlését vezette.⁴¹ Az év folyamán aztán főként a délvidéken tartózkodhatott, kivételt csak a fehérvári országgyűlésen történő részvétele jelentett, ami október 26.

³⁹ ZsO II/1. 2779. sz.

⁴⁰ *Lővei*, 2009. 162. sz.

⁴¹ ZsO II/1. 2195. sz.

és november 6. között adatolható.⁴² Innét akár a királyát is kísérhette november 19-én Pilismarótra, de valószínűbb, hogy inkább ősi birtokáról, Marótról jelentkezhetett.⁴³ Aztán a szlavóniai Kőrösről, ahol legalább december 28-tól január 4-éig maradt. Télvíz idején is alig egy hét alatt tette meg az utat Zólyomig. Január 11-én ugyanis innen keltezte az uralkodó az egyik reá vonatkozó iktatási parancsát, majd két nappal később Breznóbányán adta ki a következőt.⁴⁴

A kapott birtokokba történő bevezetéskor viszont egyszerre aligha lehetett ott 1404. március 6-án egy Valkó megyei, majd két nappal később egy Krassó megyei birtokba történő bevezetésnél.⁴⁵ Nagy a valószínűsége, hogy amikor a király március 13-án őt tette meg az Erdélybe vezetendő had egyik vezérévé, ott lehetett az uralkodó mellett Késmárkon. Ez esetben viszont megerőltető lett volna megjelennie március 23-án, a Baranya megyei beiktatásokon.⁴⁶ 1404. április 3-án Pozsonyból küldött felszólítást Tolna megyéhez, ekkor tehát ott tartózkodott, az újabb országgyűlésen. Ezt támasztja alá, hogy a király április 2-án, 4-én, 6-án és 9-én is innen küldött egy-egy órá vonatkozó iktatóparancsot az illetékes hiteles helyek számára.⁴⁷

Az országgyűlésen a Szentszék, és az eszközéül szolgáló főpapok ellen szigorú rendeletet adtak ki, amelyben a pápát megfosztották az egyházi javadalmak adományozásának a jogától. A legtöbb püspökség területét világi kormányzókra bízták. Maróti ennek következtében nyerte el a kalocsai érsekség kormányzójának a tisztét.⁴⁸

Talán nem tévedünk, ha azt feltételezzük, hogy továbbra is Zsigmond kíséretében maradt. Ennek eredménye lehetett a számára Budán kiállított május 21-i iktatási parancs kiadása. Ugyancsak itt, június 6-án és 11-én eszközölt ki birtokot a familiárisai számára.⁴⁹ Ha pedig ekkor Budán járt, akkor nehezen tudott volna személyesen megjelenni a május 15-i somogyi, a május 18-i délvidéki, a május 25-i gyulai birtokaiba történő bevezetésnél, míg a június 7-i szlavóniai iktatáson teljességgel kizártnak tekinthető a megjelenése.⁵⁰ Az év nyarán Boszniában vitézkedhetett, de az őszt ismét királya társaságában tölthette a Felvidéken. Ezt bizonyíthatja

42 ZsO II/1. 2668. sz. és *Tringli*, 2008. 250.

43 ZsO II/1. 2775. és 2786. sz. Macsói bánként, helyi ügyekben intézkedett ráadásul úgy, hogy a király november 6-i parancsára csak 19-én reagált. Ez inkább arra utal, hogy nem közvetlenül mellette tartózkodott. Bár Budáig éppen el is kísérhette az uralkodót, hiszen egyik familiárisa számára november 14-én innen adott ki iktatási parancsot a király.

44 ZsO II/1. 2905., 2917. és 2925. sz.

45 ZsO II/1. 3029. és 3030. sz.

46 ZsO II/1. 3041. és 3067. sz.

47 ZsO II/1. 3088., valamint 3083., 3089., 3096. és 3106. sz.

48 ZsO II/1. 5129. sz.

49 ZsO II/1. 3187. és 3227. és 3244. sz.

50 ZsO II/1. 3171., 3182. és 3229., valamint 3236. sz.

az uralkodó által 1404. október 9-én, Véglesen és a december 18-án, Zólyomban kiadott iktatóparancsa, és a december 21-i kiváltságolása.⁵¹

A neki juttatott adományok sora a fehérvári országgyűlés alatt kezdődött. Először az egyik legértékesebbet, a 43 településből álló gyulai uradalmat kapta meg 1403. november 5-én. Ekkor hozzá tartozott: Bagd, Krakó, Újfalú, Izsák, Turgony, Szerhet, Alsó- és Felső-Doboz, Szanna, Kakucs, Szentbenedek, Györke, Gyúr, Berény, Békés, Déter, Vári, Kamarás, Pél, Simánd, Ajtós, Kávás, Fajdas, Köbli, Somos, Móroc, Hégenháza, Déce, Bakadegyháza, Bercsényegyháza, Keresztúr, Veresegyháza, Kondorosgyeháza, Pitvarosegyháza, Buzirhegyesegyháza, Vagyusegyháza, Fazekasegyháza és Szénasegyháza mellett két Kerekegyháza és három Szentmóric nevű település. Közülük Gyulán, Váriban, Pélen, Fajdason, Simándon, Békésen és Décsén vámot is szedtek. A király 1404. május 21-én rendelte el az aradi káptalannak, hogy a birtokba vezesse be Marótit. A káptalan a parancsnak villámgyorsan engedelmeskedett. Már június 5-én kiállította hitelesítő okiratát arról, hogy a beiktatás Eleki László királyi ember, valamint Pál kanonok részvételével Szentháromság ünnepén (1404-ben május 25-én) s a következő napokon megtörtént. Ez azt jelenti, hogy a parancs Budáról Aradra két-három nap alatt megérkezett, s a káptalan azonnal intézkedett a szomszédok összehívásáról, s újabb egy-két nap múlva embere már Gyulára is ért. Ami a tulajdonba vétel szempontjából még fontosabb: ellentmondó sem a helyszínen, az összehívott szomszédok részéről, sem később nem akadt. Erről a káptalan szűk 12 napnyi várakozást követően értesítette is az uralkodót. Ez az adott korban szinte rekordgyorsaságú ügyintézésnek felelt meg!⁵²

Ugyancsak november 5-én kapta meg Pekuri Demeter leszármazottjai Baranya megyei birtokait (Izerő, Szentmárton és Esztyén). Bár az ezekbe történő bevezetését már január 11-én elrendelte az uralkodó, azt csak március 23-án foganatosították.⁵³ A Krassó megyei jószágaikba (Szentlászló) történő beiktatására pedig a január 13-i utasítást követően csak március 8-án került sor.⁵⁴ A nevezett személy szlavóniai törzsbirtokaiba történő bevezetés jogát április 2-án kapta meg, s ezeket (Peker, Gojl és Asszúágy) csak június 7-én vehette kézhez.⁵⁵ A sértettek azonban ez esetben nem hagyták annyiban a dolgot, de a körösi gyűlés 1404. január 4-én megerősítette, hogy Pekuri Demeter fiai árulóknak tekinthetők. Bár fellebbezést nyújtottak be, de 1405. február 27-én a bíróság is a bánnak adott igazat.⁵⁶ Battyányi György fiainak Szentjakab nevű birtokával vi-

51 ZsO II/1. 3141., 3544., valamint 3556. sz.

52 ZsO II/1. 2713., 3187. és 3229. sz.

53 ZsO II/1. 2714., 2917. és 3067. sz.

54 ZsO II/1. 2925. és 3030. sz.

55 ZsO II/1. 3083., 3236. sz.

56 ZsO II/1. 2905. és 3697. sz.

szont pórul járt. Erről már 1403. november 19-én közölte az uralkodó, hogy érvénytelenítette az adományát, mivel kiderült, hogy ők a hűtlenséget fiatal koruk miatt nem követhették el.⁵⁷

Szintén november 5-én ígérte oda Zsigmond Marótinak Görögmezei Vér Miklós összes Pest- és Pilis megyei részbirtokait (Zsámbék, Monor stb.). Az iktatást december 23-án elvégezték.⁵⁸ Az újabb iktatóparancs 1404. január 13-án Zsámboki János, valamint Hosszúbácsi Miklós Valkó megyei birtokaiba történő bevezetését is elrendelte. Az iktatás március 6-ig mind az ötvennégy településen megtörtént.⁵⁹

A birtokadományok sorát az 1404. április 4-i követte. Ekkor a király Gyántai István, Zsámboki János, a Bodonyiak, Gombai István és Szentmártoni Matkó Valkó- Szerém-, Bács-, Bodrog- és Pest megyei birtokaival ajándékozta meg. Zsámboki Somogy megyei birtokába (Gardus) az iktatási parancsot április 9-én kapta meg, melyet a káptalan május 15-én teljesített.⁶⁰ Április 6-án kapta meg Székelli (Székely?) István, György és Mihály Bács megyei birtokait (Ireg, Kürt), melyekbe a káptalan május 18-án igazolta a bevezetését.⁶¹

Vér Miklós Szeghalomban és Csökmön lévő birtokaiba történő bevezetésére a király 1404. október 9-én kiadott parancsa után, november 6-án kerített sort a váradi káptalan.⁶² Az adományok sorát az Arad megyei Szombathely odaítélése zárta. A december 18-i iktatóparancsot követően 1405. január 21-én nyert beiktatást ennek a tulajdonába.⁶³

Főhősünk nem csak önmagára gondolt, amikor birtokok adományozásáról volt szó. Igyekezett hű familiárisait is megjutalmaztatni. A király a székesfehérvári országgyűlésre megérkezve, egyik első cselekedetként október 26-án Maróti kérésére a familiárisának, Szilágyi Lászlónak adta a bán oldalán harcolva teljesített szolgálataiért Cobor János birtokait.⁶⁴ Horogszegi Szilágyi László mester 1404 júniusában a bán valkói, majd 1405 májusában bácsi alispánja volt.⁶⁵

Maróti újabb, hasonló kéréssel csak fél évvel később, 1404. június 6-án, Budán állt az uralkodó elé.⁶⁶ Ekkor Szabói János fiai: Péter, Kozma, valamint Athaki Pál fiai: Tamás és Jakab kapott birtokot a bán familiari-

57 ZsO II/1. 2905. sz.

58 Bakács, 1982. 1169. sz.

59 ZsO II/1.: 2728., 2924. és 3029. sz.

60 ZsO II/1. 3089., 3106. és 3171. sz.

61 ZsO II/1. 3096. és 3182. sz.

62 ZsO II/1. 3431. és 3486. sz.

63 ZsO II/1. 3544. és 3615. sz.

64 ZsO II/1. 2668. sz.

65 DF 285258., ZsO II/1. 3846. sz.

66 ZsO II/1. 3227. sz.

tásában harcolva a sebesülésükkel és a rokonaik elestével teljesített szolgálataik jutalmául.

Öt nappal később Gyulai Frankot és Németi István fia Jánost jutalmaztatta meg.⁶⁷ Németi 1404. január 12. és március 3. között a bán baranyai, majd 1405 áprilisától Valkói alispánja⁶⁸ volt, míg Gyulai baranyai alispánjaként szerepelt 1400. március 15. és 1402. január 9., valamint 1404. január 12. és 1409. december 30. között.⁶⁹

1405 márciusában pedig Bodméri Benedek és Régyi Kozma számára járt ki új adományt.⁷⁰ Régyi Kozma 1406. június 12. és 1408. október 27. között bodrogi alispánjaként szolgált, Bodméri Benedek pedig 1401. május 9-én tolnai alispánjaként szerepelt.⁷¹ Maróti tehát elsősorban a vármegegyék élén álló helyetteseit, alispánjait jutalmaztatta meg, akik familiárisai legfelső rétegét alkották, s biztosították számára a hozzájuk csatlakozók hűségét.

Az uralkodói kegy nem csak birtokadományokban nyilvánult meg. Az 1404. karácsonya előtt Zólyomban a bán kijárta azt, hogy unokatestvéreivel, a Bujáki-család tagjaival együtt abban a kiváltságban részesüljön, hogy ezután ne legyenek kötelesek egyházi és világi bíróság előtt a helyi bírói székeken és a megyei generális kongregációkon megjelenni. Ellenük bírósági kereset ezután csak a speciális királyi jelenlét, a nádor és az országbíró, illetve helyetteseik visegrádi kúriáján volt indítható.⁷²

A gyulai uradalom kialakítása

Bár Gyula környékén az 1230-as évek elején több határjárást is megörökítettek okleveleink, városunk neve egyikben sem bukkan fel. Úgy tűnik, hogy ekkor, ha egyáltalán létezett, máshogy hívták.⁷³ Az első okleveles említése az 1332-es pápai tizedjegyzékekben található. Ebben a plébánosok jövedelmének a tized részét írták össze, amint be kellett fizetniük a pápának. A Péter nevezetű gyulai plébános meglehetősen nagy summával, 20 garassal tartozott előljárójának, ami figyelemre méltó összeg, hiszen a Vésztő melletti Csoltmonostort leszámítva a környék legjelentősebb egyházas helyét jelzi.⁷⁴ Ez pedig egy száz esztendővel korábban még nem is létező településtől igencsak elismerésre méltó teljesítmény!

A plébánosok jövedelme a plébániájukhoz tartozó ingó- és ingat-

67 ZsO II/1. 3244. sz.

68 MNL OL DL-DF 259915., ZsO II/1. 3027. sz. és Z. V. 399.

69 MNL OL DL-DF. 78343., ZsO II/1. 1389. sz. és MNL OL DL-DF 259915., Z. V. 615.

70 ZsO II/1. 3734. sz.

71 Z. V. 449. és 564. és 252.

72 ZsO II/1. 3556. sz.

73 Rácz, 2015. 87–88.

74 *Dusnoki-Draskovich*, 2000. 46.

lanvagyon nagyságából, a stólából, vagyis a hívekért végzett fáradalmaik (keresztelés, áldoztatás, utolsó kenet feladása, házasság megáldása) anyagi elismeréséből és a területükön beszédett tizedek negyed részéből tevődött össze.⁷⁵ Mértéke tehát alapvetően a hívek számától, és azok anyagi helyzetétől függött. Ezekből az adatokból történészeink messzemenő következtetéseket vontak le az adott települések fejlettségére.⁷⁶ A gyulai plébánia azonban, mint látni fogjuk, ebből a szempontból korántsem tekinthető szokványos esetnek.

Noha a városunk plébániatemplomaként azonosított törökzugi templom még a 13. század folyamán felépült, de a régészek csak minimális Árpád-korra keltezhető tárgyi anyagot, mindössze a mellette fellelt személgödörből származót, tudtak azonosítani. A templomot övező hatalmas méretű temetőben sem találtak egyértelműen Árpád-korra datálható leletet, noha 395 sírt is feltártak benne.⁷⁷

Azt azonban rögzíthetjük, hogy maga a templom óriási: 22,5 x 8,8 méteres alapterülettel bírt. Az Alföldön kevés hozzá hasonlót ismerünk, csak a Peregivel, illetve a későbbi építésű Szeged-alsóvárossal lehet összehasonlítani.⁷⁸ Térségünk korabeli templomait legjobban ismerő Szatmári Imre szerint az ekkor jellemző falusi templomok átlagos mérete a 4–5 méternyi hosszúságnál nem terjedt nagyobbra. Így ő annak a meggyőződésének adott hangot, hogy ha 1300 táján ekkora temploma volt Gyulának, akkor a településének is kellett lennie Árpád-kori előzményének!⁷⁹

Ha Péter plébánosnak ekkora jövedelme volt, az aligha csak pár éves, inkább több évtizedes fejlődésnek lehetett az eredménye, tehát ez is afelé mutat, hogy a templomépítés idejét az 1200-as évszázad derekára feltételezzük. Az épület méretei pedig már önmagában magyarázhatják a papi jövedelem nagyságát.

De minek kellett ekkora templomot emelni egy olyan helyre, ahol az azt környező településnek még sokáig nem találjuk nyomát nem csak az idők során elveszhető, vagy épp megsemmisülhető okiratokban, de még az eddig előkerült régészeti leletekben sem?

Kérdésünkre a választ az 1390-es évek végének okleveleiben találjuk meg. A Zsigmond király trónra juttatásában elévülhetetlen érdemeket szerzett a Losonci család, és ő az uralkodása első éveiben ki is mutatta irántuk a háláját. A család idősebb (Dezsőfinek nevezett) ágának feje, László nem csak az erdélyi vajdaságát tarthatta meg, de egyik első uralkodói cselekedetként – feltehetően 1387. február 27-én – neki ajándékoz-

75 KMTL 550.: Érszegi Géza: Plébánia.

76 Györffy a Bihar vármegyéről írva garasonként két és fél, de maximum négy családdal számolt. Györffy, 1963. 588–589.

77 Jankovich, 1982. 417–418. és 421.

78 Dusnoki-Draskovich, 2000. 46.; Liska, 2015. 105–107.

79 Szatmári, 2015. 161–163.;

ta Gyulát és a környező településekből kialakított uradalmát is. A váradi káptalan 1387. június 21-i bizonyoságlevele szerint a birtokba iktatására május 22-e után került sor, s a vajda 28-án valóban Gyulán tartózkodott, innen datálta egyik oklevelét.⁸⁰

Almási Tibor annak a véleményének adott hangot, hogy Gyula királyi uradalom lehetett az Anjou-korban, azért nem hallatnak róla a forrásaink.⁸¹ Karácsonyi még úgy gondolta, hogy a Gyula körüli uradalom megszervezése I. Károly 1313-as itteni látogatásával állhatott kapcsolatban. Dusnoki József ezt pár évvel későbbre, 1323 és 1342 közé helyezte, amikor már konszolidálódott a helyzet, s az uralkodó felülkerekedett a tartományurakon. Véleménye szerint az egykori zarándi és békési várföldekből szerveződhetett meg a településünket övező uradalom. Az azonban számára is feltűnt, hogy míg Károly Róbert általában várközpontú uradalmakat alakított ki, a gyulai nem ilyen volt. Az uradalom korábbi meglétét azzal igazolta, hogy a Maróti János beiktatását elrendelő 1403. november 5-i oklevélben a király úgy nyilatkozott, hogy azon határokkal és megszorításokkal adományozza neki a területet, mint amelyekkel László vajda is birtokolta azt⁸² – de nézetünk szerint ebből még nem következik az, hogy 1387-nél korábban is léteznie kellett volna már az uradalomnak.

A település fejlődésének azonban nagy lökést adott a Losonciak ide költözése. László vajda az udvartartásának ugyanis egy egész palotát építhetett. Erre utal az 1511-ben felbukkanó Palotahely utcanév, ahogy az is, hogy a család tagjai 1393 őszén Gyulán gyűltek össze, hogy örökségükön megosztozzanak. Valószínűleg ezt a megerősített udvarházat irányíthatták az 1405 októberében szereplő gyulai várnagyok,⁸³ így a mai vár építését is kb. egy évtizeddel későbbre kell helyeznünk.

László vajda tudatosan választhatta családi székhelyének Gyulát. Annak ellenére rendezte be itt a lakóhelyét, hogy voltak erdélyi birtokai is (pl. a később régeninek nevezett uradalom, a Küküllő megyei Szentmárton vagy Fehér megyében 3 szász és négy román falu, valamint a Gyulával egy időben megszerzett Csicsó vára), melyekből könnyebben eleget tudott volna tenni a vajdai tisztevel kapcsolatos feladatainak.⁸⁴ A család Gyulához való kötődését leginkább az fejezi ki, hogy özvegye és fia, János itt

80 *Dusnoki-Draskovich*, 2000. 47.; GyO 2. = ZsO I. 81. sz.; *Karácsonyi*, 1990. 88–89.

81 *Almási*, 2015. 174–175.

82 *Dusnoki-Draskovich*, 2000. 45–47. – az itt hivatkozott határokat akár maga Zsigmond is kialakíthatta.

83 *Dusnoki-Draskovich*, 2000. 47. és 49–50. Ha az épületet nevezhették castellumnak, akkor irányíthatta castellánus, azaz várnagy. Persze, ha ezt korábban is várnak tekintették, akkor lehetett központja egy Anjou-kori váruradalomnak – ám ahogy kifejtettük, szerintünk ennek a megszervezése későbbre tehető.

84 ZsO I. 833., 2834. illetve 128. sz.

rendezték be a rezidenciájukat, sőt utóbbi, ahogy IX. Bonifác pápa 1398. július 6-i válaszából kiderül, egyenesen Gyulai Jánosnak nevezte magát.⁸⁵

László vajda döntésében, hogy a családját ide költözteti, meghatározó szerepet játszhatott a templom megléte. Bizonyára a kegyúri funkciót is komolyan vette, bár a család vallásosságáról csak a halálát követő időszakból maradtak fenn adatok. A pápa 1398. július 4-én özvegye számára hordozható oltár használatát engedélyezte, aki így utazás közben, vagy betegen fekve, illetve kiközösítés alatt álló helyen is hozzájuthatott a szentségekhez. Fiát pedig két nappal később az uralma alá tartozó plébániák kegyúri jogaiban erősítette meg a szentatya.⁸⁶

Témánk szempontjából azonban Jánosnak a pápához intézett másik kérvénye a fontosabb. IX. Bonifác ugyanis a kérésére a váradi egyházmegyében álló gyulai Szűz Mária templomot bizonyos ünnepnapokon felkeresők számára, továbbá azoknak, aki annak a fenntartásához alamizsnával vagy ajándékkal hozzájárulnak, száznapi búcsút engedélyezett.⁸⁷ Azért fontos a számunkra ez az okirat, mert kiderül belőle, hogy a búcsúra azért volt szüksége a kegyúrnak, hogy az abból befolyó összeget a templom kibővítésére használhassa fel. Indoklása szerint ugyanis az egyházhoz ajtosság céljából a zarándokoknak akkora tömege sereglett, hogy már nem fértek be a templomba. Abban az épületbe, amelyet már eddig is hatalmas méretűnek mondtunk! Ha egy ekkora templom is kicsinek bizonyult, az megengedi azt a feltételezést, hogy nem csak a szűk értelemben vett környék templom nélküli falvaiból jöttek ide a hívek, hanem jóval távolabbról is!

S valóban, a hossz tengelyét az építése második szakaszában másfélszeresére növelték. Azt azonban kétségesnek tartjuk, hogy mindezt megérte-e még Losonci János, aki legkésőbb 1403 októberében, örökös hátra hagyása nélkül halálozott el.⁸⁸

A pápához intézett kérvényből mindenestre kiderül, hogy a plébános a magas jövedelmét nem annyira az itt lakók áldozatkészségének, mint inkább az idelátogató zarándokok tömegének köszönhette.

Azt azonban továbbra sem tudjuk, hogy Gyula mikor tudott az egykori megyeszékhely Békés, és a későbbi Zaránd megyei közgyűléseknek helyet adó Simánd városoknak fölébe kerekedve uradalmi központtá válni. Ebből a szempontból érdekes lehetne az az adat, hogy amikor 1341. május 12-én Károly Róbert megfordult térségünkben, ő a gyulavarsányi (akkor még csak Varsánynak írták) kúriát választotta szállásául.⁸⁹ Ha lé-

⁸⁵ ZsO I. 5397. sz.

⁸⁶ ZsO I. 5394. és 5397. sz.

⁸⁷ ZsO I. 5398. sz., bővebben idézve: GyO. 5.

⁸⁸ Liska, 2015. 105–106., valamint ZsO II. 2656. sz.

⁸⁹ Gyulavarsándra: Blazovich, 1996. 53.; MNL OL DL-DF. 40852.: május 6-án még Váradon volt az uralkodó, s talán Aradon át tért vissza Visegrádra: MNL OL DL-DF. 51142.

tezett volna már ekkor a nagy kiterjedésű gyulai királyi uradalom a későbbi Losonci-féle kúriával, aligha ment volna máshová megszállni...

Békés 1329-ben és 1346-ban még őrizte megyeszékhely voltát, mivel ott tartották meg a megye nemesei a közgyűléseiket. Fél évszázaddal később, amikor Békés és Zaránd megyéknek együtt tartottak közgyűlést (1397-ben és 1399-ben), ezeket már Simándon rendezték meg. Közben azonban 1347-ben, 1360-ban és 1370-ben az ugyancsak Zaránd megyei Nadab adott helyet a két megye nádor által meghirdetett együttes ülésnek.⁹⁰

A két megye nemesei azért találkozhattak Nadabon, mivel az a megyék határán helyezkedett el, így mindkettőből könnyen meg lehetett közelíteni. Valószínűleg épp a két megye összekapcsolása teremtett alapot a Simánd és Békés környéki földek egy uradalomba történő egyesítésének. Véleményünk szerint Gyula uradalmi központként történő felemelkedése időben Békés város megyeközpontként történő lehanyatlása, és Simánd felemelkedése közé tehető. Egyenes folyománya lehetett Békés és Zaránd megyék főispáni tisztsége összevonásának, ami viszont csak Nagy Lajos király uralma alatt következett be. Az így létrehozott uradalom természetes földrajzi központjának az a Gyula adódott, amelynek egyik része Békés, a másik része pedig Zaránd vármegye területéhez tartozott.

Ha abból indulunk ki, hogy a gyulai uradalom akkor alakulhatott ki, amikor a két szomszédos megye közös vezetés alatt állt, meg kell néznünk, hogy ez mikor fordult elő!

Acsai Berend fia Márton 1346. április 28-án szerepelt utoljára Békés vármegye ispánjaként.⁹¹ Nem tudjuk, hogy ő volt-e még a megye vezetője 1347. július 30-án, amikor Nadabon együttes gyűlést tartott a nádor Békés és Zaránd megyék nemességének. Még ezt sem zárhatjuk ki, mivel még életben volt, bár egy, szeptember végén kelt oklevél már nem említi a tisztségeit, viszont azt megjegyezte róla, hogy már idős ember.⁹²

Zaránd megye ispánja ekkor a lengyel származású János fia Marócsuk volt. Ő a vöröskői várnagyságot cserélte fel valamikor 1340 januárja és júniusa között Hont vármegye ispánságával,⁹³ majd 1342 májusa és 1343 májusa között Bereg vármegye élére is kinevezést kapott.⁹⁴ Utóbbi tiszttét haláláig, 1360-ig viselte,⁹⁵ de Hont vármegyétől 1346 márciusa és 1347 júniusa között meg kellett válnia.⁹⁶ Időközben azonban megszerez-

90 Kristó, 1981. 45–46.; Karácsonyi, 1896. I. 49–50.; Simándra *Blazovich*, 1996. 145.

91 AO XXX. 329. sz.

92 AO XXXI. 757., 901. sz.

93 Vöröskőre: AO XXIII. 740. Hontra: AO XXIV. 41. és 386.

94 AO XXVI. 238. és XXVII. 328. sz.

95 Ő február végén szerepelt utoljára, utódja október közepén tűnt fel: MNL OL DL-DF 4924 és 51907.

96 AO XXX. 222. sz. és MNL OL DL-DF 259046.

te Zaránd vármegye irányítását. Sajnos a zarándi ispánok listája eléggé hiányos, így nem tudjuk, hogy pontosan mikor kerülhetett sor a kinevezésére. Elődje, Nagymartoni Lőrinc utoljára 1338. április 28-án szerepelt a vármegye vezetőjeként.⁹⁷ Marócsukot pedig először 1343. október 20-án említették ezen a poszton.⁹⁸ Lehet, hogy már Hont, de az is, hogy csak Bereg vármegyével együtt kapta meg ezt a tiszteletet, de az biztos, hogy Békés és Zaránd vármegye 1347-es közös gyűlésekor Zarándot már ő vezette. Így akár azt is feltételezhetnénk, hogy először az ő személyében egyesült a két megye igazgatása. Ennek azonban okleveles nyoma nincs. Nem is lehet sok valószínűsége, tekintve, hogy nem sokkal későbből ismerünk egy békési ispánt, Kölcsi Dénes fia Andrást. Róla 1349 márciusában már Avignonban is tudtak⁹⁹, így ő tekinthető Acsai Márton közvetlen utódjának. 1356 májusáig biztosan megtartotta a tiszteletét, de mivel utódjáról csak 1400-ból értesülünk, joggal feltételezhetjük, hogy ennél tovább is megmaradhatott a hivatalában.¹⁰⁰

Visszatérve a zarándi ispánságra, Marócsuk utoljára 1348. október 20-án szerepelt a vármegye élén.¹⁰¹ Utódját e poszton csak 1365-ből ismerjük, de ennél jóval korábbi kinevezése vélelmezhető, már csak Marócsuk feltételezett 1360. évi elhalálása miatt is. Ismerőst köszönhetünk utódjaként, Kölcsi Dénes fia Andrást. Ugyan ispánként csak 1365. május 30-án említik, de a vármegyéhez történő kötődése ennél jóval korábbi időszakra tehető.¹⁰² Még békési ispán volt, amikor 1356-ban megszerezte az itteni Egregy nevű helységet.¹⁰³ Zaránd vármegye ispánságával általában össze volt kötve a világosi vár várnagysága. Ezen a poszton 1358. február 18-án még Lackfi Miklóst találjuk, aki e mellett a zempléni ispánságot 1343 óta haláláig, 1369 februárjáig bírta. Világos élén azonban őt valamikor 1362. május 15-e előtt Kölcsi András váltotta fel. 1365. május 30-án a király mellett vitézkedett Vidin alatt, s egy előterjesztés relátora volt zarándi ispánként. A világosi vár ügyében utoljára 1370. június 24-én intézkedett, míg Zaránd ispánjaként 1366. június 20-án szerepelt utoljára.¹⁰⁴

Mivel ebből az időből más békési ispánról nincs tudomásunk, talán nem tévedünk, ha úgy véljük, hogy Zaránd vármegye vezetésének a megszerzésével nem veszítette el a békési pozícióját, így feltételezésünk szerint őt tekinthetjük az első olyan ispánnak, aki egyszerre irányította a két megyét.

97 AO XXII. 202. sz.

98 AO XXVII. 703. sz.

99 AO XXXIII. 211. sz.

100 AO XL. 248. sz.

101 MNL OL DL-DF 262338.

102 AO XLIX. 274. sz.

103 AO XL. 248. sz.

104 Zemplén: MNL OL DL-DF 268349. és 5744., Világos: AO XLVI. 218., MNL OL DL-DF 91764., Zaránd: AO XLIX. 274. sz., AO L. 502. sz.

Azt nem tudjuk, hogy meddig maradt meg az élükön, mert a századfordulóig sem Békés, sem Zaránd első emberével nem találkozunk, akkor pedig Temes vármegye ispánja nyert felhatalmazták a vezetésükre. Kölcsöit viszont legkésőbb 1373 szeptemberében, de lehet, hogy már az előző év májusától új pozícióban találjuk.¹⁰⁵ Egy másik térség három megyéjének közös kormányrúdját vette át, amikor Mármaros, Ugocsa és Szatmár vármegyék élére nyert kinevezést. 1380 novembere előtt halálozott el.¹⁰⁶

Ha helyes a kiinduló feltételezésünk, akkor ez alapján a gyulai uradalom kialakítására legkorábban a két megye első közös gyűlése, azaz 1347, de még inkább a közös főispán kinevezése, azaz valamikor az 1358–1365 közti időszakot követően kerülhetett sor.

A Békés megyei helységeknek a központi várhoz való kötődése vitathatatlan, még ha a megelőző időszakból túl kevés adatunk is van arra, hogy közös uradalomba szervezésükről szólhassunk. Az azonban valószínűsíthető, hogy a zarándi rész korábban nem képezhetett egy egységet a békési településekkel. 1343 októberében Erdőhegyi Domokos kérésére bizonyították, hogy az ő és a fia: Mihály, valamint Miklós és Pósa fia: Jakab birtokát képezi többek között Fövényes, Györke, Alabián, Fejérem, Vadad és a Fehér Körös melletti Pelyal (=Pél?).¹⁰⁷ Ám a zarándi terület-rész központjának tekintett Simánd városa sem tartozhatott 1339 előtt a gyulai uradalomhoz. Előző évben Csanád nembeli Pál tiltakozott Simánd helybelieknek történő eladása ellen, s 1339 januárjában a nádor előtt az alperesek el is ismerték, hogy Simánd birtok fél részben Csanád esztergomi érseket, Lőrinc fiait: Jánost és Tamást, Miklós magister fiait: Istvánt, Györgyöt és Miklóst, valamint Pongrác magister fiait: Tamást és Kele ment, míg a másik fele része pedig Pál magister fiát: Dénes magistert, s annak testvéreit: Pált és Pétert illeti meg.¹⁰⁸

Ezek az adatok is arra utalnak, hogy a gyulai uradalom zarándi része csak az 1340-es évek közepét követően állhatott csak össze egy egységgé!

Mit tett Maróti Gyula városiasodása érdekében?

Mint jeleztük, az első gyulai várnagyokkal először 1405 szeptemberében találkozunk. Vízközi Péter fia András 1400. május 24. és 1401. szeptember 3. között Maróti János macsói bán bodrogi és bácsi alispánja volt.¹⁰⁹ Neve alapján szülőföldjéről, Marót környékéről származhatott, mivel ezt a térséget nevezték Vízköznek. Ozorai Pipó ispán előtt Arad

105 MNL OL DL-DF 39479.: elődje, Lackfi István szatmári alispánja utoljára 1373 májusában szerepelt. MNL OL DL-DF 70558.

106 MNL OL DL-DF 95918.

107 AO XXVII. 656. és 703. sz.

108 AO XXII. 612. és XXIII. 9. sz.

109 Z. V. 164. 171. és 269. sz. és ZsO II/1.: 452. és 670. sz.

vármegye megyegyűlésén 1405. szeptember 28-án igaznak mondták ki Remetei Péter fia István mester vádját a bán gyulai várnagyai és két familiárisa által elkövetett hatalmaskodás ügyében. Eszerint Vízközi Péter fiai: Benedek és András mesterek Szentpál falu területéről Remetei száz ménesbeli lovát elhajtatták.¹¹⁰

Ők még valószínűleg a Losonci-féle palota előjárói lehettek. Maróti ugyanis, mint láttuk hivatalosan csak 1404 júniusában kapta meg az uradalom tulajdonjogát. Az építkezéshez csak ezt követően kezdhetett hozzá, így kevéssé valószínű, hogy bő egy év alatt fel tudták volna emelni a várat. A korábbi palota helye az 1511-ben szereplő Palotahely nevű utca alapján a törökzugi plébániatemplom és az Epreskert utcai ferences templom és kolostor közötti lakónegyed lehetett. Ez a Szegény utcával együtt ekkor már a gyulai plébános tulajdonában volt. Az 1553-ban és 1579-ben említett Barátok utcája a ferences templomhoz kapcsolódó házsor lehetett, amelynek egyik vége a Barátok hídjánál volt. Helyét pontosan meg tudjuk jelölni. Elég, ha a mai Ferencesek terétől, az egykori hídtól húzzunk egy egyenest a ferences templomhoz.¹¹¹

De vajon mikor épülhetett fel maga a gyulai vár? Veress Endre gyulai oklevéltára az 1415. március 26. és 1429. június 24. közötti időszakból négy olyan oklevelet is közöl, melyben bizonyos birtokokra (Csarna, Fövényes, Györke és Vadász) úgy történik hivatkozás, hogy ezek a gyulai várhoz („ad castrum Gyula”) tartoznak. Ez első ránézésre elég meggyőző bizonyítéknak tűnik a vár létezésére. Rákeresve azonban a hivatkozott dokumentum eredetijére kiderült, hogy ez csupán egy II. Ulászló király idejében, tehát a valódi dátumhoz képest mintegy 100 évvel később készített, oklevélkivonatokat tartalmazó lista. A vár meglétének bizonyítására nem alkalmas. Az eredeti iratokat átolvasva ugyanis egyértelművé vált, hogy azokban a gyulai várra nézve semmiféle utalás nincs.¹¹²

Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy Maróti 1415 júliusában, Boszniában egy balsikerű összecsapást követően török fogságba került, ahonnan csak 1418 tavaszán sikerült, meglehetősen magas váltságdíj lefizetése mellett kiszabadulnia.¹¹³ A figyelme Gyula iránt a fogságából történő kiszabadulását követően, különösen az 1420-as évek elején nőtt meg. Ennél korábban aligha számolhatunk komolyabb építkezéssel a területen.

1418 nyarán még csak panaszt tett azok ellen, akik a fogsága idején jogtalanul használták bizonyos birtokrészeit. 1419. június 19-én pedig el-

¹¹⁰ MNL OL DL-DF 53259.

¹¹¹ *Dusnoki-Draskovich*, 2000. 79.

¹¹² GyO 10., 15., 16. és 19., illetve DF. 267426. és DL. 79252., 10328., 11158., 11258., 12085.: A lista keletkezése időszakában ezek a települések valóban a gyulai várhoz tartoztak, ezt az állapotot rögzíthette az összeállító.

¹¹³ *Németh*, 2006. 56–57.

érte, hogy a király a vitatott hovatartozású területeket az ő kezében hagyja, amíg megtörténik az ügy pontos kivizsgálása.¹¹⁴

Az 1420-as évek elején aztán hirtelen megsokasodott a környékbeli zálogbirtokai száma. 1420. április 3-án és augusztus 1-én Apáti egyes részeit, majd augusztus 20-án Kétegyháza felét vette zálogba.¹¹⁵ 1421 decemberében Fövenyest, a következő év márciusban Erdőhegyet, júliusban pedig Vadászt és környező 13 falvat, míg szeptemberben Serben hatodát, Györke felét és Szentgyörgyöt szerezte meg zálogként.¹¹⁶ A sort 1424 nyarán Muronnyal folytatta, majd 1429 áprilisában elérte az uralkodónál, hogy a Vadász környéki birtokkomplexumot adományként is megkapta.¹¹⁷ Úgy tűnik, hogy az évtized első felében kulcsszerepet játszott életében, hogy a Gyula körüli birtokait kikerekítse.

A gyulai vár felépítését, nézetünk szerint, leginkább erre az időszakra datálhatjuk. A vár több periódusban, a Fehér-Körös mocsaraiban, a folyó szigeteinek egyikén épült fel. Mivel kő nem található a közelben, ezért helyben égetett téglákból rakták fel a falait. A régészek megállapítása alapján a munka a ma is álló téglalap alakú fal és kaputorony együttes megépítésével vette kezdetét. Eredetileg csak a vár rondella mögötti fala mentén terveztek egy kétemeletnyi épületet, melyet egy alacsonyabb várfal kötött volna össze a kaputoronnyal. Mire azonban a falazással elérték az emeleti padlószintet, módosult az elképzelés. Maróti lemondott a palota teljes falhosszban történő megépítéséről (üresen hagyta a ma Kerecsényi-kapunak hívott részt), viszont a falsíkot megemelte és hozzákezdett egy, a hosszú falsík mentén a meglévő épületrészhez csatlakozó palotaszárnnyal kiépítéséhez. A Maróti által elkezdett építkezés eredetileg csak egy, az 1300-as évekre jellemző erősség, egy uradalmi központot felépítését célozta meg.¹¹⁸ Mivel a bán figyelme először 1409-ben fordult gyulai birtoka felé, amikor kezdeményezte a ferences rend Váriban történő letelepítését,¹¹⁹ talán a vár építkezésének a megkezdése is ekkorra datálható.

Végül azonban a rangjához méltó, a főúri várkastélyok szintjét elérő épületet emeltetett, mivel közben a vár rezidenciaszerepet kapott. Az építkezés második szakaszában egy reprezentatív palotaszárnnyal megépítésére gondolt a hosszanti, ÉNy-i várfal mentén. Itt, egy kellemes főúri lakóhelyként, a külső fal megtörésével két zárt erkélyt is kialakított. Eredetileg nem szerepelt az építető elképzelésében, hogy külső fallal vetesse körül a várat, de emiatt arra is sort kerített. Ezt már a sziget legszélére építet-

114 ZsO VI. 2269. és ZsO VII. 672. sz. (Az 1419-ben kelt oklevelet lásd a függelékben, Kenéz Győző fordításában. H. M. szerk.)

115 ZsO VII. 1589. és 2035., valamint 2078.

116 ZsO VIII. 1219., valamint ZsO IX. 347., 972., 746., és 978–979.

117 ZsO XI.803. és MNL OL DL-DF 12085.

118 *Feld*, 2000. 264.

119 *Scherer*, 1938. 49.

ték, ezért is dől kifelé. A palota felett lévő falszakaszt, mivel félnyereggető támaszkodott hozzá, megemelték. A várfal ekkor nyerte el a mai, végig pártázatos formáját. A falak kívül is, és belül is be voltak vakolva. Ez az építkezés a régészek szerint az 1410, de még inkább az 1420 körüli évekre datálható.¹²⁰

A várépítés első szakasza, amikor még csak egyszerű uradalmi központról volt szó az 1410-es évek elejére tehető. Az említett déli palotának a megépítése talán csak a jelzett periódus utolsó éveiben történt meg, Lehet, hogy épp ennek a munkálatai magyarázzák a bán visszahúzóódását a politikától 1412–13 táján. Lehetséges, hogy a helyszíni szemrevételezés során döntött a tovább építésről is, ezt azonban a fogságba kerülése megakadályozhatta. Az ÉNy-i palotaszárny csak a kiszabadulását követően, 1418 után készülhetett el. Feltehetően a török betörések kiújulása miatt döntött úgy, hogy a délvidéknél biztonságosabb helyet keres úgy a maga, mint a családja számára. Ezért növekedett meg a szemében az ország akkori középpontjában álló Gyula jelentősége. Legfeljebb az lehet kérdéses, hogy mi történt korábban: az említett birtokszerzéseit követte-e a vár átalakítása, vagy fordítva. Mindenesetre az látszik, hogy 1425-ig volt ideje a munkákat felügyelni. Mivel váltságdíja (40.000 arany), a kiszabadulását követő külföldi útja, valamint 1420–1422 közti birtokszerzései (17.500 arany) igencsak megterhelhették a családi kincstárt, így logikusabbnak véljük az említett építkezés megkezdését az elfogadott időpontnál kissé későbbre, az 1420-as évek közepére tenni. Mire 1426 végén újra hadba szállt Havasalföldön a pogányok ellen, már készen állhatott a főúri ott-honnak megfelelő szintűvé átalakított gyulai vára.¹²¹

Ugyancsak városunkhoz kapcsolódik a jelzett időben egy másik fontos tevékenysége is. A ferencesek letelepítése városunkban. A magyarországi városiasodás egyik fontos eleme a koldulórendi kolostorok megjelenése egy-egy helyen. Ez ugyanis azt bizonyítja, hogy a környéken olyan jómódú népesség élt, akik el tudták tartani a szerzeteseket. Maróti 1419. július 12-én, Firenzében kért engedélyt V. Márton pápától, hogy a ferencesek váriban álló fatemplomát kőből átépíthesse. A szentatya ebben a kérdésben a váradi püspök véleményét kérte ki.¹²² Bár a választ nem ismerjük, valószínűleg ennek lehetett a következménye az, hogy a barátok Gyulára kerültek. 1452-ben ugyanis már Gyulán állt a szerzeteseknek a Boldogságos Szűz tiszteletére felszentelt temploma.¹²³ Az építkezés legkorábbi időpontjának tehát ez esetben az 1420-as évek első felét jelölhetjük meg!

120 *Feld*, 2000. 266–268. és 273–274.

121 *Németh*, 2006. 62–66.: 1418 novemberében Passauban, 1419 júliusa és 1420 februárja közt Itáliában járt.

122 ZsO VII. 1399. és 1402. sz.

123 *Scherer*, 1938. 49.

A várossá válás folyamatát más módon is igyekezett elősegíteni. Erre utal, hogy Gyula önkormányzata engedélyt kapott tőle a pecséthasználatra. Körirata szerint az itt élők Maróti János bán gyulai polgárainak vallották magukat. A pecsét önmagában is bizonyos önkormányzati jogok meglétére utal. Az adót maguk szedhették be, s részben maguk bírászkodhattak a helyi ügyekben. Feltételezésünk szerint Maróti további kedvezményeket is biztosított városának. Talán tőle származik az a kiváltság is, hogy a szabad királyi városok példájára az adás-vételekről oklevelet állíthattak ki. Már 1384 óta volt hetipiac hétfőnként, s még 1467 előtt az országos vásártartás jogát is elnyerte a város.¹²⁴

Egyházai megléte, s a vár, mint rezidencia felépülte alapvetően járult hozzá a városi arculat kialakulásához.

A városias szükségletekre utal az írástudók egyre gyakoribb előfordulása is. 1422-ben szerepel a város lakói között egy János deák, akinek a háza a plébánia közelében, az újfalui utcában állt. Ez az adat egyúttal arra is utal, hogy megindult a környékbeli falvak beolvadása a városba, hisz a korábbi Újfalu ekkor már Gyula egyik utcájaként szerepelt. Ahhoz, hogy valakit deáknak, vagy literátusnak nevezzenek középfokú iskolát kellett elvégeznie.¹²⁵ A gyulai iskola magasabb, városias színvonaláról tanúskodik, hogy a XV. század első felében már gyulai diákokkal is találkozunk a bécsi egyetemen. 1415-ben István, 1416-ban Balázs és László, 1423-ban Bereck fia Benedek, 1434-ben Máté, 1438-ban Miklós, míg 1439-ben Antal jelentkezett Gyulai névvel az ottani egyetemre.¹²⁶

Ekkor Ajtós még különálló község volt. Ott született 1427-ben a híres reneszánsz festő, Dürer Albert édesapja. A családi krónika szerint ő az ötvösséget Gyulán tanulta ki.¹²⁷ Feltételezhetjük, hogy a kereskedésbe bekapcsolódó, pénzzel rendelkező gyulai polgárok és környékbeli módosabb jobbágyok is vásárolták a termékeit: aranygyűrűket, ezüst gyertyatartókat stb. Még náluk is igényesebb, és több pénzzel rendelkező fogyasztókként jelentkezhettek a vár tisztjei, az uradalom elöljárói.¹²⁸ Az pedig, hogy miből is származhatott az akkor itt élők vagyonának jó része, ugyancsak Dürer családi krónikájában találjuk meg a választ: felmenői, s itthon maradt rokonai java része ökrök és lovak kereskedéséből élt. Az sem lehet véletlen, hogy az első gyulai várnagyok is egy egész ménes eltulajdonításával vétették magukat észre. A gyulai vásárok egy nagyobb tájegység forgalmának a csomópontjává váltak.¹²⁹

124 Bácskai, 1991. 18.; Scherer, 1938. 47.

125 Bácskai, 1991. 33–34.: az előkelőbb polgárok között 1493-ban 3 literátust találunk.

126 Scherer, 1938. 99.

127 Dusnoki-Draskovich, 2000. 98.

128 Bácskai, 1991. 11–12.

129 Dusnoki-Draskovich, 2000. 104. és Bácskai, 1991. 18–19.

Gyula tehát Maróti idejétől kezdett egyre több városi szerepkört betölteni, s ezt a folyamatot gondos gazdaként ő maga is igyekezett elősegíteni. Nem csoda, hogy Gyula neve mellett egyre többször bukkant fel okleveleinkben a civitas, azaz város megnevezés – de erről már egy másik tanulmány fog beszámolni.

Irodalom- és rövidítésjegyzék

AO = Anjou-kori Oklevéltár.

XXII. (1338), szerk. *Piti Ferenc*, Budapest–Szeged, 2012;

XXIII. (1339), szerk. *Piti Ferenc*, Budapest–Szeged, 1999;

XXIV. (1340), szerk. *Piti Ferenc*, Budapest–Szeged, 2001;

XXVI. (1342), szerk. *Piti Ferenc*, Budapest–Szeged, 2007.

XXVII. (1343), szerk. *Piti Ferenc*, Budapest–Szeged, 2007.

XXX. (1346), szerk. *Piti Ferenc*, Budapest–Szeged, 2014;

XXXI. (1347), szerk. *Sebők Ferenc*, Budapest–Szeged 2007;

XXXIII. (1349), szerk. *Sebők Ferenc*, Budapest–Szeged 2015;

XL. (1356), szerk. *Rábai Krisztina*, Budapest–Szeged, 2014,;

XLVI.(1362). szerk. *Piti Ferenc*, Budapest–Szeged, 2017.

XLIX.(1365), szerk. *Piti Ferenc*, Budapest–Szeged, 2020.

L. (1366), szerk. *Piti Ferenc*, Budapest–Szeged, 2020.

Almási, 2015 =

Almási Tibor: Gyula és uradalma a XIV–XV. századi okleveles adatok tükrében.

In.: Gyula város történetének kezdetei. Gyula, 2015.

Bácskai, 1991=

Bácskai Vera: Gyula gazdasága és társadalma a XV–XVI. században. Gyulai

Füzetek 3. Gyula, 1991.

Bakács, 1982=

Bakács István: Iratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták, 1002–1437. Pest

Megye Múltjából sorozat 5. Budapest, 1982.

Bánlaki =

Bánlaki (Breit) József: A magyar nemzet hadtörténelme. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Banlaky-banlaky-jozsef-a-magyar-nemzet-hadtortenelme-2/9-i-maria-ii-kis-karoly-es-zsigmond-kora-13821437-14D4/vi-hadjaratok-kiuzese-az-orszagbol-14021403-ban-1616/> (Letöltve: 2019.

október 30.)

Belitzky, 1938 =

Belitzky János: zsigmond-egyeduli-kiralysaga-alatt-1396-tol-1437-ig-1592/4-

napolyi-laszlo-fellepese-es-Sopron vármegye története I. k. Bp., 1938.

Blazovich, 1996 =

Blazovich László: A Körös–Tisza–Maros-köz települései a középkorban. Dél-

Alföldi Évszázadok 9. Szeged, 1996.

Dusnoki-Draskovich, 2000 =

Dusnoki-Draskovich József: Nyitott múlt Tanulmányok, történetek Gyuláról,

Békés vármegyéről és a fordított világról. Gyulai füzetek 12. Gyula, 2000.

Engel, 2001=

Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Bp., 2001.

GyO = *Veress Endre*: Gyula város oklevéltára 1313–1800. Bp., 1938.

Györffy, 1963 =

Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp., 1963.

Feld, 2000 =

Feld István: A gyulai vár a középkorban. In.: A középkori Dél-Alföld és Szer.
Szerk.: *Kollár Tamás*. Szeged, 2000.

HO =

Ipolyi Arnold–Nagy Imre–Véghely Dezső: Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius VII. Budapest, 1880.

Jankovich, 1982 =

Jankovich B. Dénes: A gyula-törökzugi templom feltárása. In: *Békési Élet* 1982/4.

Karácsonyi, 1896 =

Karácsonyi János: Békés vármegye története I. kötet Gyula, 1896.

Karácsonyi, 1990 =

Karácsonyi János: Gyulának, a gyulai uradalomnak és a gyulai várnak keletkezése. In: *Karácsonyi János tanulmányai Gyula történetéből*. Gyulai Füzetek 1. Összeállította: *Kereskényiné Cseh Edit*. Gyula, 1990.

KMTL = Korai Magyar Történeti Lexikon. Főszerk.: *Kristó Gyula*. Bp. 1994.

Kristó, 1981 =

Kristó Gyula: Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig. Nyolcszáz esztendő a források tükrében. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 9. Békéscsaba, 1981.

Liska, 2015 =

Liska András: Középkori régészeti adatok Gyula város belterületéről. In: *Gyula város történetének kezdetei*. Gyula, 2015.

Lővei, 2009 =

Lővei Pál: Az ország nagyjainak és előkelőinek 1402. évi oklevelén függő pecsétek. In: *Honoris causa*. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk.: *Neumann Tibor és Rácz György*. Bp.–Piliscsaba, 2009.

Mályusz, 1984 =

Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp., 1984.

Németh, 2006 =

Németh Csaba: Maróti János, a gyulai vár építtetője. Múzeumi Füzetek. 1. Gyula, 2006.

Rácz, 2015 =

Rácz György: Gyula az Árpád-korban. In: *Gyula város történetének kezdetei*. Gyula, 2015.

Scherer, 1938 =

Scherer Ferenc: Gyula város története I. kötet. Gyula, 1938.

Schönherr, 1895 =

Schönherr Gyula: Az Anjou-ház örökösei. In: *Szilágyi Sándor*: A magyar nemzet története III. kötet. Bp. 1895.

Szatmári, 2015 =

Szatmári Imre: Középkori települések régészeti azonosítása Gyula környékén. In: *Gyula város történetének kezdetei*. Gyula, 2015.

Tringli, 2008 =

Tringli István: A Perényi család levéltára 1222–1526 (Budapest, 2008. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 44.)

Thuróczy =

Thuróczy János: A magyarok krónikája. Ford. *Horváth János.*, 1980.

Z =

Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. A zichi és vásonkeői gróf Zichycsalád idősb ágának okmánytára. Szerkesztik *Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál*. I–XII. k. 1871–1931.

ZsO = Zsigmondkori oklevéltár. I. (1387–1399). Összeállította: *Mályusz Elemér*. Bp., 1951.;

II/1. (1400–1406), összeállította: *Mályusz Elemér*, Bp., 1956.;

II/2. (1407–1410), összeállította: *Mályusz Elemér*, Bp., 1958.;

VI. (1417–1418), összeállította: *Mályusz Elemér*, Bp., 1999.;

VII. (1419–1420.), összeállította: *Mályusz Elemér*, Bp., 2001.;

VIII. (1421.), összeállították: *Borsa Iván–C. Tóth Norbert*, Bp., 2003.;

IX. (1422.), összeállították: *Borsa Iván–C. Tóth Norbert*, Bp., 2004.;

XI. (1424.), összeállították: *Neumann Tibor–C. Tóth Norbert*, Bp., 2009.

JOHN OF MARÓT AND THE SEIGNEURY OF GYULA

In the first part of our study, we seek to answer the following question: what did John of Marót do to deserve King Sigismund's of Luxemburg (1387–1437) promise of the domain of Gyula? We review the events of the greatest rebellion, during which Ladislaus of Naples tried to obtain the crown of Hungary, and we review the role of John of Marót by the suppression of this rebellion. In the second part of the study, we try to review the dates relating to the development of the domain. At the turn of the 1350s and 1360s the common governance of the County Békés and of the County Zaránd secured excellent opportunities to Gyula – a settlement on the border of these two counties – to become the central locality of the domain. Finally, we review what kind of role John of Marót did play in the development of Gyula. The construction of the castle and its development to the residence of the landlord, the foundation of the Franciscan Convent contribute substantially to the development of the urban image; the presence of the seal of the town refers to a well-developed local administration.

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Mezővárosi jogélet Gyulán a reformkorban

Mielőtt a címben jelölt témáról részletesebben írnék, maga a tanulmány témája pontosításra szorul. Ebben a tanulmányban a dél-alföldi mezővárosok, elsődlegesen Gyula lakóinak mindennapjait meghatározó szokásjogi normákról, azon belül is a magánjogi viszonyok egyes területeit érintő szokásokról kívánok írni. A Dél-Alföld mezővárosainak társadalmi, gazdasági és jogi életének alakulását, fejlődését alapjaiban határozta meg a török hódoltság és az azt követő évtizedek történelmi eseményei. A török hódoltság ideje alatt a falvak, mezővárosok lakosainak száma jelentősen csökkent, sőt egyes városok elnéptelenedek. A török kiűzését követően a tulajdon- és birtokviszonyok sem voltak egyértelműek. A legtöbb mezőváros előbb kamarai uralom alá került, majd attól függetlenül, hogy ki, mely család tudta bizonyítani régi jogát az adott területre, vagy mint régi földesúr tért vissza – pl. Makó, amely mezőváros a csanádi püspök földesúri hatalma alá került – vagy királyi adományként új földesúr kapta meg a mezővárost az ahhoz tartozó uradalmakkal együtt. Ez teszi lehetővé, hogy Gyula mindennapjainak szokásjogát elemezve egyben összehasonlíthassuk más dél-alföldi mezővárosokban élő szokásjogi normákkal. Békés megyét és Szentés városát a török hódoltság megszűnését követően Harruckern János György báró kapta meg, aki udvari hadseregszállítóként igen jó szolgálatot tett a bécsi udvarnak. Harruckern igyekezett az uradalmat minél jobban megszervezni, ezért a török hódoltságot túlélte, illetve a betelepített jobbágyságnak jelentős kedvezményeket adott azáltal, hogy a mezővárosokkal úrbéri szerződést kötött. Ezekben pontosan rögzítették az adott mezőváros által teljesítendő évi szolgáltatásokat, s ebben lehetővé tették azt is, hogy egy jobbágyság a földesúri járadékok teljesítését követően szabadon elköltözhessen. Ezek a két- három évre kötött úrbéri szerződések tették lehetővé azt is, hogy az ország más területeiről, így Erdélyből vagy az ország nyugati megyéiből települjenek be jobbágyságok, másrészt maga a földesúr élt a betelepítés eszközével, amikor Szarvasra a felvidéki szlovákokat, Gyulára német lakosságot telepített be. A mezővárosok történetének ezek a hasonlóságai teszik lehetővé, hogy a jobbágyság-parasztság magánjogi viszonyait egyes részeiben összehasonlítsuk. A tanulmány keretei között csak egyes magánjogi, így vagyoni jogi és családjogi intézmények bemutatására van lehetőség.

A jobbágyság-parasztság vagyoni viszonyainak elemzését a késő rendi korban az teszi lehetővé, hogy bár az úrbéri kötöttségek következtében

a jobbágyság által használt ingatlan javak többsége a földesúr tulajdonát képezte, a tulajdon- és birtokviszonyok a 18-19. század fordulóján, különösen a reformkorban olyan változásokon mentek át, amelyek megkérdőjelezték a földesúr kizárólagos tulajdonjogának a létét. A kérdésre legelőször Szabó István kereste a választ, akinek monográfiája megkerülhetetlen a dél-alföldi mezővárosok esetében is.¹

TULAJDON- ÉS BIRTOKVISZONYOK

A mikor a jobbágy-paraszság tulajdon- és birtokviszonyait elemezzük, mindenekelőtt azt kell vizsgálat tárgyává tenni, milyen ingatlanjóságok lehettek a birtokukban. A legfontosabb magának az úrbéri telkeknek a kérdése, amely kétségen kívül a mindenkori földesúr tulajdonát képezte és annak használatáért cserébe teljesítette a jobbágy a robotot, a kilencedet, szolgáltatatta az ajándékokat. Báró Harruckern a jobbágysággal kötött úrbéri megállapodásokban lehetővé tette, hogy a mezővárosok pénzben váltsák meg e szolgáltatásokat, ami számára biztosabb jövedelmet, a jobbágyság számára egy kicsivel szabadabb életet jelentett. Harruckern a szentesi uradalomban nem alakított ki allodiális telket, azt teljes egészében úrbéri telkeként osztotta ki a szentesi jobbágyok között. Gyulán ezzel szemben már fenntartott családjának majorságot. A külső úrbéri telek vonatkozásában a jobbágyok egymás között tett szerződéseikben vagy végrendeleteikben gyakran utalnak arra, hogy földesuruk kegyességéből bírt szántóról, más elnevezéssel szállásföldről beszélnek. „Az Mlg. földesuraságom kegyes engedelmeiből bírok 9 fertály urbáriális földet, melyből 7 fertály van Lapistón...”² „A férjemtől maradt 3 fertály földemből egy fertály földet... mostohafiamnak az erre nyerdő földesúri kegyes engedelem reménysége alatt jussba által adom...”³

Amikor a jobbágyok a belső telken épített házuokról tesznek említést akár végrendeletben, akár adásvételi vagy csereszerződésben, a földesúrra történő hivatkozás már elmarad, jelezve az utókor számára, hogy a belső telken álló ház a jobbágy saját munkája révén épült fel. Ez a tény pedig azt bizonyítja, hogy magát a házat a jobbágyok saját tulajdonuknak tekintették. Saját tulajdonával mindenki szabadon rendelkezhetett. „A telek felett a jobbágyot sajátos természetű birtokjog illette meg, e birtok tulajdonképpen a telek házára fordított vételár, illetőleg a ház építési költsége s egyáltalában a jobbágytelekbe fektetett beruházás értéke volt, ezzel a bir-

¹ Szabó, 1947.

² Homoki-Nagy, 2018. 238.

³ MNL BML V.A. 101. k.2. (19)

tokkal a jobbágy rendelkezett életében és halára esetére.”⁴ Szokásjogunk dogmatikájában ezt úgy tudták érvényesíteni, hogy a ház elidegenítéséhez is földesúri engedélyt kellett kérniük. Ezt bizonyítja például a következő bejegyzés: „a tisztartó úr engedelmével, a szomszédoknak megkínálásával a város protocollumába való beíratással történt” egy ingatlan elidegenítése.⁵ A földesúri hozzájárulás és az adásvételnél az adott város jegyzőkönyvébe való bejegyzésnek a szükségességét bizonyítja egy gyulai eset is. Az eladó Opris Ferenc a birtokában lévő 7 fertály urbáriális földből két fertályt eladott Szilágyi Jánosnak és Andrásnak, de „azt a M. Uraság házokra által nem íratta...”⁶ A földesúrnak nem kellett indokolnia, hogy miért nem járult hozzá az elidegenítéshez. Magyar-Gyulán fennmaradt jegyzőkönyvben sem tértek ki erre. A szerződés azonban a földesúri engedély hiánya miatt érvénytelen volt. Ugyanakkor az eladó a vevőket már birtokba bocsátotta, miközben a dicalis jegyzékben továbbra is az eladó maradt feltüntetve, mint az úrbéri szolgáltatásokra kötelezett személy. Az eladó Opris Ferenc ezért egy harmadik személynek adta el újból a birtokot, egyben kötelezte magát a vételár visszafizetésére az első vevőknek, akik ennek megtörténtét követően birtokba engedték az új vevőt.

Ugyancsak a földesúri engedély szükségességére találunk utalást egy apai osztályos egyezségben. „Én Veress András által adom az 587. sz.a. lévő Colonialis házamat, – mely után 6/8 föld vagyron írva – a kisebb fiamnak Veress Sebestyénnek oly móddal és oly feltétellel, hogy azon 6/8 földből 3/8 föld az 587.Sz.a. Sebestyén fiam neve alá, a másik 3/8 föld pedig a 457.Sz.a. Veress József nagyobbik fiam nevére a földesúri kegyes engedelem hozzá járulásával íratasson által.”⁷

A jobbágyok által készített végrendeletekben is találni utalást arra, hogy az örökhagyó által elrendelt hagyaték jövőbeli sorsa földesúri engedélytől függött: „ebbeli egyezségünk helybenhagyása és a Méltóságos Uradalom által leendő megerősítése és által írása tekintetéből mély alázatossággal Ns. nemzetes és vitézlő Stachó János főfiskális urnak bejelentetik.”⁸ Hasonló bejegyzést találunk még 1845-ben keletkezett adásvételi szerződés esetében is, amikor a jegyzőkönyv tanúsága szerint a 2/8 úrbéri telek eladása esetén a „vevő nevére való íratás céljából a Mlgos Uradalomnak aláztatosan bemutatattik”.⁹

4 Szabó, 1947. 35.

5 MNL CSCSML Szentes V.102. b/2. 411/1784

6 MNL BML V.A. 101.k.1. (18)

7 MNL BML V.A. 101. k.1. (9) 1837. január 3.

8 MNL BML V.A. 101.k.1. (15) „általíratott Gyulán április 3-án 1829.”

9 MNL BML V.A. 121. g. 1845. november 17.

A szakirodalom¹⁰ arra is kitér, hogy a belső telket a házzal csak a külső telekkel együtt lehetett eladni.¹¹ „Vida Mihály házát és a hozzá tartozó szállási földjét 250 vforintért örökösen és megmásolhatatlanul Raksi József asztalosnak eladta és a törvényes evictiot az történhető impetitorok ellen magára vállalta.”¹² Gyulán hasonló feljegyzést olvashatunk: „alól írott bizonysgot teszek arról, hogy Bordé György a 94.Sz.a. lévő Házat 4/8 Urbáriális Földemmel 2200 Vforintért örök áron tőlem¹³ megvette...”¹⁴

Német-Gyula bírói által a lakosok egymás közötti szerződéseit magába foglaló jegyzőkönyvek tanúsága szerint, pontosan rögzítették, hogy zsellér ház vagy telkes jobbágnak a háza került-e eladásra. Amikor zsellér adta el a házát, akkor a jegyzőkönyvben ezt is rögzítették, amikor telkes jobbágy adta el a házát, akkor a jegyzőkönyvben már a házhoz tartozó úrbéri telek nagysága is feltüntetésre került. Moldovány János özvegye, miután betegsége miatt „a közszolgálat teljesítésére elégtelenné vált, a Telkes Könyv 273. sz. alatt fekvő házát 2/8 úrbéri telek haszonvételével edgyütt”¹⁵ adta el. A jegyzőkönyvbe ez „2/8 Jobbágy ház” bejegyzéssel került rögzítésre. A város bírása ügyelt arra is, hogy az úrbéri telek haszonvételének eladását rögzítette, ezzel is utalva arra, hogy a telek tulajdonosa a földesúr volt. Ez változott meg Szentes mezőváros örökbevallási jegyzőkönyvében 1836 után, amikor a város kísérletet tett az örökváltságra, mert ettől az időponttól kezdve már nem tettek említést a földesúr tulajdonjogáról. A jobbágyság között keletkezett minden olyan szerződés, amelynek tárgya a jobbágyság birtokában lévő ingatlanok voltak, csak akkor volt érvényes, ha azt a város magisztrátusa által vezetett jegyzőkönyvbe, protocollumba bejegyezték. „Az én atyámról néhai ör. Kiss Marjai Szabó Ferentzről reám maradt successionalis jussomat, mely a MGyula Város 1829^{ik} esztendő oct. 26^{ik} napjától folytatni rendelt Egyességek protocollumának 13^{ik} Sz. alatt lévő egyezségek szerint megállapított, örökösen által engedem s adom Ferentz fiamnak.” Ez biztosította a szerződések hitelességét. Mind Magyar-, mind Német-Gyula esetében fontos megjegyezni, hogy a házak adásvétele esetén mindig utaltak a „Telkes-könyvben” szereplő házsámkra.

Gyula jobbágy-parasztsága által kötött szerződések érvényességéhez hozzátartozott az uradalom engedélye, ami ugyanakkor nem zárta ki,

10 „A jobbágnak a telekre mint gazdaságsszervezeti egységre szokásszerűen megformálódott rendelkezési joga nem vonatkozhatott a telek egyes részeinek, a házas belső teleknek, a hozzátartozó szántóföldnek, rétnak és a kivételesen telekutáni erdőnek a telektől elkülönítetten való elidegenítésére.” Szabó, 1947. 37.; Kállay, 1985. 327–328.

11 MNL BML V.A.101.k.2. (14)

12 MNL CSCSML Szentes V.102.o.1. 1787

13 MNL BML V.A.101. k.2.

14 MNL BML V.A.101. k.2. (50)

15 MNL BML V.A. 101. k.2. 1842

hogy az úrbéri telket a jobbágyok megosszák. „Én Veress András által adom az 587.Sz.a. lévő colonialis házamat, mely után 6/8 föld vagyron írva – kisebb fiamnak Veress Sebestyénnek oly móddal és oly feltétellel, hogy azon 6/8 földből 3/8 föld az 587.sz.alatt Sebestyén fiam neve alá, a másik 3/8 föld pedig a 457. sz. alatt Veress József nagyobbik fiam nevére a földesúri engedelem hozzájárulásával íratasson által.”¹⁶

A ház és az ahhoz tartozó úrbéri telek elválasztására mutat példát annak az asszonynak az intézkedése is, amelyet 1838-ban jegyeztek fel. Az anya házáról és az ahhoz tartozó öt fertály földről úgy rendelkezett, hogy a házat, melyet 500 váltó forintra értékelt, ezen árban átadta Ferenc fiának azzal a feltétellel, hogy anyját élete végéig megbecsülje és tisztelje. Az öt fertály föld „ a Mlgos Uraság kegyes engedelméből elszakasztandó és ezen öt fertály földemet át adom Kávay György férjemnek, hogy azt a maga házához irattatván használja, mint sajátját v. tulajdonát, azon házzal együtt, melyben nekem úgy is nincsen 400 forinttal több, melyről szinte minden jogomról lemondok. ... Engem mint törvényes és hites feleségét, holtomiglan tartani, ápolni mint férj köteles leszen, s én is mint igaz feleség eránta a kölcsönös bizodalmat meg nem fogom tagadni.”¹⁷

Öröklési pertől szabadulni akaró osztályos testvérek egyezséglevelében szintén feljegyzésre került, hogy az úrbéri telek felosztásához a földesúr engedélyére volt szükség. „Otlakán Péter vegye által az atyai házat mely után vagyron írva 3 fertály föld, oly megjegyzéssel, hogy azon 3 fertály földből egyet által engedjen Otlakán Mojszának, akinek most háza egy fertály földje lévén, eszerint ő is ezen túl két fertályos légyen és Péter is tsak két fertályos fog maradni. Mivel e szerént itt föld darabolás forog fel, az eránt közössen megfogiuk a Mlgos Uraságot kinek egyedüli tetszésétől függ, azt megengedni – kérni és instálni, addig csak Otlakán Péter nevén leszen írva ezen harmadik fertály föld is, de Mojsza fogja használni, és tőle minden terheket Mojsza fog viselni.”¹⁸

Más volt a helyzet a jobbágy-parasztok kezében lévő szőlővel és kerttel. A szőlőföld tulajdonjoga attól függött, hogy úrbéri telken telepítették-e vagy írtásföldön. Az utóbbi esetben a jobbágy-parasztoké volt a tulajdonjog, míg az előbbi esetben az úrbéri telekhez hasonló helyzet alakult ki.

Az úrbéri telek mellett fontos szerepet töltött be a gyulai jobbágy-paraszság életében is a szőlőföld. Több egyezségben, testamentumban olvashatunk a szőlőről tett intézkedésekről.

Öreg Csüri Péter végrendeletéből ismerhetjük, hogy özvegyen maradt leányai örökrészét úgy biztosította, hogy fiát kötelezte a leányokat megil-

16 MNL BML V.A. 101.k.2. 1837. január 2.

17 MNL BML V.A. 101. k.2. 1838. június 2. házassági szerződés Oppenhauzer Magdolna, Kováts György között

18 MNL BML A.101. k.2.

lető juss kifizetésére. A fiútestvér ezt csak úgy tudta megtenni, hogy saját feleségének hozományát képező szőlőből „3000 tőke szőlőt ör. Varga Mihálynak 400 Vforintokon el adott, s annak árát énnékem a menyecske leányaim kielégítése fejében által adta.” Ugyanakkor azt is rögzítette, hogy halála után megmaradó vagyonát – „Házzal egy fertály földdel és 5000 tőke szőlővel együtt, mely mellett egy kevés lapos föld is vagyon” – Mihály fiára hagyta.¹⁹

Kiss Erzsébet végrendeletében a következőket jegyezte fel. „Lévén a Török zugi szőlőskertben két darab szőlőm, egyik kilencz itze a másik 5700 tőkéből álló hozzávaló Hordókkal s egyéb készülétekkel együtt.”²⁰

Milyen források állnak a kutató rendelkezésére, ha a jobbágy-parasztság 18-19. századi tulajdon- és birtokviszonyaira választ szeretne kapni? E vonatkozásban a levéltárakban fellelhető jobbágy-paraszti végrendeletek, az általuk kötött szerződések illetve osztályos egyezségek adhatnak választ, melyeket gyakran az egyezségek könyvébe maga az adott mezőváros elöljárósága jegyeztetett be. Ez egyben a közhitelességét is biztosította az adott szerződésnek, osztályos egyezésnek vagy az adásvételnek.

Vizsgáljuk meg először, hogy a jobbágy-parasztság szerződesei milyen tulajdoni- és birtokviszonyokról szólnak. Az adás-vételi és csere szerződésekben a vétel, a csere tárgyának jogi természetét mindig feltüntették a szerződő felek, figyeltek arra, hogy a belső telken álló ház örökölt vagyon volt-e, azaz ősi jószágnak bizonyult vagy saját pénzen vásárolt, illetve épített jószág volt-e. A nemesi jogból ismert ősiség a késő rendi korban már a jobbágy-parasztság világában is általános jogintézménnyé vált. Az ősiség által kialakult kötött tulajdoni rendszer következtében csak az osztályosok beleegyezésével lehetett elidegeníteni a jobbágy ősiséget is. „Garai Jánosné Tót Sára 40 útból álló szőlőt eladván a leánya Borbás Sára ellene mondván azt állítván, hogy azt nem adhatta el, mert ősi jószág.”²¹ A család hozzájárulását az elidegenítéshez azzal bizonyították több esetben, hogy az elidegenítésnél az osztályosok személyesen jelen voltak, és beleegyezésüket saját aláírásukkal is biztosították. „Melynek nagyobb erősségül adták Fiaim nevük aláírásával megerősített egyezséglevelemet...”²²

Ősi szőlőföldre hivatkozva jegyezte meg az özvegyen maradt asszony, hogy azt „Ferencz és János fiam és Erzsébeth leányom ... a szőlőből, mely ősi juss, mind a hárman egyenlően kielégítődek...”²³

Egy édesanya, még életében akart gyermekei között intézkedni a meglévő jószágokról és az osztályos egyezésbe foglalt rendelkezését az-

19 MNL BML V.A-121. j. Csüri Péter végrendelete

20 MNL BML V.A.101. k.2. (42)

21 MNL CSCSML Makó V.A.101. b/1 1805

22 MNL BML V.A. 101. k.2. (50) MagyarGyula 1832.

23 MNL BML V.A.101.k.2 1832 2)

zal kezdte, hogy „minekutánna szerzett javaim kevés öröklött javakkal lenne terhelve, s ezen ősi jus is az én szőlőmről kerülvén- egy jobbágyház s ahhoz írott 4/8 urbéri telekből állanának.”²⁴

A külső urbéri telek elidegenítése esetén Gyulán mindig megemlítették, hogy az eladás a földesúr engedélyével történik. „Férjemtől maradt 3 fertály földből egy fertály földet ... mostohafiamnak az erre nyerendő földesúri kegyes engedelem reménysége alatt jussba által adván, a tanyával és az egy fertály föld után járó kaszállóval, e mellett a lószekeret is 3 lóval s az eke készséggel együtt néki által adtam 100 vforintért...”²⁵ Egy másik szerződésben a házak cseréjéről tudósítanak. „Házamat, mely 872.Sz.a. eltseréltem ifj. Gombkötő István 884.Sz.a. házáért föld nélkül oly feltétel alatt, hogy Gombkötő István pótlásképpen 300 Vforintot reá fizet.”²⁶

A szülők gyakran még életükben törvényes örökösikkel osztályos egyezségeket tettek, melyben haláluk esetére rendelkeztek javaikról. Az osztályos egyezségek megkötésének okát jól jellemezték a szerződő felek az egyik megállapodásban. „Mi megunván a közöttünk javainknak halálunk után miképpen történendő felosztása eránt házassági életünkbe érkezett egyenletlenséget, s tudván, hogy a békételenség az emberi életet keserűvé teszi, de tekintvén azt is, hogy öreg napjainkban a viszálykodások, mint házasságok szegénységünkre válna, ennek elkerülése és a jótévő békességes csendes életnek élvezhetése okáért ... egyességre léptünk.”²⁷

Az egyenlő osztály megteremtésének jó példája egy 1847-ben keletkezett osztályos egyezés, amelyben az édesanya három fia között rendelte el meglévő vagyonának sorsát. Egy házzal és 4/8 urbéri telekkel rendelkezett. Ezt úgy osztotta fel, hogy József és János fiai között osztotta meg a 4/8 telket és egyben kötelezte őket, hogy Jakab testvérük részére vásároljanak a határba, jó minőségű, tanya épülettel együtt 2/8 földet. Józsefnek adta a 900 forintra értékelt házat, de egyben kikötötte, hogy abban „holtomigvaló lakást, betegségekbeni ápolást magamnak feltartok...”. Miután Jakab részére földet kellett vásárolni az anya úgy rendelkezett, hogy a ház árának felét fordítsa József földvételeire, míg a vételár másik felét az anya halála után „köteles közös osztályra adni”. Az egyenlő osztály biztosítása érdekében az anya még azt is kikötötte, hogy „az igazságos osztálynak megtehetése tekintetéből minden fertály föld fiaimnak előleges jussul hatszáz váltóforintba számíttassék, s így ha egyik vagy másik több javak birtokába lenne az osztálykor kifizetni a feleslegességet tartozik”.²⁸ A nemesi jog alakította ki az arányos osztály szigorú szabályát, mely szerint a legkisebb

24 MNL BML V.121. h. 1847.

25 MNL BML V.A:101.k.2. (19)

26 MNL BML V.A.101.k.2. (39)

27 MNL BML V.A. 121. g) ör. Purzsa Ilia és Galambos Flóra egyezsége 1846

28 MNL BML V.A. 121. h) 1847

fiú kapta az apai házat, de az idősebb fiútestvéreknek azonos értékű házat vagy házhelyet kellett biztosítani.²⁹ Jelen esetben a földesúri hatalom alatt álló mezővárosban az anya a ház és a föld értékét határozta meg, s annak alapján alakította ki az egyenlő osztályrészeket fiai között. Az osztályos egyezség 1847-ben készült el, amikor az 1836: 4. törvény az osztályrészek kialakítása vonatkozásában már hatályban volt. Az anya ettől függetlenül, a mezőváros hivatalos eljárása előtt még életében intézkedett erről. Lényegében ezt az osztályos egyezséget nyílt végrendeletnek is tekinthetjük, amelyet Német-Gyula városának jegyzőkönyvében rögzítettek.

A fennmaradt ingatlanátruházási jegyzőkönyvek, szerződések, osztályos megállapodások azt bizonyítják, hogy Gyulán is jelentős volt a fekvő jószágok forgalma. Ahogy a Dél-Alföld más mezővárosaiban, úgy Gyulán is a lakosság nemcsak a házat, szőlőjét, de az úrbéri telkeket is elidegeníthette, amennyiben az uradalom engedélyét megkapta.³⁰

EGYES CSALÁDJOGI INTÉZMÉNYEK

A tulajdon- és birtokviszonyok mellett Magyar- és Német-Gyula tanácsának megőrzött protocollumai, testamentum gyűjteményei számos, a családjogra vonatkozó rendelkezéseket, a jobbágy-parasztág mindennapjaiban érvényesülő normákat őriztek meg. Az iratok egy kisebb része őrzött meg a gyermekekre, árvákra vonatkozó feljegyzéseket. Bár meg kell jegyezni, hogy az árvák vagyonával összefüggő iratokat az árvaszékek őrizték elsődlegesen. A protocollumokban bejegyzett egyezségek nagyobb része, az özvegyen maradt asszony számára biztosított özvegyi jogról és móringeről szól, míg más szerződések az idős emberek tartására, ellátására vonatkozó megjegyzéseket tartalmazzák.

Egy osztályos egyezségben a testvérek igyekeztek megindokolni, hogy apjuk hagyatékából elhunyt testvérük fia, az örökhagyó unokája, miért kap kevesebb összeget. „Meghalálozott István testvérünk egy négy hetes kisedet gyermeket hagyva maga után ... Ez előtt régen István testvérünknek adósságában nyolcvan Váltó forintokat bizonyos német városi lakosok részére kifizetni kellett, ezenkívül ... Nagy Szabó Pálnak is Száz Vforintokat kifizettem, így csak 50 forintokat adatni magamat kötelezem.”³¹

Az adásvételi szerződések feltételei között is gyakran találni olyan kikötéseket, melyek a vevőt kötelezték nemcsak az idős eladók, hanem a

²⁹ Frank, 1845. 497–499.

³⁰ Kállay, 1985. 328.; Homoki-Nagy, 2008.

³¹ MNL BML V.A. 101.k. 1832 január 18. V. Kiss János és osztályosainak egyezsége 1832- 43. oldal a protocollumban

gyermek, sőt beteg gyermekek tartására. Schiffert Simon özvegye zselér házat adta el egyik fiának többek között azzal a feltétellel, hogy „mind nekem, mind néma fiamnak kimúltáig a háznál békességes lakást engedni tartozzék, ... néma fiamat magánál megszenvadni és betegségében ápolni, halálom után reája mosni.”³²

A jobbágy-paraszság mindennapi életét dokumentáló jegyzőkönyvek tanúsága szerint az országos joggyakorlatnak megfelelően Gyulán is meghatározó jelentőséggel bírt az özvegyen maradt asszonyok számára biztosított özvegyi jog. Az asszony, amíg elhunyt férj nevét viselte, addig lakást, ellátást kapott az elhunyt férj örököseitől, amit gyakran így fogalmaztak meg, „amíg isten engem éltet két véka Búza vetést ki adni s annak termését számomra bé takarítani s megőröltetni és készen által adni... köteles.”³³

Az Otlakán egyezséglevél bizonyítja kiválóan, mit jelentett a mindennapokban az özvegyi jog teljesítése. „Az anyánk míg él az apai házban, mely most Péter nevére íródik nyugodalmasan lakhasson – és mi mindenkör megbecsülni és tisztelni tartozunk.” Az asszony három fia kötelezte magát, hogy „mind a hárman fejenként kötelesek vagyunk édes anyánk élelmire míg él két köből búzát, egy köből árpát, 5 véka csüves tengerit és így esztendőnként mind a hárman összesen 6 köből búzát, három köből árpát és 15 véka csüves tengerit élete fogytáig adni s így kielégíteni. – Otlakán Jánosné s Pál árva ... szinte kötelesek esztendőnként anyáknak élelmére 2 köből búzát egy köből árpát és 15 véka csüves kukoricát adni... Otlakán Anna ... által kapván a szőlőt köteles anyáknak esztendőnként 2 akó bort adni és míg él anyánk ha a szőlőt megnézi, szabad legyen egy két fürt szőlőt maga szükségére vinni.”³⁴ Egy másik egyezséglevélben a következőket írták: „Ferenc fiamnak három fertály földemet olly móddal által adván, hogy amíg Isten éltet minden esztendőben hat véka őszi búza és hat véka tavaszi vetés részemre tellyesítsen...”³⁵ Egy anya így rendelkezett a fiaitól elvárt kötelesség teljesítéséről. „Élelmemre, minekutánna faimnak javaimat által adtam, a 6/8 föld évenkénti minden némű terméséből a hatodik részt köteleztetnek fiaim nekem kiadni, valamint egy tehénnek teleltetésére aránylag kukoritz kórót, ha pedig az nem lenne, szénát lakásomra szállítván szinte adni, a fűtést illetőleg megjegyeztetik, hogy János és Jakab ha télen külön szobába laknék a fűtésre egy kocsi szalmát, József fiam pedig a főzéshez szükséges egy kocsi fát hordani, úgy búzámat soronként megőrölni köteleztetnek.”³⁶

32 MNL BML j. Német- Gyula Ingatlanátírási jegyzőkönyv 1834-1854. 1846. április 1.

33 MNL BML V.A. 101.k.2.

34 MNL BML V.A. 101.k.2.

35 MNL BML V.A.101.k.2

36 MNL BML V.A. 121. 1847

Az özvegyi jog biztosítására kialakult szabályok keretet formáltak arra is, hogy az idős szülők eltartására vonatkozó normákat is meghatározzák. „Olly feltétel alatt engedem által a Házamat fent nevezett kisebbik leányomnak, hogy mind magamnak, mind feleségemnek holtamiglan a házban való lakáshoz a Kamara és padlás használásához és udvar kerthez kirekeszthetetlen jussunk fent maradjon, holtamiglan az udvarkertemnek csak egy harmadrészét engedvén által nékiek használás végett. ... Hogy ha pedig nékem elébb történne halálom, mint a feleségemnek, azon esetben a feleségemnek is, mint holtáiglan a háznál békességes lakást engedni és a kertnek is, mely az udvarnál vagyon 1/3 részét haszonvételre által adni tartoznak.”³⁷ Ez az egyezséglevél ugyanakkor arra is bizonyítékkul szolgál, hogy a mezővárosok mindennapjaiban nemcsak az özvegyen maradt asszonyokról kellett gondoskodni, hanem az idős szülőkről is. Ez a gyerekek, s mindenekelőtt a legkisebb fiú gyermek kötelezettsége volt. Azonban, ha nem volt a jobbálynak gyermeke, akkor saját magának kellett gondoskodnia idős koráról. Gyakran megtörtént, hogy házát, szálalásföldjét, szőlejét azzal a feltétellel adta el, hogy a vevő élete végéig lakást ellátást biztosít az eladó számára. Ezekből az adásvételi szerződésekben megtalálható feltételekből alakult ki a tartási szerződés. „Öreg Kertész András és felesége, mint megélemedett elgyengült és magokkal is tehetetlen öregek K. Kis Györgynek ... által adjuk örökösen a 987.Sz.a. lévő zsellér Házunkat oly feltétel alatt, hogy nékiek mind holtodiglan hűséges gondviselőjük és gyámolítójuk legyen, s őket fűtővel élelemmel is ellátni s őket holtodiglan tartani köteles legyen.”³⁸

Az özvegyasszony miután betegsége miatt eladta házát a hozzátartozó úrbéri telekkel együtt, az adásvételi szerződésben kötelezte a vevőt, hogy „a házban nékie lakást holta napjáig, nem különben fűtésre való fát vagy szalmát és ha megszorulna a ház árából élelmre és ruházatra pénzt adni köteles legyen.”³⁹

Az idősekről való gondoskodás jelenik meg a következő adásvételi szerződésben is. „Elagott dolog tehetetlen lévén, s állaltván miként csekély javaim napról napra felvigyázat s javítás nélkül elsilányulnak, főleg pedig házam tetemes rongálást szenvedett a számos mostoha idők által... unokámmal ... szerződtem: ezennel tulajdoni jogomról lelépve a Ngyulai 2. könyv 202k száma alatti Schiffert Ádám és if. Remete György szomszédok között fekvő zsellér házamat örök áron eladom Gyepes Imre unokámnak 800 forintokon oly feltétellel, hogy a házba nékem békés lakást

37 MNL BML V.A. 101. k. 1830 ör Todó Ferenc végrendelete

38 MNL BML V.A.101.k.1. (32)

39 MNL BML V.A. 121. h. szerződések 1842

engedve, köteles legyen reám gondot viselve ápolni, tisztázni s betegségemben utánnom látni...⁴⁰

A Gyulán feljegyzett egyezségek között a reformkor évtizedeiben számos házassági szerződés és móringlevél is fellelhető. A nemesi jogban már Werbőczy is rögzítette a hitbér intézményét, amit az örökhagyó örökösének kellett a hagyatékából kiadni az özvegyasszony számára. A néprajzi kutatások már korábban feltárták, hogy elsősorban a református falvak körében az újrահázasodott felek között gyakori volt a móríng biztosítása.⁴¹ A *móríng* ténylegesen a szerződéses hitbér elnevezése, amikor a törvényes hitbér összegénél magasabb hitbért ígért a férj a feleségének. Ehhez a család hozzájárulására is szükség volt, mivel a nemesi jogban a hitbért elsődlegesen az ősi vagyonból kellett kiadni, ami az örökhagyó osztályosainak esetleges örökrészét csökkentette. Ez a szerződéses hitbér jelent meg a jobbágy-paraszság mindennapjaiban a 18-19. század fordulóján. Mai napig nem került feltárássra ennek a családjogi intézménynek a pontos eredete, tartalma. A móríngot ígérhette csak a férj felesége számára a házastársi kötelezettségek teljesítéséért, de az ígéret lehetett kölcsönös is, amikor a feleség is ígéretet tett arra, hogy a házasságba hozott vagyontárgyakat, esetleges halála esetén az özvegyen maradt férj kapja meg. A jobbágy-paraszság világában megjelenő szerződéses hitbér nagysága a móríngot ígérő fél vagyoni viszonyaitól függött.⁴²

Miután a hitbér és ennek következtében a móríng eredetének egyik forrásaként a szakirodalom a német jogéletben ismert „Morgengabe” intézményében vélte megtalálni, Magyar-Gyula jobbágy-paraszsága esetében joggal feltételezhetjük, hogy magának a házassági szerződésnek és ezen belül a móríng ígéretének gyakorlata Német-Gyula lakóinak mindennapi gyakorlatából került át. A móríng ígéretének megértéséhez érdemes idézni a következő móringlevelet. „Én megunván a házammal lévő magányosságot, de leginkább tartván e mostani öreg napjaimból az Isten Eö Szent Felségének némely egészségemben történendő változásoktól, nehogy minden gyámoly nélkül elhagyattatva éljek, magamnak Házastársul elveszem Pap Erzsébetet oly világos, és a MGyulai Bírak Uraimék előtt teendő megmásolhatatlan akaratommal, hogy ha a mindeneknek Teremtője által e Mulandó Világból kiszóllítanék, nékie a körülöttem tévő fáradozásaiért Moringképpen ajánlok 100, az az Száz Váltó forintokat, a mely summát a hátra maradandó mindennemű vagyonomból, az első feleségemtől lévő 5 gyermekeim által, ellen mondások nélkül fizessék ki. – Ha pedig a mi minden reménységem felül vagyon ezen második Házasságomból némely magzattal áldattnék meg az Isten által, arra való nézve el-

40 MNL BML V.A. 121. 1852

41 Tárkány-Szücs, 1981; Dominkovits, 1992; Mándoki, 1961.; Virág, 1997. 936-955.

42 Kállay, 1985, 383.

kerülhetetlen akaratom, hogy mindennemű ingó s ingatlan vagyonomból egyformán részesüljön az első feleségemtől lévő öt gyermekeimmel.”⁴³

Egy 1830-ban tett testamentumi rendelkezés codicillusában is arról olvashatunk, hogy a végrendelkező a jegyességkor tett móríngígéretét, utolsó akaratként is megerősíti. „A tegnapi napon tett nyitott Testamentumomhoz, későbbben jutván eszembe, még aztat is akarom, mint telylyes akaratomat rekeszteni, hogy ennek előtte 8 esztendőkkal elvévén feleségül Békési születésű Szilágyi Katalint, a mellynek a körületem öreg napjaimban teendő hív szolgálati jutalmául, valamint akkoron a midőn magamhoz vettem, tett ígéretem szerint, adjon a holtom után hátra maradandó vagyonomból Száz ... 100 váltó forintot Moring képpen.”⁴⁴ Egy atyafiságos osztályos egyezségben a mostohafiú erősítette meg, hogy az atya által a mostoha anyjának ígért 100 Vforint móríngból „már 50 vforintokat lefizetvén, a másik hátra lévő részét is a jövő Gyulai Kiss vásárra le fogom fizetni.”⁴⁵

A móríngot elsősorban a férj ígérte feleségének, de már Werbőczy is említést tett az ellenhitberről (contrados), amikor a feleség ígérte férjének a házasság megszűnésének esetére a hitbért. Magyar-Gyulán erre is találunk példát. Az özvegyen maradt Bakó Mária újbóli házasságkötésekor a következő ígéretet jegyeztette be a város protocollumába. „Én Kukla Józseffel mint özvegy emberrel házassági szövetségre lépven, az ennek eránta való hívségemnek és szeretetemnek megbizonyítására, azon Inquil. Házamat, mely a kis városon egy felől Nagy János, másfelől Gypes Márton szomszédságokban van és a Török zugban Dániel János és Foltman György szomszédságokban lévő egy kapa ajja szállómet, mely mindeniket megboldogult férjemmel szerzett közkeresményi jószágom – fent nevezett jegyesemnek ... móríngképpen hagyom, hogy mind holtomig csendes, békességes házassági életben együtt élven, holtom után ... őreá maradjanak.”⁴⁶ Ez a bejegyzés azt bizonyítja, hogy a menyasszony bírt valamivel több vagyonnal és gyermekei sem voltak, akik öregségében az eltartását biztosíthatták. A jobbágy-paraszti világban így jelent meg a szerződéses hitbér, amikor a kölcsönös házastársi kötelezettség biztosításának mintegy „ellenértékeként” az özvegyen maradt felek új házasságot kötven, valamelyik fél halála esetére előre biztosították a másik fél megélhetését. Házassági szerződésben ígérte Okány György, hogy 1281forint, tulajdon keresményű javaiból „a mostani feleségemnek száz vforintot móríngolok...”⁴⁷

43 MNL BML V.A 101. k.1. (24) április 13án 830

44 MNL BML V.A. 101.k (25) ör. Todi Ferencz 1830

45 MNL BML V.A. 101.k

46 MNL BML V.A.101.k.2. (43)

47 MNL BML V.A.101.k. Okány György házassági szerződése

Az itt bemutatott móringlevelek egyoldalú ígéretnek minősülnek, mind a vőlegények, mind a menyasszony esetében nincs kikötve, hogy a másik fél mivel jutalmazza házastársát. Az ígérek, megállapodások hiteltelenségét az bizonyítja, hogy a város egyezségi könyvébe jegyeztették fel, ahol a hiteles bizonyítást a város bírása és esküdtbírói biztosították.

De a kölcsönösen tett móríngígeretre is találunk példát a következő egyezés szerint. „Házassági hűsége jutalmául néki egy száz Vforintot négy köből búzát, és egy esztendő kövér vagy hízott süldőt móríngolok oly móddal, hogy ezek holtom után az én vagyonaimból néki azonnal minden hijján nélkül kiadassanak.” Miután a feleség 200 váltó forintot vitt a házasságba hozományként, ígéretet tett arra, hogy „ha nékem előbb történne halálom, ... azt férjemnek hagyom oly móddal, hogy sem egyik sem másik atyámfiamtól ne háborgattassék nem lévén azon 200 forinthoz egyiknek is semmi jussok.”⁴⁸

A jobbágy-parasztság számára 1715-ben tették lehetővé, hogy közvégrendeletet készítsen, ahol ugyanezt az alaki feltételt írták elő, mint amit ezeknél a móringleveleknél tapasztalunk. Miután a szakirodalomban általánosan elfogadott vélemény, hogy a bejegyeztetett végrendeletek a jobbágyok esetében közvégrendeletnek minősültek, ennek analógiájára az ugyanilyen alaki feltétellel bejegyzett móringlevelek is közhiteleű egyezséknek tekinthetők.

A református mezővárosokból fennmaradt móringleveleket a helyi lelkész által vezetett házassági szerződések jegyzőkönyvében rögzítették, ott az a tény bizonyította a közhitelességet.⁴⁹

A gyulai móringlevelek esetében is megállapítható az a sajátosság, hogy a móríngot az eljegyzés alkalmával ígérték és egyben jegyeztették fel. Erre példa Német-Gyulán 1847-ben tett ígéret, melyben a vőlegény megerősíti, hogy „miután Bayer Sebestyén özvegyét született Kaiser Borbálát feleségül elvettem volna, és egybekelésünkkor házassági szerződésünk az illető 2 násznagy ... és némely rokonaink előtt szóval tétetett, nehogy ennek nem léte miatt történhető halálom esetére gyermekeim és hitvesem között egyenlenségek eredezhessenek, – ezennel moríngul hitvesemnek egybekelésünk alkalmával ígért 150 forint váltóczédula moríngot jelen írásom ereje mellett lekötök”.⁵⁰

Ugyanakkor azok a feltételek is olvashatók, amelyek már az öröklés területére terjednek ki, amikor a felek arra utalnak, hogy az esetleg az új házasságból születendő gyermekek milyen módon örököljenek. Bakó Mária

48 MNL BML V.A. 101.k. 2. 1841.

49 Dominkovits, 1992., Mándoki, 1961

50 MNL BML V.A.101. k.2. 1847. február 8. A jegyzőkönyvben házassági szerződést írtak, azonban kizárólag a móríngról és annak kifizetéséről történt intézkedés. Ezért ezt a házassági szerződés speciális formájának, a mórínglevélnek tekinthetjük. v.ö. Tárkány-Szűcs, 1981.

ezt úgy teszi meg, hogy a móringképpen ígért vagyon az ő halála esetén férjéé legyenek, s azt tőle senki se vehesse el, azonban, „ha Isten ő Szt. felesége bennünket gyermekekkel megáldana, azokra is maradjanak által.”⁵¹ Ez azt jelentette, hogy férje és gyermekei egyenlően örökölték volna Bakó Mária hagyatékát.

A móringlevelek mellett *házassági szerződéssel* is találkozunk a gyulai jobbágy-paraszság feljegyzett egyezséglevelei között. 1837-ben az özvegy édesanya az ugyancsak özvegy leánya helyett kötött egyezséget jövődöbeli vejével. Az anya Anna leányát feleségül ígerte egy tímár mesternek, hozományként tíz juhot és 300 váltóforintot adott a vőlegény birtokába és megerősítette, hogy „ha a leányomnak elébb minden magzat nélkül halála történne, mind ezen fentebb említett javak, mind annak ruhaneműi ... vömre maradjanak és senki ahoz jussát ne tarthassa”. Ezzel szemben a vőlegény, aki szintén özvegy volt kijelentette, hogy „megholt feleségemnek allaturája az én házamba investálva vagyon”, ami az első házasságából született János fiát illeti. „Az én elébbeni halálom esetére, ha t.i. együtt semmi gyermeket nem nemzenénk, azon említett háromszáz forinton felül maradó ingó javak második feleségemre száljanak.”⁵²

A korabeli házassági szerződéseknek is az egyik legfontosabb tartalmi eleme volt a házastársak anyagi javainak a rögzítése. Különösen fontos volt ez, ha két özvegy lépett házasságra és előző házasságukból gyermekeket hoztak az új házasságba. A házassági szerződés megkötését indokolta Okány György, amikor a megegyezést a következő szavakkal magyarázta. „Özvegyi állapotba lévő ember sorsomat megváltoztatni kívánván, feleségül elvettem nygulai lakos néhai Komán Jánosnak özvegyét született Magyar Annát, a mikor Bírák Uraimék úgy az én, valamint a feleségem javait öszve irván, a mind két részről gyermekeink között származható jövődöbeli perlekedések elmellőzése tekintetéből következőkbe egyeztünk meg.”⁵³ A férj és az asszony különvagyonának rögzítése mellett, a férj ígéretet tett arra, hogy feleségének gyermekeit, „melyek közül az egyik a Leány 4. a fiu pedig 2 esztendő, tartom nevelém, s taníttatom egész 15ik esztendő korokig, akkora, hogy amint nekik tetszik, ha egész sorsok megváltozásáig nállam maradnak, becsületesen kiházásítom és a tutornál lévő capitalisokat egész az 1832ik esztendő januárius 1 napjától a kiházásításig járó törvényes interessekkel a tutortól kivehetik, kötelezvé magamat arra, hogy sem betegségben, sem semmi tekintetbe, a tutortól a gyermekek pénzéből egy krc. se fogok kérni, azt soha meg nem csonkítom, hanem mind végig a maga állapotjába hagyom.”⁵⁴

51 MNL BML V.A.101. k.(43) 1831

52 MNL BML V.A. 121. i)

53 MNL BML V.A. 101. 1832

54 MNL BML V.A. 101. K.

Egy másik házassági szerződésben az árvák vagyonának biztosítását, illetve az árvák vagyonának megterhelésének kizárását a következőképpen biztosították. „A férj, illetőleg mostohaatyja ... ha hitvesét túl élné, azon esetre ... – ha csak véletlen, s előre nem látható szerencsétlenség nem érné – a javakat adóssággal terhelni jussa ne legyen és lehessen, – hanem azokat teher nélkül gyermekeinek, halála után hagyni köteles leszen... ha nehéz betegség vagy más egyéb szerencsétlen körülmények kívánnák a vagyon terhelhetését, az legalább a nagyobb korúaknak és gyámatyának tudtával történjen”.⁵⁵ Ezt követően még azt is rögzítették, hogyha a feleség férje előtt halna meg, és férje új házasságot kötne, „gyermekeinek, kivált mostoháinak rövidséget szeretni kívánna és kijátszásokat czélozná”, akkor minden jószágot el kellett adni és a fele összeget az árvák között egyenlő arányban osztották volna fel.⁵⁶ Ebből a házassági szerződésből az a következtetés mindenképpen kiolvasható, hogy az özvegyen maradt anya gyermekei számára mindenképpen biztosítani kívánta örökségüket és a szerződésben tiltotta meg férjének a gyerekeit illető vagyon megterhelését vagy elköltését. Az árvák vagyonának megőrzése a rendi korban mindig komoly gondot okozott még akkor is, amikor a mezővárosokban közgyámokat neveztek ki az árvák vagyonának felügyeletére. Ezek a szerződések is utalnak arra, hogy a késő rendi korban kialakult gyakorlatnak megfelelően a mezővárosokban árván maradt gyermekek örökségét el kellett idegeníteni, a vételárat pedig az ún. gyámi pénztárban helyezték el. A közgyám felelőssége volt, hogy a letétbe helyezett összeget megőrizze. Gyakran a város lakossága a gyámi pénztárból tudott kölcsönt felvenni. Ezzel az volt a baj, hogy ha az adós nem fizette vissza a kölcsönt, a nagykorú árva sokszor hiába kapta meg az adóslevelet, csekély örökségét már soha sem kapta meg.⁵⁷

A házassági szerződések gyakran tartalmaznak öröklésre vonatkozó rendelkezéseket is. Okány György miközben a fentebb idézett ígéretében biztosította a mostohagyermekai javainak megőrzését, a saját, első házasságából született három gyermeke esetében azt az ígéretet tette, hogy halála esetén meglévő jószágain, „csak a két ágyból származott Okány successorok osztozzanak”.⁵⁸ Ezzel a férj persze azt is jelezte, hogy az új házasságból is születhetnek gyermekek, akiket egyenlő osztályrész illet az apai vagyonból az első házasságából született gyermekivel. De azért megerősíti, hogy mostohagyermekai az elhunyt apjuk után, illetve anyjuk javait úgysis megkapják és a mostohaapa halála esetén már csak az édesanyjuknak a „vélem szerzett köz keresményét, mint anyai just a tőlem

55 MNL BML V.A. 121. i) 1837

56 MNL BML V.A. 121. i) 1837.

57 Degré, 1977.

58 MNL BML V.A. 121.i)

nemzhető gyermekekkel követelhetik”.⁵⁹ A házassági szerződésnek ezek a rendelkezései ténylegesen a reformkorban érvényesülő – egyébként már Werbőczy által is rögzített – törvényes öröklési szabályait írták le. Ugyanakkor érzékelhető, hogy a férj, bár igyekezett a lehető legpontosabban leírni, hogy ki, mit hozott a házasságba, mi a feleség különvagyonra és mi a férjé, mit örökölnek a feleség gyermekei és mit a férj gyermekei és mi történjen azzal a házasságkötéskor még meg nem lévő közkeresménnyel, ha az új házasságból is születnének gyermekek. Nehéz elképzelni, hogy a szülők halálát követően nem volt vita a mostoha és a féltestvérek között a hagyaték tényleges megosztásakor.

A gyulai jobbágy-paraszttság mindennapi életét meghatározó szokásjogi normákból ebben a tanulmányban csak két területet érintő szabályokat mutattam be. Az egyik terület az ingatlan jószágok, elsősorban a ház, az úrbéri telek és a szőlő tulajdon- és birtokviszonyait jellemző kötött tulajdonjogra vonatkozó szabályok, melyek közül kiemelendő, hogy az úrbéri telkeket érintő adásvételi szerződésekben mindig kiemelték, hogy a telek haszonvétele kerül eladásra. Ezzel szemben a ház és a szőlő esetében már ténylegesen a jobbágy saját tulajdonjogát ruházta át másra. Az adásvételi szerződésekben megjelenő az özvegyekre és az idős emberekre vonatkozó tartási kötelezettség hűen tükrözi a reformkor jobbágy-parashti világát, bemutatva azt, hogy ténylegesen mit jelentett a becsületes és tisztességes tartása – ellátása egy idős embernek.

A mindennapok világában fontos szerepe volt a házasságnak, melyet gyakran házassági szerződéssel is megpecsételtek. Ezekben a szerződésekben egyrészt a felek vagyoni viszonyairól, másrészt, ha a felek özvegyen léptek újból házasságra, az előző házasságból született gyermekek tartására, ellátására és ezzel összefüggésben öröklésre vonatkozó intézkedésekről olvashatunk. Tárkány-Szücs Ernő megfogalmazása szerint a házassági szerződések sajátos formája a móringlevél. A gyulai jobbágy-parasztok gyakran készítettek móringlevelet, illetve házassági szerződésben vagy végrendeletükben intézkedtek a móringlevél teljesítéséről. Ez a házassági vagyoni jogi intézmény fontos szerepet töltött be nemcsak az özvegyen maradt nők, de gyakran az özvegyemberek életében is.

A levéltárban őrzött protocollumok, végrendeletek, hagyatéki leltárak, szerződések Gyula mezővárosának 18-19. századi jogéletére számos fontos adatot nyújtanak, amelyet egy hosszabb tanulmányban érdemes az olvasók elé tárni.

Levéltári források

- Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megye Levéltára Magyar- Gyula mezőváros tanácsának iratai V.A.101.
 Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megye Levéltára Német – Gyula mezőváros tanácsának iratai V.A.121
 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megye Levéltára Makó mezőváros Mindennapi bejegyzések könyve V.A. 101.
 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megye Levéltára Szentes mezőváros egyezségei könyve, V.A. 102. o.
 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megye Levéltára Szentes mezőváros Végrendeletek V.A. 102.v

Irodalomjegyzék

- Degré*, 1977 =
Degré Alajos: A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig. Budapest, 1977.
Dominkovits, 1992 =
Dominkovits Péter: Móringlevelek Győr megyéből. Győr, 1992
Frank, 1845 =
Frank Ignác: A közigazgatás törvénye Magyarhonban I. Buda, 1845
Homoki-Nagy, 2008 =
Homoki-Nagy Mária: Egyes szerződési típusok a dél-alföldi mezővárosok joggyakorlatában. *Acta Jur.et pol.* Tom. LXIII. Fasc. 8. Szeged, 2008
Homoki-Nagy, 2018 =
Homoki-Nagy Mária: „Az általam megkért hiteles tanúk előtt következő végső rendelkezésemet tészem...” Jobbágyparasztok végrendeletei Szentes mezővárosában. PTE, Szekszárd, 2018.
Kállay 1985 =
Kállay István: Ürészéki bíráskodás a XVIII-XIX. században. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.
Mándoki, 1961 =
Mándoki László: A siklósi reformátusok házassági szerződése. *Néprajzi Közlemények*, 6 (1961) 1. szám. 125–237.
Szabó, 1947 =
Szabó István: A jobbágyparasztság az örökös jobbágyság korában. MTA, Budapest, 1947.
Tárkány-Szücs, 1981 =
Tárkány-Szücs Ernő: Magyar Jogi népszokások. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981
Virág 1997 =
Virág Gábor: Móringlevél – Házassági kötél. *Híd* 41 (1997) 12. sz. 936–955.

LEGAL LIFE IN THE MARKET TOWN OF GYULA DURING THE HUNGARIAN REFORM ERA

After the expulsion of the Ottoman Turks from Hungary the County of Békés – including the market towns of Gyula and Szentes – was granted to Johann Georg Harruckern (Hungarian: Harruckern János György). He concluded contracts with his market towns. These contracts laid down the exact annual services to be performed by the market towns, and also allowed the peasants to move freely after paying their annuities to the landlord. In addition, Harruckern made it possible for the market towns to render their services – the unpaid labour service (French: *corvée*, Hungarian: *robot*) the ninth and the gift – in money. The author illustrates with proper sources the rules of tied ownership and tenure of immovable property, especially the house, the manorial plot and the vineyard. Among her sources are testaments, sharing agreements and contracts of sale. The landlord's permission was required when the manorial plot was divided. The situation was different with the vineyard possessed by the peasants. If the vineyard came into being as a result of assarting, the peasant himself was entitled to own it.

In sharing agreements and contracts of sale the parties took care of the rights of children, widows and old people. Children, first of all the youngest children, had to take care of their parents. If the peasant had no children, he had to look after himself in his old age. It often happened that he sold his house, land or vineyard on the condition that the buyer would provide lodging for him for the rest of his life.

The testator's heirs had to pay the dowry to the widow. When the husband promised his wife a higher amount than the real value of the legal dowry, the family's consent was required. Marriage-contracts are also present among the contracts of the peasant-burgers of Gyula.

ALMÁSI TIBOR, KENÉZ GYÖZÖ, HALMÁGYI MIKÓS

Oklevelek Gyula város múltjából *Charters about the history of Gyula*

Az alábbiakban olyan források latin kiadását és fordítását közöljük, melyek Gyula korai történetéhez és a kötetben olvasható tanulmányok témájához kapcsolódnak.

E: Original; K: Edition; R: Regesta

Charter of the Chapter of Nagyvárad (Oradea)

*N*icolas – the son of Peter, who was the son of Martin – landowner № 1.
in Mezőgyán, sold an estate to John, the son of Nicolas, a citizen of 9th April
Gyula. Demeter Barnabas'son – the cousin of Nicolas Peter's son – also 1396.
from Mezőgyán – presented the charter issued by the Chapter of Várad,
and confirmed that the sale had taken place.

NOS CAPITULUM ECCLESIE Waradiensis significamus tenore presentium quibus expedit universis, quod Demetrius filius Barnabe de Mezeugyan nostri in presentiam personaliter constitutus, dixit, retulit et ministerio vive vocis coram *[2]* nobis est confessus, quod cum iuxta continentiam aliarum litterarum nostrarum venditionalium privilegialium exinde confectarum Nicolaus filius Petri filii Martini de eadem, frater suus patruelis, quandam particulam terre pro locis sessionalibus *[3]* jobagionum, videlicet a quadam arbore piri duorum ramorum incipiendo a parte meridionali usque ad quadam vallem Byduswelg vocatam adiacentem, de portione sua possessionaria in eadem possessione Mezeugyan in *[4]* Comitatu Byhoriensi existenti habitam, cum omnibus utilitatibus et quibuslibet pertinentiis, iure ad ipsam particule terre spectare debentibus quorumcunque vocabulorum vocitentur nominibus, provido viro Johanni filio Nicolao, *[5]* civi de Gywla iusto pretio titulo perpetuali vendidisset, nunc autem de novo idem Demetrius filius Barnabe premisse venditioni dicte particule terre consensum prebuit pariter et assensum. At ullo unquam tempore in iudicio *[6]* vel extra iudicium prescripte venditioni contraire niteretur, sed prout in ipso est, roboraret, confirmaret et solidaret. Datum octo die festi Resurrectionis Domini, anno eiusdem

Millesimo Trecentesimo Nonagesimo sexto.

TRANSCRIPT BY TIBOR ALMÁSI, WITH THE COOPERATION OF MIKLÓS HALMÁGYI

Mezőgyáni Demeter és Miklós fia János, gyulai polgár

- № 1. **M**árton fia Péter fia Miklós, mezőgyáni birtokos birtokot adott el Miklós fia János gyulai polgárnak. Péter fia Miklós unokafivére, a szintén
 1396. **április 9.** mezőgyáni Barnabás fia Demeter bemutatta az adásvételről szóló, váradi káptalan által kiállított oklevelet, és igazolta az adásvétel megtörténtét.

MI, A VÁRADI EGYHÁZ káptalanja, jelen oklevél tartalmával értésére adjuk mindenkinek, akit illet, hogy:

Mezőgyáni Barnabás fia, Demeter a mi jelenlétünkben személyesen előállva elmondta és előadta, és színünk előtt az élő szó segítségével megvallotta, hogy:

adásvétellel kapcsolatos, egyéb erről készült kiváltságlevelünk tartalma szerint az ugyanoda¹ való Márton fia Péter fia Miklós, az ő atyai unokafivére bizonyos földterületet – mely tudniillik bizonyos kétágú körtefától délről indulva egy bizonyos völgyig terjed, melyet *Byduswelg*-nek² neveznek, az ő saját birtokrészből, melyet a Bihar megyében levő ugyanazon *Mezeugyan*³ nevű falubirtokon birtokol, minden haszonélvezetével és valamennyi tartozékával, melyeket jogosan ahhoz a földrészhez kell sorolni, bármiféle névvel neveztetnek is, – mint jobbágytelkeket,⁴ igazságos áron, örökbe eladott a derék férfinak,⁵ Miklós fia János gyulai polgárnak (*civi de Gywla*). Most pedig ez a Barnabás fia Demeter újólág egyetértését egyszersmind beleegyezését adta⁶ az említett földterület fent nevezett eladásához, és nemhogy nem fog valaki érdekében valaha is peres úton vagy azon kívül szembeszegülésre törekedni a fentebb írott adásvétellel, hanem azt éppenséggel, úgy, ahogyan abban áll, megszilárdította, megerősítette és kikezdhettelenné tette. Kelt az Úr⁷ feltámadásának ünnepe utáni nyolcadik napon, ugyanazon Urunk ezerháromszázkilencvenhatodik évében.⁸

FORDÍTOTTA: ALMÁSI TIBOR, HALMÁGYI MIKLÓS

Eredeti: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár,

Oklevélgyűjtemény. Régi jelzet: U 439 / 225.; HU-MNL-OL-DF 243869.

Kiadás: Részletét közli Zsigmondkori oklevéltár. I. (1387–1399). Összeállította:

Mályusz Elemér. Budapest, 1951. I. 479. (4340. szám.)

Valamint: Veress Endre: Gyula város oklevéltára (1313–1800). Budapest,

1938. 2. (4. szám). Veress a következő forrásra hivatkozik: Orsz. levéltári egri káptalani Prot. O. fol. 661.)

Regesza: Röviden hivatkozva: Karácsonyi János: Békésvármegye története,

Gyula, 1896. II. 139. 140.; Fügedi Erik: Mezővárosaink kialakulása a XIV.

században. *Történelmi Szemle* (1972) 3–4. 321–342. 341.; Almási Tibor:

Gyula és uradalma a XIV–XV. századi okleveles adatok tükrében. In: *Gyula város történetének kezdetei*, Szerk. Erdész Ádám. Gyula. 169–183. 176.

Jegyzetek

- 1 Mezőgyánba.
- 2 Büdösvölgy.
- 3 Mezőgyán.
- 4 pro locis sessionalibus iobagionum
- 5 *vir providus*. Szó szerinti jelentése: előrelátó férfi. Jobbágyok, mezővárosi polgárok megszólítása volt. A polgároknak a circumspectus (szó szerint: körültekintő) megszólítás járt ki. Scherer szerint Gyula „város lakossága két részre oszlott. Az első volt a kereskedők és iparosok osztálya (polgárok), kiket civis-eknek neveztek és circumspectus címmel tisztelték meg. A másik osztályt a földművesek (jobbágyok, zsellérek) tették, akik megmaradtak a providus címnél, mint a jobbágyok.” Scherer, 1938. 91. Forrásunkban mindenesetre civis-nek nevezett, jómódú embert hívnak providus-ként.
- 6 „consensum prebuit pariter et assensum”: A középkori oklevelek szokásos szófordulata a beleegyezés kifejezésére.
- 7 Jézus Krisztus.
- 8 Vagyis: 1396. április 9. Krisztus feltámadásának ünnepe a húsvét. 1396-ban a húsvét ünnepe április 2-ára esett. Ennek nyolcadik napja április 9.

Charter by Frank of Szécsény

Nº 2. **8th April** **1402.** **Visegrád** Letter of adjournment of Frank Szécsény, Judge Royal (Judge of the Royal Court) in the lawsuit filed by the Chapter of Eger against the Feyerem family. The case had previously been discussed by the two Nicolas, counts of Temes, and was then transferred to Frank Szécsényi. The Judge Royal, Frank Szécsény had previously postponed the charter presentation to one-eighth of the middle of the Lent. Emeric the Literate, representing the Chapter of Eger, appeared before the Judge Royal. Peter the Short (Parvus) – representing Michael, Nicolas's son of Feyerem – also appeared, but without the letter of attorney. He claimed that Michael had already died in Visegrád. Subsequently, the Judge Royal postponed the presentation of the charters until the eighth day of the feast of St. Michael.

NOS, COMES FRANK de Zecheen, iudex curie domini Sigismundi, Dei gratia regis Hungariae damus pro memoria, *[2]* quod instrumentales exhibitiones, quas capitulum ecclesie Agriensis [*verba oblitterata*: ac Michael filius domini Nicolai de Feyerem], *[3]* pro quo Emericus litteratus cum procuratoriis litteris eiusdem astitit contra Michaellem filius [!] [recte: filium] Nicolai de Feyerem, pro quo *[4]* Petrus Parvus sine litteris procuratoriis [*oblitteratum*: comparendo] eundem hic in Visegrad [*verba oblitterata*: mortuum fuisse?] de hoc medio *[5]* sublatum fore asserendo, comparuit, iuxta continentiam litterarum nostrarum prorogatoriarum super factis in quibusdam *[6]* litteris virorum magnificorum dominorum utrorumque Nicolaorum filiorum Stephani comitum Themesiensium *[7]* adiudicatoriis [*verbum oblitteratum*: contentis] transmissionalibus contentis in octavis diei medii quadragesime contra se se facere tenebatur *[8]* [*verba aliqua oblitterata*] coram nobis, ad octavas festi beati Michaelis archangeli nunc venturi duximus prorogandas. Datum *[9]* in Visegrad predicta tricesimo secundo die termini prenotati.

Anno Domini M-mo CCCC-mo II-o.

TRANSCRIPT BY TIBOR ALMÁSI WITH THE COOPERATION OF MIKLÓS HALMÁGYI

Szécsényi Frank oklevele

Nº 2. **1402.** **április 8.** **Visegrád** Szécsényi Frank országbíró perhalasztó levele abban a perben, melyet az Egri káptalan folytat a Feyerem-i családdal szemben. Korábban a két Miklós nevű temesi ispán tárgyalta az ügyet, majd azt Szécsényi Frank országbíró elé helyezték át. Az országbíró korábban böjt közepének nyolcadára halasztotta az okleveles bemutatást. Az egri káptalant képviselő Imre deák megjelent az országbíró előtt; míg a Feyerem-i Miklós fiát, Mihályt képviselő Kis Péter ügyvédvalló levél nélkül szintén megjelent, és állította,

hogy Mihály Visegrádon meghalt. Az országbíró ezek után elhalasztotta az okleveles bemutatást Szent Mihály ünnepének nyolcadáig.

MI, SZÉCSÉNYI FRANK COMES, Zsigmond úrnak, Isten kegyelméből Magyarország királyának az országbírája emlékezetül adjuk, hogy azt az oklevél bemutatást, amelyet a magunk perhalasztó oklevele szerint mindazon cselekményekkel kapcsolatban, melyek a nagyságos férfiak, István fiai, mindkét Miklós temesi ispán urak bírói döntést tartalmazó s a pert áthelyező levelében bennefoglaltatnak, Böjtközép nyolcadán¹ kellett volna egymás ellenében színünk előtt megtennie az egri egyház káptalanjának – aki helyett annak ügyvédvalló levelével Imre deák járult elénk –, s vele szemben Fejéremi Miklós fia Mihálynak – ki utóbbiról a helyette ügyvédvalló levél nélkül megjelent Kis Péter azt állította, hogy ő itt, Visegrádon eltávozott az árnyékvilágból – döntésünk értelmében Szent Mihály arkangyal elkövetkező idei ünnepének nyolcadára elhalasztottuk.² Kelt az előbb mondott Visegrádon a fent említett határnapot követő 32.

napon, az Úr 1402. évében.³

FORDÍTOTTA: ALMÁSI TIBOR

E: MNL Heves Megyei Levéltára 704., (korábban egri székesfőkáptalan magánlevéltárában, U 415 / 704, U 415 / 19. 1. 1. 2.)
HU-MNL-OL-DF 210628.

K: –

R: Karácsonyi kéziratos jegyzete, MNL Békés Megyei Levéltár, XIV. 2. (2. doboz)

Jegyzetek

1 Böjt közepének napja 1402-ben március 1. Ennek nyolcadik napja március 8.

2 1402. október 6.

3 1402. március 8. utáni 32. nap, vagyis 1402. április 8.

Charter by Frank of Szécsény

№ 3. **14th** **November** **1405.** **Visegrád** **Frank of Szécsény** – the Judge Royal (Judge of the Royal Court) – judged the settlement of Fejérem in Békés County to the Chapter of Eger against Barnabás of Fejérem. At the trial time, Emeric, the Literate – attorney of the Chapter of Eger – presented King Charles I's charter of 1323 which included King Béla IV's charter of 1261. The charter of King Béla referred to the donation letter of King Saint Ladislas. At trial, Barnabás of Fejérem did not appear personally before the Judge Royal, although he had been summoned to appear in the court during three municipal fairs: in the 'village' of Simánd, in the 'city' of Gyula and in the 'village' of Békés. The charter mentions Gyula as *civitas*, that means city.

AMICIS suis reverendis Capitulo ecclesie Orodienensis comes Frank de Zechen iudex curie domini Sigismundi Dei gratia regis Hungarie amicitiam paratam cum honore. Noveritis, quod Emericus [nomen correctum denomine 'Dominicus'] litteratus pro honorabili Capitulo ecclesie Agriensi cum procuratoriis litteris eiusdem iuxta continentiam *[2]* litterarum nostrarum prorogatoriis in octavis festi beati Michaelis archangeli proxime preteritis in figura nostri iudicii comparendo contra Barnabam filium Michaelis de Feyerem, quasdam litteras utrorumque Nicolai filiorum Stephani, comitum Themesiensium et iudicum Comanorum transmissionales nobis presentarat, *[3]* declarantes, quod in congregatione ipsorum comitum Themesiensium generali universitati nobilem de Zarand et Bekys comitatum feria secunda proxima post festum beati Nicolai confessoris in anno Domini Millesimo Trecentesimo Nonagesimo nono ex speciali regia commissione prope villam Symand *[4]* celebrata, Emericus litteratus pro honorabili Capitulo ecclesie Agriensis cum procuratoriis litteris eiusdem de medio aliorum exurgendo proposuerat eo modo, ut quandam possessionem ipsius Capituli Feyerem vocatam in dicto comitatu de Bekys habitam Mychael filius Nicolai de eadem *[5]* Feyerem occupative possidet et eadem uteretur, cuius occupationis rationem scire vellet ab eodem iure admittente. Et ibidem quasdam litteras serenissimi principis domini Karuli condam regis Hungarie indelende memorie in anno Domini Millesimo Trecentesimo vigesimo tertio, *[6]* regni autem sui anno similiter vigesimo tertio privilegiales duplo suo sigillo novo vallatas, tenorem quarundam litterarum domini Bele, similiter condam regis Hungarie in anno Domini Millesimo Ducentesimo sexagesimo primo, quinto Idus Septembris, regni *[7]* autem sui vigesimo sexto confectas de verbo ad verbum transsumptive et confirmative in se habentes in presentia eorundem comitum Themesiensium produxisset, in cuius tenore inter alia hec clausula reperta extitisset, item villa Feyerem cum

conditionariis in comitatu de Bekys existens *[8]* per beatum Ladizlaum regem donata. Quibus quidem litteris exhibitis predictus Michael personaliter in eorundem comitum Themesiensium exurgendo presentiam respondisset eo modo, ut prefatam possessionem Feyerem non occupative, sed vigore instrumentali conservaret, et ibidem quasdam *[9]* duas litteras, unam comitis Symonis filii Konie bani, pridem iudicis curie regie, fratris nostri karissimi adiudicatoriam in Wisegrad quatragesimo die octavarum festi beati Mychaelis archangeli in anno Domini Millesimo trecentesimo nonagesimo quinto, super facto dicte possessionis Feyerem clause confectam, *[10]* et aliam domini Detrici palatini affirmatoriam, q[into?] decimo die congregationis sue generalis universitati nobilium de Zarand et de Bekys comitatum feria secunda proxima ante festum Beatorum Symonis et Iude apostolorum prope dictam villam Symand celebrate in anno Domini Millesimo Trecentesimo *[11]* Nonagesimo septimo patenter super facto eiusdem possessionis Feyerem confectam eisdem comitibus Themesiensibus demonstrasset. Quibus demonstratis, quia partes predictae, se super facto dicte possessionis Feyerem plura instrumenta habere, et eadem contra se in curia regia exhibere velle allegassent, *[12]* pro eo iidem comites Themesienses commisissent eo modo, ut partes predictae predictas litteras, tunc in presentia eorundem productas, et alias, si quas in facto dicte possessionis Feyerem haberent, confectas, in octavis festi Sancti Georgii martiris tunc venturis in curia regia in presentia iudicis *[13]* curie regie contra sese exhibere tenerentur, ad quasquidem octavas festi beati Mychaelis archangeli [*verbum oblitteratum*: prefatus] Barnabas filius Michaelis de Feyerem [*huc intelleguntur verba inserta*: in quem decesso dicto Mychaele patre suo presens causa extiteret redacta] per annotatum procuratorem dicti capituli Agriensis congruus diebus ipsarum octavarum coram nobis expectatus, premissa litteralia sua instrumenta exhibiturus *[14]* nostram in presentiam non venerat neque miserat, se mediantibus litteris nostris iudicialibus in iudicio [*oblitteratum*: regali] aggravari permittendo, postulans prefatus procurator dicti capituli eidem ex parte memorati Barnabe per nos in premissis iuris equitatem impertiri. Et quia idem Barnabas ad premissa *[15]* evocandus fore visus fuerat, pro eo vestram amicitiam litteratorie petivissemus diligenter, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente homo regius infradeclarandus memoratum Barnabam filium Mychaelis de Feyerem premissa litteralia sua instrumenta exhibiturum *[16]* ac de iudicio trium [*verbum oblitteratum*: regali] [*oblitteratum*: sex] marcarum, nobis et parti adverse satisfacturum contra annotatum capitulum ecclesie Agriensis ad octavas festi beati Georgii martiris [*verba inserta*: tunc venturas] regiam evocaret in presentiam. Et post hec ipsius evocationis seriem cum nomine evocati ad easdem octavas domino nostro regi fideliter rescriberetis. *[17]*

Tandem ipsis octavis festi beati Georgii martiris instantibus prefatus Emericus litteratus pro prefato capitulo ecclesie Agriensis cum procuratoribus litteris eiusdem ad nostram veniendo presentiam litteras vestras super premissa evocatione domino nostro regi rescriptionales nobis presentarat, in quibus per Lucam *[18]* de Wlueth regium et Andream canonicum vestrum homines feria teria proxima ante Dominicam Ramispalmarum proxime preterita memoratum Barnabam filium Mychaelis in possessione sua Feyerem vocata ad premissa contra annotatum capitulum ecclesie Agriensis ad predictas octavas festi Beati Georgii *[19]* regiam in presentiam legitime evocatum extitisse compereramus manifeste, ad quasquidem octavas prefatus Barnabas filius Michaelis per annotatum procuratorem dicti Capituli in persona eiusdem congruus diebus ipsarum octavarum coram nobis expectatus, premissa sua litteralia instrumenta exhibiturus, nostram *[20]* in presentiam non venerat neque miserat, nec persolverat iudicium prenotatum, se pro sua non venientia in iudicio consueto et pro non solutione dictorum iudiciorum in duplo eiusdem, mediantibus litteris nostris iudicialibus exinde confectis aggravari permittendo. Postulans prefatus procurator dicti capituli eidem ex parte *[21]* dicti Barnabe per nos in premissis iuris medelam elargiri. Et qui [?] idem Barnabas adhuc ad premissa in tribus foris comprovincialibus publice et manifeste proclamandus fore visus fuerat, pro eo vestram amicitiam [*verbum oblitteratum*: prenominatos] {*verbum insertum, supra verbum oblitteratum*: litteratorie} petiveramus diligenter, quatenus vestrum mittatis hominem *[22]* pro testimonio fidedignum, quo presente homo regius infradeclarandus prefatum Barnabam premissa litteralia sua instrumenta exhibiturum ac de iudiciis in toto novem marcas facientibus nobis et parti adverse satisfactorum contra annotatum Capitulum Agriense in tribus foris comprovincialibus ad octavas *[23]* festi Beati Mychaelis archangeli tunc venturas publice et manifeste regiam faceret proclamari in presentiam, insinuando ibidem, ut si veniret et premissa litteralia sua instrumenta exhibuerit, de dictisque iudiciis nobis et parti adverse satisfaceret, bene quidem, alioquin vero non obstante ipsius absentia et *[24]* rebellione, finem debitum et indilatum faceremus causa in premissa, prout dictaret ordo iuris. Et post hec ipsius trineforensis proclamationis seriem, cum nomine proclamati ad easdem octavas dicto domino nostro regi fideliter rescriberetis. Tandem ipsis octavis instantibus Emericus litteratus pro prefato Capitulo *[25]* ecclesie Agriensis cum procuratoriis litteris eiusdem in nostram veniendo presentiam litteras vestras super premissa trineforensi proclamatione domino nostro regi rescriptionales nobis presentavit, in quibus per Blasium Wlueth regium et magistrum Iacobum Parvum socium et concanonicum vestrum [*iterum ex supervacuo*: vestrum] homines prefatum Barnabam *[26]* filium Mychaelem de

Feyerem primo die Dominico proximo ante festum Exaltationis Sancte Crucis in villa Symand, demum vero feria secunda in civitate Gyula in comitatu de Zarand, tertio vero et ultimo in villa Bekys in eodem comitatu de Bekys, eoque comitatu *[27]* in eodem plura fora non celebrarentur, terminis post sese consequenter preteritis ac foris comprovincialibus, civitate et villis in predictis celebratis ad premissa ad dictas octavas festi Michaelis archangeli, contra memoratum Capitulum ecclesie Agriensis, regiam in presentiam legitime proclamatum fore *[28]* comperimus manifeste, ad quasquidem octavas festi Beati Mychaelis archangeli prefatus Barnabas filius Mychaeli per annotatum procuratorem dicti Capituli in persona eiusdem congruis diebus ipsarum octavarum coram nobis expectatus, [*verbum oblitteratum*: nostram] premissa litteralia sua instrumenta exhibiturus, nostram in presentiam *[29]* non venit neque misit, nec iudicia novem marcarum nobis et parti adverse persolvere debens persoluit, se {*verba inserta*: pro sua non venientia in iudicio consueto et pro non solutione dictorum iudiciorum in duplo eiusdem} mediantibus litteris nostris iudicialibus exinde confectis convinci permittendo. Postulans prefatus procurator dicti capituli eidem ex parte iamdicti Barnabe filii Michaelis per nos in premissis *[30]* iuris medelam elargiri. Verum quia in dicta congregatione ipsorum comitum Temesiensium prefato procuratore ipsius Capituli Agriensis dictam possessionem eiusdem Feyerem vocatam per ipsum condam Michaellem filium Nicolaum, patrem utputa prefati Barnabe occupatam extitisse referente, *[31]* prefatus condam Mychael filius Nicolai in presentia eorundem comitum dictam possessionem Feyerem appellatam sibi vigore instrumentali pertinentem fore referendo, eadem in curia regia in presentia iudicis {*verba inserta*: curie regie} exhibere assumpsisse et eodem Michaelle filio Nicolai medio tempore de hac *[32]* luce decesso, prelibatus Barnabas filius ipsius Michaelis ad exhibitionem eorundem nostram in presentiam non venisse neque misisse, et ob hoc idem ad exhibicionem eorundem primo evocatus et tandem contumacia sua exigente in tribus foris comprovincialibus publice et *[33]* manifeste proclamatus, ad nullum eorundem terminorum sibi iuridice deputatorum, nostram veluti iudicis sui ordinarii in presentiam modo simili non venisse neque misisse sed se semper oneribus iudiciorum opprimi permisisse, {*verba, veri simile oblitterata*: exprimis, manifeste reperiabantur}, dicta etiam *[34]* possessio Feyerem vocata ex tenore dictarum litterarum ipsius condam domini Bele regis, ipsi Capitulo ecclesie Agriensis per beatissimum regem Ladizlaum perpetuo data et donata extitisse manifeste reperiabantur, consuetudinaria vero lege regni ab antiquo approbata *[35]* sanciente, quicumque in facto alicuius iuris possessionarii per quempiam requisiti se instrumenta habere allegando eadem exhibere assumpserit, et non exhibuerit, et ad exhibendum eadem

primo evocatus, et tandem contumacia sua requirente in tribus foris comprovincialibus publice *[36]* et manifeste proclamatus ad nullum eorundem terminorum sibi legitime deputatorum venire vel mittere renuerit, sed se oneribus iudiciorum aggravari permiserit, talis amplius, statutioni huiusmodi iuris possessionarii [*oblitteratum*: con¹] non vallet contradictorie obviare, requisitorque eiusdem *[37]* contradictione ipsius, instrumenta sua exhibere assumpmentis et non exhibentis et aliorumque quorumlibet non obstante, in dominium eiusdem statui debet et introduci, pro eo, vestram amicitiam presentibus petimus diligenter, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente magister *[38]* Mychael de Egeruar vel Petrus de Herend, altero absente homo regius de curia regia ad id specialiter transmissus ad faciem dicte possessionis Feyerem vocate, vicinis et commetaneis eiusdem universis inibi legitime convocatis et presentibus accedendo, eandem cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis suis *[39]* universis statuatur et committat prefato Capitulo Agriensi in sempiternum possidere, tenere pariter et habere, contradictione prefati Barnabe filii Mychaelis et aliorum quorumlibet, eoque in tam longinqua litis ventillatione nullus alter, preterquam dictus condam Mychael et per consequens Barnabas filius eiusdem se *[40]* intromisit causam in presentem, non obstante. Ceterum, quia de approbata huius regni lege iudicia in processu huiusmodi litis accumulata, finitis huiusmodi causis possessionariis de rebus et bonis cuiusvis convicti extorqueri debent atque recepti, idem autem Barnabas filius Mychaelis *[41]* in processu presentis litis adversus ipsum Capitulum in iudiciis viginti unius marcarum convictus extitisse dinoscitur et aggravatus, ideo volumus et presentibus committimus, ut prefati regius et vester homines, habita ipsa statutione ad facies iurum possessionariorum ipsius [*insertum*: Barnabe] [*oblitteratum*: Mychaelis] ubi *[42]* res et bona eiusdem reperire valuerint, accedendo, de eisdem rebus et bonis eiusdem ad valorem prescriptorum iudiciorum viginti unus [*recte*: unius] marcarum auferrat et easdem in duabus partibus nostris iudiciariis, in tertia vero parte ipsi Capitulo Agriensi {*veri simile oblitteratum*: partis} parti scilicet adverse manibus *[43]* det et assignet; si vero res et bona prefati Barnabe ad valorem prescriptorum iudiciorum reperire nequirit, extunc tandem de prescriptis iuribus possessionariis eiusdem Barnabe, ex ceteris porcionibus quorumlibet aliorum, de eisdem tot et tantum, quantum se in sua *[44]* estimacione ad valorem ipsorum iudiciorum extenderit, occupet, et eadem in duabus similiter nobis, in tertia autem parte ipsi Capitulo

1 A megkezdett, majd kitörölt con a következőképp magyarázható: az írnok a két szóval később következő contradictorie szó leírásába kezdett egy con- jellel, de rájött, hogy még nem az jön, ezért ezt egy ferde vonallal lehúzta és ment tovább a non vallet leírásával, majd pedig a maga helyén a contradictorie leírása következett.

statuat, tamdiu per nos et ipsam partem adversam, quousque eadem per ipsum Barnabam aut alios, quorum redemptioni eadem ad redimendum *[45]* magis conveniunt, a nobis et ipsa parte adversa redimantur, possidenda. Si qui vero dicta iura possessionaria ipsius Barnabe pro prescriptis iudiciis occupata, se redimere velle asseruerint, eisdem ad assumptum terminum redemptionis eorundem octavas festi *[46]* Epiphaniarum Domini nunc venturas det et assignet eadem iura possessionaria estimando {*verbum oblitteratum, qui legi non potest in fine sentencie*}. Et post hec ipsius possessionarie statucionis, occupacionis, estimacionis ac rerum et bonorum ablacionis seriem, ut fuerit expediens cum nominibus dicta possessionaria se redimere *[47]* velle asserencium ad dictas octavas festi Epiphaniarum Domini domino nostro regi fideliter rescribatis. Datum in Visegrad, quadragesimo die termini prenotati, anno Domini millesimo quadringentesimo quinto.

TRANSCRIPT BY TIBOR ALMÁSI

Szécsényi Frank oklevele

Szécsényi Frank országbíró a Békés megyében levő Fejérem települést az № 3.
egri káptalannak ítéli Fejéremi Barnabás ellenében. Imre deák, az egri 1405.
káptalan ügyvédje a per során felmutatta I. Károly király 1323-ben kelt ok- november 14.
levelét, mely tartalmazta IV. Béla 1261-ben kelt oklevelét. Béla király okle- Visegrád
vele hivatkozott Szent László király adománylevelére. A per során Fejéremi
Barnabás nem jelent meg az országbíró előtt, noha három település vásá-
rán is perbe idézték. Az oklevél Gyulát civitas-nak, vagyis városnak nevezi.

TISZTELENDŐ barátait, az aradi egyház káptalanját Szécsényi Frank comes, Zsigmond úrnak, Isten kegyelméből Magyarország királyának az országbírája készséges barátságáról biztosítja tisztelettel.

Tudjátok meg, hogy a mi perhalasztó levelünkben foglaltak szerint¹ Szent² Mihály arkangyal legutóbbi ünnepének nyolcadán³ az egri egyház tiszteletre méltó káptalanjának képviselőjében a nevezett káptalan ügyvédvalló levelével meghatalmazva Imre deák megjelent törvényszékünkön Fejéremi Mihály fia Barnabás ellenében, és bemutatta nekünk István fiainak, mindkét Miklós temesi ispánoknak és a kunok bíráinak⁴ peráthelyező levelét annak tudósításával, hogy az említett temesi ispánok közgyűlésén, amelyet ők Békés és Zaránd megyék nemesseinek összessége számára az Úr 1399. december 8. (Szent Miklós ünnepe december 6.) esztendejében a Szent Miklós hitvalló ünnepét követő legközelebbi hétfőn⁵ különleges királyi megbízásból Simánd falu közelében tartottak, az egri egyház káptalanját annak ügyvédvalló levelével képviselő Imre deák a többiek közönségéből szólásra emelkedve olyasforma panaszt terjesztett elő,

miszerint a szóban forgó káptalan bizonyos Fejérem nevezetű, a mondott Békés megyében fekvő birtokát az ugyanezen Fejéremből való Miklós fia Mihály foglalás révén birtokában tartja és hasznosítja, ő pedig a törvény adta lehetőség szerint meg akarja tudni tőle e birtokfoglalás alapját. Majd ugyanott, ugyanezen temesi ispánok jelenlétében bemutatta a legfelsőbb fejedelemtől, Károly úrnak, Magyarország kitörölhetetlen emlékeztető néhai királyának bizonyos, az Úr 1323. esztendejében, tulajdon országglásának pedig ugyancsak 23. évében új kettős pecsétjével megerősített privilegialis oklevelét, amely szóról szóra átírta és megerősítőleg magában foglalta Béla úrnak, Magyarország hasonlóképp egykori királyának az Úr 1261. évében a szeptember idusa előtti ötödik napon⁶ – nevezetesen is az ő uralkodásának 26. esztendejében – kiállított bizonyos oklevele tartalmát. Ez utóbbi szövegében egyebek mellett egy olyan rendelkező kitétel található, hogy „a Békés megyében lévő Fejérem falu conditionariusokkal együtt hasonlóképpen Szent László király által lett odaadományozva”.

Ezen oklevél-bemutatót követően a fent említett Mihály ugyanezen temesi ispánok jelenlétében személyesen felszólalva azt válaszolta, hogy az említett Fejérem birtokot nem foglalás révén, hanem oklevelek erejénél fogva tartja birtokában, majd ugyanott két oklevelet mutatott be ugyanezen temesi ispánok előtt. Ezek egyike a mi szeretett fivérünknek, Kónya bán fiának, Simon *comes*nek, korábbi országbírónak⁷ Visegrádon, az Úr 1395. esztendejében a Szent Mihály arkangyal ünnepének nyolcadát követő negyvenedik napon⁸ az említett Fejérem birtok tárgyában született bírói döntést tartalmazó zárt oklevele volt, a másik pedig Detre nádor úrnak⁹ azon megerősítő levele, amelyet az Úr 1397. évében a Zaránd és Békés megyék nemeseinek összessége számára Szent Simon és Júdás apostolok ünnepe előtti legközelebbi hétfőn¹⁰ Simánd falu mellett általa tartott közgyűlés tizenötödik napján¹¹ ugyanezen Fejérem birtok ügyében állítottak ki nyílt oklevél formájában.

Mivel az előbb mondott felek a szóban forgó oklevelek bemutatása után azt állították, hogy a mondott Fejérem birtok dolgában több oklevéllel is rendelkeznek, és azokat készek egymás ellenében a királyi udvarban bemutatni, ezért ugyanezen temesi ispánok akként rendelkeztek, hogy a fent nevezett felek a szóban forgó okleveleket – a színük előtt akkor bemutatottakat, illetve, ha Fejérem birtok tárgyában rendelkeznek még olyanokkal, úgy az egyéb keletkezésűeket is – tartozzanak Szent György vértanú ünnepének soron következő nyolcadán¹² a királyi udvarban egymással szemben bemutatni az országbíró jelenlétében.

Szent Mihály arkangyal ünnepének [!] eme nyolcadára¹³ mindazonáltal Fejéremi Mihály fia Barnabás – akire apjának halálát követően átszállt a szóban forgó per folytatása,¹⁴ és kinek jövetelére a mondott egri káptalan megnevezett ügyvédje a jelzett nyolcadot követő kellő számú napon át

színünk előtt varakozott, hogy az majd okirati bizonyítékait bemutassa – nem járult színünk elé, és nem is küldött oda senkit, kitéve ezzel magát annak, hogy bírói rendelkező oklevelünk révén őt bírságban elmarasztaljuk. Erre fel a nevezett káptalan fentebb mondott ügyvédje kérte, hogy az ügyben az említett Barnabással szemben szolgáltassunk a káptalannak méltó igazságot.

Minthogy pedig mindezekhez ugyanezen Barnabás perbehívása elkerülhetetlennek látszott, ezért alapos körütekintéssel olyan kérést intéztünk hozzátok, barátainkhoz, hogy küldjétek ki tanúbizonyságul hites embereteket, akinek a jelenlétében az alább megnevezendő királyi ember a fentiekben érintett okirati bizonyítékai bemutatására, továbbá a nekünk, illetve a peres ellenfélnek járó 3 márka bírság megadására kötelezett említett Fejéremi Mihály fia Barnabást az egri egyház jelzett káptalanja ellenében Szent György vértanú ünnepének akkor elkövetkező nyolcadára a királyi jelenlét elé perbe idézni tartozott.¹⁵ Majd ezután a szóban forgó perbehívás rendjéről a megidézett névvel együtt a megadott ünnep ugyanezen nyolcadáig írásos jelentésben nektek kellett király urunk részére hitelesen számot adnotok.

Eljövén végül Szent György vértanú ünnepének eme nyolcada,¹⁶ az előbb mondott Imre deák az egri egyház fent nevezett káptalanja képviselőjében annak ügyvédvalló levelével bírói jelenlétünk elé járult, és bemutatta előttünk az imént érintett perbehívás tárgyában király urunkhoz intézett válaszleveleket. Annak tartalma révén arról szereztünk világos tudomást, hogy Ölyvedi Lukács királyi ember és a ti emberetek, András kanonok a legutóbbi virágvasárnap előtti kedden¹⁷ az említett Mihály fia Barnabást annak Fejérem birtokán az előrebocsátottak dolgában az egri egyház káptalanjával szemben a királyi jelenlét bírósága elé Szent György ünnepének jelzett nyolcadára törvényesen megidézték.

E bizonyos nyolcadra¹⁸ azonban Mihály fia Barnabás – kinek jöve telére a mondott káptalan fent nevezett ügyvédje annak képviselőjében színünk előtt a szóban forgó nyolcadot követő kellő számú napon át varakozott, hogy az majd ott említett okleveles bizonyítékait bemutassa – nem járult színünk elé, nem is küldött senkit maga helyett, és a fent jelzett bírságot sem fizette meg, kitéve magát mindezzel annak, hogy meg nem jelenéséért a szokásos bírságban, a bírságok meg nem fizetése miatt pedig annak kétszeresében elmarasztaljuk az ennek kapcsán kiállított rendelkező bírói oklevelünk révén. A mondott káptalan fent nevezett ügyvédje kérte ugyanakkor, hogy az említett Barnabás részéről gondoskodjunk a káptalannak járó jogorvoslatról az előrebocsátottak tekintetében.

Minthogy pedig mindezekhez szükségesnek látszott még Barnabás három megyei vásáron történő nyilvános és sokak színe előtti kikiáltása, ezért alapos körütekintéssel benneteket, barátainkat kértünk meg arra,

hogy küldjétek ki hites embereteket tanúskodás végett, akinek a jelenlétében az alább megnevezendő királyi ember a fentiekben érintett okirati bizonyítékai bemutatására, továbbá az egészében 9 márka bírságfizetést illetően irántunk, illetve a peres ellenfél iránt elégtételadásra köteles említett Fejéremi Mihály fia Barnabást három megyei vásáron nyilvánosan és letagadhatatlanul kihirdetteti olyan személy gyanánt, mint aki Szent Mihály arkangyal ünnepének akkor elkövetkező nyolcadára¹⁹ az egri egyház jelzett káptalanja ellenében a királyi jelenlét elé járulni tartozik, azzal a figyelmeztetéssel, hogy amennyiben megjelenik és bemutatja szóban forgó okleveles bizonyítékait, továbbá elégtételt szolgáltat nekünk, valamint perbeli ellenfelének a mondott bírságokat illetően, akkor a helyzet rendeződik, máskülönben távolmaradása és szembeszegülése nem fogja meggátolni, hogy a taglalt perben a kellő és haladéktalan záródöntést meghozzuk a jogrend kívánalmának megfelelően. Majd ezeket követően a szóban forgó háromvásáros kikiáltás rendjéről a közhírré tett személynek a nevével együtt a megadott ünnep ugyanezen nyolcadára írásos jelentésben kellett király urunknak valósághűen beszámolnotok.

Végül eme nyolcad²⁰ eljövetelekor Imre deák az egri egyház emlegetett káptalanja képviselőjében annak ügyvédvalló levelével színünk elé járulván bemutatta előttünk a fentebb jelzett háromvásáros kikiáltással kapcsolatban király urunkhoz intézett jelentő leveleteket, amelyben egyértelműen azt találtuk, hogy Ölyvedi Balázs királyi ember, valamint egyikőtök, kanonoktársatok, Kis Jakab mester Fejéremi Mihály fiát, az előbb mondott Barnabást a fentebb részletezett dolgok teljesítésére először Simánd faluban a Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepe előtti vasárnapon,²¹ majd azután hétfőn,²² Gyula városában, Zaránd megyében, harmadízben és utoljára pedig Békés faluban, ugyanazon Békés megyében – minthogy a szóban forgó megyében további vásárokat nem tartanak – közvetlenül egymás után elkövetkezett időpontokban, jelesül is az előbb megnevezett városban és falvakban megtartott környékbeli vásárokon Mihály arkangyal ünnepének mondott nyolcadára törvényes kikiáltással a királyi jelenlét bírósága elé idézték az említett egri egyház káptalanja ellenében.

Szent Mihály arkangyal ünnepének nyolcadára²³ mindenesetre az előbb mondott Mihály fia Barnabás – akire a nevezett káptalan jelzett ügyvédje megbízója képviselőjében színünk előtt a szóban forgó nyolcadtól kellő számú napon keresztül várakozott, hogy az ott majd bemutatja említett okirati bizonyítékait – nem járult mégsem bírói jelenlétünk elé, nem is küldött senkit maga helyett, és a fentebb jelzett, nekünk, illetve a másik félnek leróni köteles 9 márka bírságot sem fizette meg, kitéve magát mindezzel annak, hogy meg nem jelenéséért a szokásos bírságban, a mondott bírságok meg nem fizetése miatt pedig annak kétszeresében el-

marasztaljuk az ennek kapcsán kiállított rendelkező bírói oklevelünkkel. A mondott káptalan fent nevezett ügyvédje kérte mindazonáltal, hogy az említett Barnabás részéről gondoskodjunk a káptalannak járó jogorvoslatról az előrebocsátottakat illetően.

Minthogy pedig a nevezett temesi ispánok jelzett gyűlésén arra föl, hogy az egri káptalan fent említett ügyvédje megbízóinak Fejérem birtokáról a néhai Miklós fia Mihály – tudniillik az előbb mondott Barnabás apja – által elfoglalt birtokként beszélt, e néhai Miklós fia Mihály viszont a Fejérem nevezetű birtokot okirat érvénye alapján őt illető birtoknak állította be a szóban forgó ispánok színe előtt, felvállalván, hogy vonatkozó okleveleit a királyi kúriában a királyi országbíró jelenléte előtt bemutatja, majd ugyanezen Miklós fia Mihálynak ebből az árnyékvilágból történt időközbeni eltávozta után arra nézve szereztünk tapasztalati bizonyosságot, hogy az oklevél-bemutatásra e Mihálynak a fia, az emlegetett Barnabás nem jött el bírói jelenlétünk elé, és nem is küldött senkit maga helyett, amikor pedig emiatt őt az okleveles bizonyításra először perbe hívtuk, végül megátalkodottsága nyomán utóbb három környékbeli vásáron nyíltan és nyilvánosan eszközölt kikiáltással is megidéztük, a korábbiakhoz hasonlóan ugyanezen, részére bírói jogkörben kiszabott határnapok egyikére sem járult a magunk – jelesül is az ő hivatalból illetékes bírójának – színe elé, és nem is küldött senkit maga helyett, hanem minden esetben inkább hagyta magát bírságterhek béklyójába verni, ráadásul a néhai Béla király úr említett oklevelének tartalma folytán a mondott Fejérem is olyan birtoknak bizonyult, mint amelyet az igen szent László király örökre szólóan az egri egyház káptalanjának adott és adományozott, így azután, mert az ország szokásjogon alapuló régóta követett törvénye úgy rendeli, hogy bárki, akivel szemben valaki valamilyen birtokjoggal kapcsolatos tárgyban keresetet támaszt, rendelkezésére álló okiratokra hivatkozva azok bemutatását vállalja, ám mégsem mutatná be azokat, majd első alkalommal az oklevél-bemutatásra perbe szólítják, végül pedig makacssága folytán három környékbeli megyei vásáron nyilvános és közvetlen kikiáltással is megidézik, ő pedig semmibe véve a számára törvényesen kitűzött ezen határnapok mindegyikét, nem jelenik meg, és nem is küld senkit maga helyett, hanem hagyja magát bírságterhekkel büntetni, ha ilyen személy a továbbiakban ne tudjon ellentmondóként az efféle birtokjogi beiktatással szembeszegülni, és az ilyen, okirati bizonyítékai bemutatását vállalónak, ám azt mégsem teljesítőnek, illetve senki másvalakiknek az ellentmondása sem képezvén akadályát, be kell iktatni és be kell vezetni az olyanokat a szóban forgó dolognak az uralmába, aki az ügyben követeléssel állt elő, ezért a jelen oklevél révén alapos körütekintéssel azt kérjük tőletek, barátainktól, hogy küldjétek ki tanúbizonyságul hites embereteket, akinek a jelenlétében az eljáráshoz a királyi udvarból különleges megbí-

zással kiküldött királyi ember, Egervári Mihály mester, illetve Herendi Péter valamelyike a másíku távolmaradása mellett kimenvén a mondott Fejérem nevezetű birtok helyszínére, miután ott szabályosan egybehívta a birtok valamennyi szomszédját és közös határirtokosát, a birtokot öelöttük iktassa és hagyja hátra minden haszonvétellel és összes tartozékával együtt a fentebb mondott egri káptalan részére örökké tartó bírásra, megtartásra, illetőleg birtoklásra, aminek nem képezheti akadályát sem a fentebb mondott Mihály fia Barnabásnak, sem pedig más valakiknek az ellentmondása, mivel a per oly hosszadalmasan húzódó fennforgása során a nevezett néhai Mihályon s következőleg az ő fián, Barnabáson kívül senki más nem ártotta bele magát a jelenlegi jogvitába.

Egyébiránt pedig, mivel ezen ország bevált törvénye alapján az ilyen peres eljárásban felhalmozódott bírságokat az efféle birtokperek lezárultával akármilyen elítéltnék a vagyona és jószágai terhére kell beszedeni és behajtani, és az is köztudomású, hogy e Mihály fia Barnabás a jelen perfolyam során a szóban forgó káptalan ellenében 21 márka bírságban lett megbüntetve és elmarasztalva, ezért azt akarjuk, illetve a jelen oklevél révén úgy rendeljük, hogy az iktatás megtörténtét követően a fent említett királyi ember a ti emberetekkel együtt felkeresvén mindazon, birtokjogi tekintetben Barnabáshoz kapcsolódó helyszíneket, ahol annak fellelhetők vagyontárgyai és jószágai, majd ugyanezen tulajdonából, illetőleg javaiból vegye el az imént írott 21 márka bírságnak megfelelő egyenértéket, s adja, illetve ruházza át azokat kétharmad részben a mi bírói kezünkre, egyharmad részben pedig a nevezett egri káptalan – tudniillik a perbeli ellenfél – kezére.

Amennyiben viszont az említett Barnabás adott ingó javai és jószágai nem tennék lehetővé a fentebb írt bírságok értékének előteremtését, akkor végül ugyanezen Barnabás előbb említett birtoktulajdonaiból – a bárki máshoz tartozó további részesedéseket is megterhelve belőlük – legott foglaljon le annyit, illetve akkora hányadot, amekkora a szóban forgó bírságok értékét becsü alapján kiteszi, és a lefoglaltakat is hasonlóképp kétharmad részben nekünk, egyharmad részben pedig a mondott káptalannak iktassa, hogy azok annyi időre a magunk és a perbeli ellenfél birtokolásába kerüljenek, amíg vagy maga Barnabás, vagy más olyanok, akiknek elsősorban fennáll e birtokjogok megváltására vonatkozó visszaváltási jogosultsága, tőlünk és a szóban forgó peres ellenféltől vissza nem váltják azokat. Ha pedig valakik kinyilvánítanak, hogy e Barnabásnak a fentebb írott bírságai fejében lefoglalt birtoktulajdonhoz fűződő jogait meg akarják váltani, számukra ugyanezen visszaváltás vállalandó határnapjául az Úr megjelenése ünnepének most eljövő nyolcadát adja meg és tűzze ki e birtokjogok eszközölt becsüje alapján. Majd mindezeket követően a szóban forgó birtokba iktatásnak, lefoglalásnak, becsünek, illetve

vagyontárgyak és jószágok elvételének rendjét, miképpen végrehajtásuk megtörtént, azoknak a nevével együtt, akik a jelzett birtokjogok magukhoz váltási szándékát kifejezték, az Úr megjelenése ünnepének mondott nyolcadára király urunk számára írásban megbízhatóan jelensétek.

Kelt Visegrádon a fentebb jelzett határnapot követő negyvenedik napon, az Úr 1405. esztendejében.²⁴

FORDÍTOTTA: ALMÁSI TIBOR, HALMÁGYI MIKLÓS KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

E: MNL Heves Megyei Levéltára 597; (Egri székeskáptalan magánlevéltára 16. 4. 1. 3.); Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény, HU-MNL-OL-DF 210517.

K: –

R: Karácsonyi, Békésvármegye I. 205–206. bő regesztát ad az oklevélről.

Jegyzetek

- 1 Lásd jelen oklevélnek a háromvásáros kihirdetést említő részét.
- 2 A középkori szöveg lényegében szinonimaként kezelte a 'beatus' és a 'sanctus' jelzőket. Mi egységesen a 'szent' jelzőt használtuk a magyar fordításban.
- 3 1405. okt. 6. (Szent Mihály ünnepe szeptember 29. Ennek nyolcada október 6.)
- 4 Csáki István fia Miklós és Marczali István fia Miklós. A sajátos névegyezés miatt oklevelekben az utrorumque Nicolaum filiorum Stephani fordulatot használják.
- 5 1399. december 8. (Szent Miklós ünnepe december 6.)
- 6 1261. szeptember 9.
- 7 Szécsényi Simon
- 8 1395. november 14.
- 9 Pelsőci Bebek Detre nádor.
- 10 1397. okt. 22.
- 11 Eszerint a közgyűlés 1397. október 8-án kezdődött. Bebek Detre nádor nevében 1397-ben, a simándi közgyűlés 12. napján is kelteztek két oklevelet. Ezeket Haan–Zsilinszky (1877. 15. 16.), Mályusz Elemér Zsigmond kori oklevéltára (ZsO. I. 558.), továbbá Kenéz Győző is 1397. nov. 2-re keltezik, ami a két oklevél elején említett Szent Simon és Júdás apostolok ünnepe előtti hétfőtől (1397. okt. 22.) számítva jön ki.
- 12 1400. május 1. (Szent György ünnepe a középkori Magyarországon április 24. Ennek nyolcadik napja május 1.)
- 13 Valószínűleg 1404. október 6. Szóba jöhet 1402, 1403. október 6. Lásd következő jegyzeteket.
- 14 Mihály halálát említi Szécsényi Frank 1402. április 8-án kelt perhalasztó levele. Ez a levél az adott év, tehát 1402. okt. 6-ára halasztja az oklevelek bemutatását. HU-MNL-OL-DF 210628, MNL Heves Megyei Levéltára 704., korábban az egri székesfőkáptalan magánlevéltárában (U 415 / 704, U 415 / 19. 1. 1. 2.);
- 15 1405. május 1.
- 16 1405. május 1.
- 17 1405. április 7.; Virágvasárnap 1405-ben április 12, előtte való kedd április 7.
- 18 1405. május 1.
- 19 1405. október 6.
- 20 1405. október 6.
- 21 1405. szeptember 13.
- 22 1405. szeptember 14.
- 23 1405. október 6.
- 24 1405. nov. 14. Az oklevél elején említett 1405. okt. 6-ától számított 40. nap.

Charter in the case of John of Marót, Ban of Macho

№ 4.
19th June 1419.
Kassa (Košice) *John of Marót, Ban of Macho, accused the noblemen, Stephen and Emeric, the sons of Abraham of Gerla, of using some of his properties of those belonged to his 'possessiones' Gyula and Bekes, Gywr and Beren. Stephen and Emeric protected themselves claiming they used only their own property, on the waterside called Fabyanfwka. They received it from the former kings as John Marót received the market town – oppidum – Gyula from King Sigismund. King Sigismund testifies: in this trial, the verdict must be adjourned and suspended until the evidence is obtained. This charter mentioned Gyula twice: first as an estate – possessio – and secondly as a market town – 'opidum'.*

Maróti János, macsói bán ügyében kiadott oklevél

№ 4.
1419. június 19.
Kassa *Maróti János macsói bán azzal vádolta Gerlai Ábrahám fiait, Istvánt és Imrét, hogy az ő javait használják, melyek Gyula és Bekes, Gywr és Beren nevű birtokaihoz tartoznak. István és Imre azzal védekeztek, hogy Fabyanfwka nevű vízfolyásnál saját birtokukat használták. Úgy kapták a régi királyoktól, ahogy Maróti János kapta Gyula mezővárost Zsigmond királytól. Zsigmond király tanúsítja, hogy a perben, a bizonyítás teljes és a tárgyaláson felmerült igény szerinti befejezéséig az ítélezést elhalasztja, és a pert addig szünetelteti. Az oklevél két helyen említi Gyulát: egyszer birtokként – possessio – másodszor mezővárosként – 'opidum'.*

MI, ZSIGMOND, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor dicsőséges királya¹ és Magyarország, stb. királya, emlékeztetül adjuk, hogy midőn mi Kassa városunkban együtt voltunk országbáróinkkal és országunk sok főrendű emberével, s ott mindenekelőtt azoknak a perét vitattuk meg, akik a törvényes úton hozzánk nyújtották be panaszukat, akkor hívünk, a nagyságos férfiú: *Maroth*-i János, ki egyébként a mi *Macho*-i bánunk, személyesen színünk és ugyanazon országbáróink színe elé járulván, *Gerla*-i Ábrahám fiait: István és Imre ellen – akik hasonlóképpen jelen voltak előttünk és ugyanazon országbáróink előtt – ilyesformán adta elő panaszát: nevezetesen hogy ugyanazon István és Imre bizonyos, az ő *Gyula* és *Bekes*, nemkülönben *Gywr* és *Beren* nevű birtokaihoz tartozó szántóföldjeiből és kaszálóiból a szóban forgó birtokok határvonalain belüli tartozékokat, név szerint pedig azokat a kaszálókat, amelyek egy bizonyos, *Fabyanfwka* nevű folyóvízmeder avagy vízer környékén terülnek el – ama fogságának a kezdete óta, amely fogságba egyébként akkor esett, amikor a törökök a mi Bosznia nevű országunkban legyőzték hadseregünket –,

jobbágyaikkal felszántatták, illetve lekaszáltatták, s a lekaszált szénát onnan elszállították, és most is elszállítják, s ezeket a területeket ők is, fent nevezett jobbágyaik is szakadatlanul, még ez idő szerint is használják, hatmaskodva és az ő igen nagy jogsérelmére. És azt, hogy ezek valóban így történtek, 3 egybehangzóan szóló tanúkihallgatási oklevél felmutatásával bizonyítván, azt kérte, hogy felségünk szolgáltasson neki igazságot a fentiekben ugyanazon István és Imre részéről.

Ezzel szemben ugyanazon István és Imre előttünk, s – mint fentebb már mondtuk – országbáráink előtt személyesen megjelenvén, azt válaszolták, hogy ők a nevezett János bánnak semmiféle, a fent említett birtokokhoz tartozó és azok tartozékát képező szántóföldjét és kaszálóját nem szántották fel, és nem kaszáltatták le; az azonban igaz, hogy vannak nekik bizonyos kaszálók a fent nevezett *Fabyanfwka* [!] nevű vízfolyás mellett, amelyek örökjogon és ősidők óta a saját birtokaikhoz tartoznak, és amelyeket őseik is békében birtokoltak mindenkor, miként ők maguk is békében birtokolják ez idő szerint is; és a tekintetben, hogy ők János bán kaszálóit nem kaszáltatták, készen állnak arra, hogy alávessék magukat a szomszédos és közös határral rendelkező nemesek igazmondó tanúságtételének, amelyet közvizsgálat² formájában tesznek; maga János bán erre kijelentette, hogy ő jóakarátúan nem az ilyen közvizsgálatra, hanem ugyanazon István és Imre határjáró okleveleinek tartalmára akar inkább hagyatkozni.

Miután ezt megértettük, minthogy ugyanazon István és Imre azt nyilatkozták, hogy az említett saját birtokaikat Magyarország dicsőséges királyai ugyanúgy adományozták őseiknek, ahogyan mi adományoztuk ugyanazon János bánnak a fentebb említett *Gyula* mezővárost,³ valamint a fentebb említett birtokokat; és törvényesen feltett kérdésünkre azt felelték nekünk, hogy a János bán említett birtokai mellett fekvő saját birtokaikról nincsenek határjáró okleveleik, és ilyeneket sem most, sem a jövőben nem tudnak felmutatni, hanem azt kérték, hogy a saját birtokaik és ugyanazon János bán fent megnevezett birtokai között mi szabjuk meg a határvonalakat; mindezt mi, annak utána, hogy mindezeket meghallgattuk, úgy határoztunk, hogy a fentebb elmondott és a fentebb megnevezett felek között, az ugyancsak fentebbi ügyben megindított pert mindaddig felfüggesztjük és lecsillapítjuk,⁴ amíg a fentebbi peres felek szóban forgó birtokai közötti, említett határvonalak ügyében biztos és igazságos határvonal-kitűzést és jó intézkedést nem tudunk megtenni; elhatározván egyszersmind, hogy a fent nevezett János bánnak mindezen, per tárgyát képező és vitatott szántóföldekre és kaszálókra vonatkozó földesúri birtoklásában a közbeeső időben meg kell maradnia; s ezt ekként parancsoljuk meg a jelen oklevelünkkel, amelyet az általunk magyar királyként használt nagyobb pecsétünk lenyomatával jelöltünk meg.⁵

Kelt Kassán, Szent János születésnapja ünnepét közvetlenül megelőző hétfői napon,⁶ az Úr 1419. esztendejében; a mi magyarországi, stb. ország-lásunknak harmincegyedik, római ország-lásunknak pedig kilencedik évében.

FORDÍTOTTA ÉS JEGYZETEKKELL ELLÁTTA KENÉZ GYŐZŐ.⁷

EGYSÉGESÍTETTE: ALMÁSI TIBOR

- E:** Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár, HU-MNL-OL-DL 37595. (Hunyadi család lt. 16.) Hártya. Hátoldalán a király nagyobb pecsétjének kevés méhviasz-töredéke és kör alakú nyomai. Hátoldalán: Ítéletlevél Gywla és Bekes stb. ügyében.
- K:** Veress Endre: Gyula város oklevéltára (1313–1800). Budapest, 1938, 10–11. (13. sz.), 10–11. oldalak között facsimilével. (A kiadás kisebb pontatlanságainak helyesbítését lást H. M. Gyula mezővárosi státusa... cikkének lábjegyzeteiben, jelen kötetben.)
- R:** 16. század elejéről való kivonat: Brandenburger Litteralien 1085/3. Staatsarchiv, Nürnberg, fol. 15b. (DF 267426.); Regesta imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410–1437). Verzeichnet von Wilhelm Altmann. Bd. I-II. Innsbruck, 1896–1900. I. 3884. szám; Göndöcs Benedek: Újabb adatok Békésmegye XV. és XVI. századbeli történetéhez. In: A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténeti Társulat Évkönyve, VII. (1880–1881). Szerk. Zsilinszky Mihály, Gyula, 1881. 56–83. 72.; Zsigmondkori oklevéltár VII. (1419–1420.) Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. Budapest, 2001. 195. (672. szám).
- Magyarul:** Petrovics István fordításában, Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig. Nyolcszáz esztendő a források tükrében. Szerk. Kristó Gyula. Békéscsaba 1981. 59–61. (39. sz.)

Jegyzetek

- 1 Értsd: a Német-római Szent Birodalom uralkodója.
- 2 Communis inquisitio: Vagyis: a király által a törvénynapon elrendelendő, de az illetékes megyei hatóság által végrehajtandó, tanúkihallgatásokat magában foglaló vizsgálat.
- 3 Itt így! Gyulát mezővárosnak (opidum [!]) nevezi a szöveg; ugyanakkor elől, korábban az oklevélben még birtoknak (possessio) mondja.
- 4 Szabadabban: elfektetjük
- 5 E méhviaszba nyomott nagyobb pecsétnek csak elenyésző töredékei és a körvonalai maradtak fenn az oklevél hátlapján.
- 6 Vagyis: 1419. június 19-én; ugyanis Keresztelő Szent János születésének ünnepe (június 24.) az 1419. esztendőben szombatra esett.
- 7 MNL Békés Megyei Levéltára, XV. 3. Békés megyei oklevelek és oklevél-fényképmásolatok gyűjteménye.

Charter of King Louis II.

Gal Ispán confessed for the king Louis II.: Margrave Georg of Brandenburg removed him from his position as manager and castellan of the castle of Gyula. The margrave accused him to be debtor with 8000 Forint. To repay his debts, Gal gives his bought estate in Medgyes to the margrave, in worth of 3000 Forint, except of the ground that belonged to the church of Saint Maurice in Gyula. Further, Gal gives to the margrave his estates in other settlements in worth of 1000 Forint. Gal owned these estates as pawn. Further, Gal has to pay 500 Forint to the margrave in cash on Pentecost. (Ispán means something like ‘manager’, in this text the title is used as a name or nickname.)

№ 5.
22th May
1520.
Buda

Nos, LUDOVICUS, Dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc memorie commendamus per presentes, quod nobilis Gallus Espan de Gýwla, coram nobis personaliter *[2]* constitutus, onera et quelibet gravamina domine Cristine consortis, necnon Georgii, Andree, Stephani, Bartholomei ac Stanislai filiorum, et puelle *[3]* Catherine filie suorum, aliorum denique cunctorum fratrum proximorum et consanguineorum suorum, quos infrascriptam tangeret, aut tangere posset negocium super se *[4]* assumpendo, sponte et libere est confessus in hunc modum, Quod quamvis ipse per plures annos transactos provisor curie pariter et castellanus castri illustrissimi *[5]* domini Georgii, Marchionis Brandenburgensis consanguinei nostri charissimi Gýwla vocati extitisset, tandemque idem dominus Georgius Marchio eodem *[6]* Gallo Espan a predicto suo officiolatu remoto, tempore posite rationis, ab eodem Gallo Espane octo milia florenos auri, quibus eundem debitorem esse *[7]* asseruisset, habere legitimeque requirere pretendisset. Nolens tamen ipse Gallus Espan unacum prefato domino Marchione domino scilicet suo previa ratione *[8]* litis processu procedere, quinpotius futuris quoque temporibus eidem omni constancia servire, cum eodem domino Marchione taliter concordasset, *[9]* prout concordavit coram nobis eo modo, Quod ipse totalem possessionem suam Meggyes in comitatu de Zarand existentem, ipsum perpetue emptionis *[10]* titulo concernentem, dempta solum una sessione, que videlicet ad ecclesiam Sancti Maurici in possessione Gýwla fundatam pertineret, eidem domino Georgio *[11]* Marchioni suisque heredibus et posteritatibus universis, simulcum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet puta terris arabilibus cultis et *[12]* incultis, agris, pratis, pascuis, fenetis, silvis, nemoribus, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, molendinis et eorundem locis, montibus, vallibus, vineis *[13]* vinearumque promontoriis et generaliter quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus, quovis nominis

vocabulo vocitatis ad eandem possessionem *[14]* de iure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus, et pro tribus milibus florenis auri in perpetuum dedisset, vendidisset et contulisset, nullum ius nullumve iuris *[15]* et dominii proprietatem per amplius sibipsi aut prefate domine Cristine uxori heredibusque ipsorum reservando, sed totum et omne ius suum necnon domine Cristine uxoris *[16]* et filiorum et filie suorum predictorum in prenarrata totali possessione Meggÿes habitum in prefatum Georgium Marchionem heredesque suos universos transferendo *[17]* pleno iure. Preterea totales porciones suas possessionarias impignoraticias in possessionibus Janoshaza, Othlaka, Gelwach et Kezÿ in de Zarand, Kamuwth *[18]* Kerek et Krako in de Bekes comitatibus existentes habitas, unacum totali portione sua possessionaria in possessine Fenewÿes habita, in predicto comitatu de Zarand adiacenti, *[19]* similiter cum cunctis earundem utilitatibus et pertinenciis quibuslibet, quovis nominis vocabulo vocitatis, ad easdem porciones possessionarias impignoraticias de iure et ab antiquo *[20]* spectantibus et pertinere debentibus, similiter eidem domino Georgio Marchioni in et pro mille florenis, titulo pignorationis obligasset, prout obligavit et impignoravit coram nobis, *[21]* tali modo, ut prefatus dominus Georgius Marchio easdem porciones possessionarias in prenotatis possessionibus habitas illis vel illi, ad quos eedem porciones possessionarie *[22]* de iure pertinere dignoscuntur, quorumque redemptioni magis competunt, in eadem summa florenorum apud prefatum Gallum Espan in pignatione existentes, remittere et resignare *[23]* debeat et teneatur. Ulterius idem Gallus Espan prefato domino Marchioni in festo Penthecostes proximo venturo quingentos florenos paratis et *[24]* numeratis in pecuniis hic Bude persolvere ac nobilem dominam Cristinam consortem suam ad festum Sancte et Individue Trinitatis huc Budam, ut eadem quoque domina *[25]* Cristina de premissis similiter fassionem facere debeat et teneatur, deducere promisit et assumpsit. Tali vinculo super se idem Gallus Espan coram nobis assumpto, *[26]* quod si idem ad predictum festum Penthecostes dictos quingentos florenos annotato domino Marchioni integra restituere nollet, non posset, aut quovismodo recusaret, *[27]* extunc idem Gallus Espan in mille florenos auri dicto domino Georgio Marchioni persolveret, si vero prelibatam dominam Cristinam consortem suam ad dictum festum Trinitatis *[28]* huc Budam deducere quoquomodo nollet, non posset, sew negligaret, consimiliter in pena fidefragii ammissioneque honoris et humanitatis sue convinceretur et convictus *[29]* haberetur eo facto, ad que premissa idem Gallus Espan se personali sua astancia *[30]* sponte obligavit, coram nobis harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. *[31]* Datum Bude feria tertia proxima ante festum Penthecostes, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo.

II. Lajos király oklevele

Gál Espán megvallotta II. Lajos király előtt: Brandenburgi György ör- № 5.
gróf elmozdította őt gyulai intézői és várnagyi tisztéből, és azzal vádol- 1520.
ta, hogy tartozik neki 8000 forinttal. Hogy törlessze, átadja az örgrófnak május 22.
Medgyesen levő birtokát 3000 forint értékben, kivéve azt a telket, mely a Buda
gyulai Szent Móric templomé. Ezenkívül más településeken levő zálogos
birtokait is átengedi az örgrófnak 1000 forint értékben, 500 forintot pedig
készpénzben fizet meg pünkösdi ünnepén.

MI, LAJOS, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország királya, stb., jelen oklevéllel emlékezetül adjuk, hogy a nemes gyulai Gál Espán színünk előtt személyesen megjelenvén, magára véve hitvesének, Katalin úrnőnek, nemkülönbén a fiaiknak: Györgynek, Andrásnak, Istvánnak, Bertalannak és Szaniszlónak, valamint leányuknak, Katalin leányzónak, továbbá mindazon más fivérének, hozzátartozójának és rokonának terhet, illetve bárminemű kötelezettségét, akiket az alábbi ügy érint vagy érinthet, önként és szabadon vallomást tett, illetéknéppen.

Ő maga jöllehet több éven keresztül jószágigazgatója, egyúttal várnagya volt a mi igen kedves rokonunk, a méltóságos György úr, brandenburgi örgróf Gyula nevű várának, végül azonban György örgróf úr, miután Gál Espánt említett hivatalából elmozdította, elszámoltatásakor azzal a törvényes követeléssel állt elő, hogy e Gál Espántól nyolcezer aranyforint jár neki, mert hogy őt ennyivel adósának mondta.

Gál Espán azonban nem akarván ezen előzmény okán az örgróf úrral – jelesül is az ő urával – peres eljárásba keveredni, sőt, éppenséggel a jövőben is teljes állhatatossággal szolgálni akarván inkább neki, színünk előtt olyasformán egyezett meg vele,

miszerint Medgyes nevű, Zaránd megyében levő teljes birtokát, mely őt vásárlás címén örökjogon megilleti, annak a teleknek a kivételével, amely tudniillik a Gyula birtokon alapított Szent Móric templomhoz tartozik, összes haszonvételével és bármiféle tartozékaival együtt – így művelt és megműveletlen szántókkal, termőföldekkel, rétekkel, legelőkkel, kaszálókkal, erdőkkel, berkekkel, vizekkel, folyókkal, halastavakkal, halászó helyekkel, malmokkal és azok helyeivel, hegyekkel, völgyekkel, szőlőkkel és szőlőhegyekkel, általában

véve pedig minden haszonvételük és tartozékuk egészével egyetemben –, bármely néven neveztesse is azok, és amelyek a szóban forgó birtokhoz jog szerint és régtől fogva tartoznak, illetve kell hogy tartozzanak, háromezer forint értékben és gyanánt örökre szólóan átadja, eladja és odaadományozza György örgrófnak, valamint az ő összes örökösének és utódjának,

a továbbiakban semmilyen jogot, avagy a birtoklásnak és az uralomnak semmilyen tulajdonát nem tartván meg a maga vagy hitvese, az előbb említett Krisztina úrnő és az ő örököseik számára, hanem az előbb mondott egész Medgyes birtok fölött általa, nemkülönben a hitvese, Krisztina úrnő és fiaik és leányuk által birtokolt összes és mindennemű jogosítványt teljes joggal a fent említett György örgrófra és az ő valamennyi örökösére ruházva át.

Ezenkívül minden zálogos részbirtokát a Zaránd megyei Jánosháza, Ottlaka, Gilvács és Keszi birtokokban, a Békés megyében levő Kamut, Kerek és Krakó birtokokban – együtt a Zaránd megyében fekvő, Fevényes birtokban kezén lévő teljes birtokrésszel – hasonló módon azok összes haszonvételével és bármiféle, akármilyen néven nevezendő tartozékaival egyetemben, amelyek jog szerint és régtől fogva azokhoz a zálogos birtokrészekhez tartoznak, és kell hogy tartozzanak, ugyancsak ezen György örgróf úrnak 1000 forint értékben és gyanánt színünk előtt zálog címén lekötötte és elzálogosította, olyaténképpen, hogy a nevezett György örgróf úr az imént említett birtokokban kezére került ugyanezeket a részbirtokokokat azoknak a személyeknek vagy azon személynek a részére, akikhez ama részbirtokok köztudomás szerint jog szerint tartoznak, és akik a zálog kiváltására elsősorban jogosultak, ugyanakkora forintösszeg fejében, mint amennyiért zálogban Gál Espánnál vannak, visszabocsátani köteles és visszaszolgáltatni tartozik.

Továbbá Gál Espán megígérte és vállalta, hogy a nevezett örgróf úrnak a következő pünkösdi ünnepén ötszáz forintot fizet meg itt, Budán, készpénzben és leszámolva, valamint hogy hitvesét, a nemes Krisztina úrnőt az oszthatatlan Szentháromság ünnepére ide, Budára vezeti, hogy a fentebb kinyilvánítottak dolgában Krisztina úrnő is hasonlóképpen valamást tenni tartozzék és legyen köteles.

Gál Espán színünk előtt olyan megkötést vállalt magára, hogy ha pünkösdi említett ünnepére a nevezett ötszáz forintot az említett örgróf úrnak nem lenne hajlandó, nem tudná vagy akármiféleképpen is vonakodna hiánytalanul megadni, akkor Gál Espán fizessen a nevezett György örgróf úrnak ezer aranyforintot.

Ha pedig feleségét, a fent nevezett Krisztina úrnőt a Szentháromság említett ünnepére, ide, Budára vezetni valahogyan is nem akarná, nem tudná vagy elmulasztaná, úgy hasonlóképpen azon nyomban hitszegés bűnében, továbbá becsületének és emberszámba vételének elvesztésében bűnhődjék és lakoljék.

A fentiekben foglaltakra Gál Espán személyesen megjelenve színünk előtt önként kötelezte magát ezen oklevelünk ereje és tanúsága által.

Kelt Budán, a pünkösdi ünnepét megelőző legközelebbi kedden, az Úr ezeröttszázhuszadik évében.

E: HU-MNL-OL-DL 38055.

K: -

R: Veress 1938. 80. és OL regeszta.

Megj.: Hasonló témájú HU-MNL-OL-DL 38057., és további oklevelekről lásd Veress 1938. 80.

Georg of Brandenburg – to help his town

Nº 6. **21th January 1528.** **Gyula** *The authors of the letter ask the landlord of Gyula – Georg of Brandenburg – to help his town. Previously, the landlord ordered the authors of the present letter to appear before him. One of the members of the delegation was the the director of the Saint-Maurice-chapel in Gyula – János Szőke (John the Blond).*

Post humilem perpetuorum servitiorum nostrorum commendationem Illustrissime *[2]* princeps et domine, domine noster gratiosissime, memorari poterit Dominatio vestra Illustrissima, *[3]* qualiter superioribus temporibus nos ambo ad se vocaverat, ubi parili *[4]* consensu, honorabilem Johannem Zewke rectorem Sancti Mauricÿ ac *[5]* Johannem Olah et alterum Johannem Zabo erga Dominationem Vestram destinaveramus, *[6]* ubi medio eorum multa pro nostra defensione vestrae Illustrissimae Dominationi *[7]* supplicavimus. Sciat igitur Dominatio Vestra Illustrissima, quod hactenus omni defensione *[8]* caruimus, undique bona Illustrissimae Dominationis taxantur atque molestantur, *[9]* quare eidem Dominationi vestrae Illustrissimae humiliter supplicavimus, quatenus eadem *[10]* tali provisione nobis adesse velit, penes quem ulterius perpetui *[11]* jobagiones fieri possimus. Ceterum quot modo taxationibus, *[12]* quot denique incomodÿs afficimur. Id egregius Caspar *[13]* More, servitor eiusdem verbotenus referre poterit. Iterum atque *[14]* iterum rogamus et nichilominus humiliter eidem supplicamus, quatenus nobis *[15]* de remedio opportuno providere velit, nam alioquin sine dubio *[16]* bona Dominationis Vestrae Illustrissimae in ultimam desolationem devenient, et rationem *[17]* expetamus gratiosam, eandemque ad multos annos feliciter valere exoptamus. *[18]*

Datum Gywle in festo Beatae Agnetis virginis et martiris,

anno Domini 1528

Eiusdem Vestrae Illustrissimae Dominationis fideles servitores
et jobagiones

TRANSCRIPT BY TIBOR ALMÁSI AND MIKLÓS HALMÁGYI

Brandenburgi Györgytől segítséget kérnek

Nº 6. **1528. január 21.** **Gyula** *A levél írói¹ segítséget kérnek a földesúrtól, Brandenburgi Györgytől a Gyulai birtok számára. A földesúr korábban maga elé rendelte a levél íróit. A földesúrhoz menesztett küldöttek között volt a Szent Móríc kápolna igazgatója, Szőke János is.*

LEGTÜNDÖKLŐBB FEJEDELEM ÉS URASÁG,

LEGKEGYELMESEBB URUNK!

Örökös szolgálataink alázatos felajánlásán túl bizonyosan arra is emlékezik legragyogóbb Uraságtok, hogy miképpen rendelt annak idején magához kettesével bennünket, mire föl mi teljes egyetértésben a Szent Móric[-kápolna] nagytiszteletű igazgatóját, Szőke Jánost, valamint Oláh Jánost, illetve egy másik Jánost, Szabó Jánost küldtük el Uraságotokhoz, ahol is védelmünkért sokat könyörögtünk körükben fényességes Uraságotokhoz. Tudja meg tehát legragyogóbb Uraságtok, hogy ez idáig híján vagyunk minden oltalomnak, ennél fogva sarcolják és háborgatják fényességes Uraságotok jószágait. Alázatosan könyörgünk ezért legtündöklőbb Uraságotokhoz, hogy olyan gondoskodással igyekezzék mellénk állni, melynek nyomán mi a továbbiakban is örökös jobbágysághoz lehessünk. Egyébként meg ahány féle az adóteher, annyinak szenvedjük meg végül a fojtogatását. De erről szóban a vitézlő Móre Gáspár, Méltóságotok szolgálattévője is be tud majd számolni. Újra meg újra kérjük, helyesebben inkább alázatosan könyörgünk Uraságotokhoz, hogy igyekezzék a megfelelő orvoslással gondoskodni rólunk, másként ugyanis Uraságtok javai kétségkívül a végpusztulás sorsára jutnak. Így azután kegyes bánásmódot kérünk, és annak sok éven át tartó, bőven gyümölcsöző fenntartását kívánjuk.

Kelt Gyulán, Szent Ágnes szűz és vértanú ünnepén,
az Úr 1528. évében.

Legragyogóbb Uraságotok hűséges szolgálói és jobbágysái

FORDÍTOTTA ALMÁSI TIBOR, HALMÁGYI MIKLÓS KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

E: Régi jelzet: H. St. A. München Brandenburg Litt 1226/15–16.

Ma: Staatsarchiv Nürnberg, Brandenburg Lit. 1226;

Másolatban: HU-MNL-OL-MF 08611-B-0566, Magánlevéltárak és Gyűjtemények, Törzsszám: X 1460 (Nagysorozat 8611. számú mikrofilmtekercs.)

K: -

R: Veress Endre: Gyula város oklevéltára (1313–1800). Budapest, 1938, 109. o. (130. sz.). (Részben magyarul, részben latinul.)

Jegyzetek

- 1 Veress Endre ennek a levélnek a regesztáját egy másik levél regesztájával együtt adta ki, amelyet Oláh János és Asztalnok Péter írtak.

Tartalom

ERDÉSZ ÁDÁM

Előszó 5

BLAZOVICH LÁSZLÓ

A középkori európai város születése és jogélete. 7

I. AZ EURÓPAI NYUGATI VÁROS KIALAKULÁSA 7

II. A VÁROS FOGALMA ÉS JOGI ALAPELEMEI 13

A városi béke 15

A városi szabadság 16

Az asszony irányításáról 17

Hogyan viselkedjen a férj a feleségével szemben 17

A feleség hogyan viselkedjen a férjével szemben 18

A gyerekek irányításáról. Hogyan bánjanak a szülők a gyerekekkel 18

A fiúk hogyan viselkedjenek a szüleikkel szemben 18

A lányok neveléséről 19

A városjog 19

A városi alkotmány 21

III. A KÖZÉPKORI NÉMET ÉS

MAGYAR VÁROSOK HIERARCHIKUS RENDJE 21

A német városok. A birodalmi (Reichsstadt)

és szabad (Freistadt) város 21

Tartományi (területi) városok és a földesúri városok 23

A magyar városok hierarchikus rendje 24

Irodalomjegyzék 28

THE BIRTH AND LEGAL LIFE OF THE CITY IN EUROPE

IN THE MIDDLE AGES 31

PETROVICS ISTVÁN

Városok és központi helyek a középkori

Duna-Tisza-Maros közben 33

I. A DUNA-TISZA-MAROS KÖZ 33

II. MÓDSZERTANI PROBLÉMÁK 38

III. KÖZPONTI HELYEK A DUNA-TISZA-MAROS KÖZBEN 41

Arad megye 41

Csanád megye 41

Keve megye 42

Krassó megye	42
Szörényi bánság	42
Temes megye	42
Torontál megye	43
Összegzés	43
IV. A LEGJELENTŐSEBB VÁROSOK	45
Temesvár	45
Lippa	49
Csanád	53
Karánsebes	56
Rövidítések és irodalomjegyzék	58
TOWNS AND CENTRAL PLACES IN THE DANUBE-TISZA/ TISA-MAROS/MUREŞ REGION IN THE MIDDLE AGES	65

HALMÁGYI MIKLÓS

Gyula mezővárosi státusa az oklevelek tükrében 67

Gyula, mint villa	67
János, a gyulai civis (polgár)	68
Possessio	68
Gyula, mint civitas	69
Gyula, mint possessio és oppidum	70
Praedium, avagy egy másik Gyula	72
Eltérő fogalmak és várostörténet	73
Az eltérő fogalomhasználat okairól	77
Kubinyi skálája a települések fejlettségéről	80
Összegzés	81
Illusztráció 1.	82
Illusztráció 2.	82
Irodalomjegyzék	83
THE CONDITION OF GYULA AS A MARKET TOWN IN THE MIRROR OF THE SOURCES	86

HALMÁGYI MIKLÓS

Szent Móric – Gyula elfelejtett vértanú szentje 89

Három Zenthmoroch Gyula mellett	89
Ki volt Szent Móric vértanú?	91
Szent Móric tisztelete a középkori Magyarországon	92
Gyula környéke Bakonybéllel való kapcsolatának lehetősége	94
Egyéb bencés kapcsolat lehetősége	99
A Zsigmond királlyal való kapcsolat lehetősége	100
Ismeretlen földesúr?	101
Összegzés	102

Illusztráció 3.....	102
Illusztráció 4.....	102
Irodalomjegyzék.....	103
SAINT MAURICE – THE FORGOTTEN MARTYR-SAINT OF GYULA	109

NÉMETH CSABA

Maróti János és a gyulai uradalom 111

A Nápolyi László-féle felkelés	111
A gyulai uradalom kialakítása	121
Mit tett Maróti Gyula városiasodása érdekében?	127
Irodalom- és rövidítésjegyzék	133
John of Marót and the Seigneury of Gyula.....	136

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Mezővárosi jogélet Gyulán a reformkorban 137

Tulajdon- és birtokviszonyok	138
Egyes családjogi intézmények	144
Levéltári források	153
Irodalomjegyzék	153
LEGAL LIFE IN THE MARKET TOWN OF GYULA DURING THE HUNGARIAN REFORM ERA	154

ALMÁSI TIBOR, KENÉZ GYÖZÖ, HALMÁGYI MIKÓS

Oklevelek Gyula város múltjából –

Charters about the history of Gyula 155

Charter of the Chapter of Nagyvárád (Oradea).....	155
Mezőgyáni Demeter és Miklós fia János, gyulai polgár.....	156
Charter by Frank of Szécsény.....	158
Szécsényi Frank oklevele.....	158
Charter by Frank of Szécsény.....	160
Szécsényi Frank oklevele.....	165
Charter in the case of John of Marót, Ban of Macho	172
Maróti János, macsói bán ügyében kiadott oklevél.....	172
Charter of King Louis II.....	175
II. Lajos király oklevele	177
Georg of Brandenburg – to help his town	180
Brandenburgi Györgytől segítséget kérnek	180

Kötetünk a Gyulán 2019-ben *Mezővárosok a Dél-Alföldön* címmel megtartott konferencia kibővített anyagát tartalmazza. A konferenciát a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára és Gyula város önkormányzata szervezte. A dél-alföldi mezővárosok azért kerültek a figyelem középpontjába, mert Zsigmond király éppen 600 évvel korábban, 1419 júniusában, adta ki azt az oklevelet, amelyben Gyulát először nevezték oppidumnak, vagyis mezővárosnak.

A fókuszban Gyula középkori történetének egy fontos, de aprómozzanata, a mezővároskifejezést először használó oklevél áll. A korabeli, civitas, oppidum, possessio kifejezést egyaránt alkalmazó, forrásokat és azok összefüggéseit *Halmágyi Miklós* tekintette át. A könyv záró fejezetében *Almási Tibor* és *Halmágyi Miklós* – *Kenéz Győző* fordításait felhasználva – közli a Gyula jogi státusára vonatkozó oklevelek szövegét. A dokumentum kibocsátása idején a Gyulai uradalom birtokosa *Maróti János macsói bán* volt, az ő városfejlődésben játszott szerepét *Németh Csaba* elemezte. A lokális eseményeket *Petrovics István* helyezte tágabb, regionális keretbe a *Városok és központi helyek a középkori Duna-Tisza-Maros közben* című írásában. A várostörténet európai kontextusát pedig *Blazovich László* vázolta *A középkori európai város születése és jogélete* című nyitótanulmányában. A középkori városfejlődést koncentrikusan bemutató tanulmányokat *Halmágyi Miklós* Gyula elfeledett vértanú szentjéről, Szent Móricról, szóló írása egészíti ki, felvillantva bizonyos egyháztörténeti látószöveget is. Az oppidumok középkori története után *Homoki-Nagy Mária* a mezővárosok történetének utolsó időszakába kalauzolja el a könyv olvasóját. A *Mezővárosi jogélet Gyulán a reformkorban* című tanulmány szerzője izgalmasan mutatja be a tulajdon- és birtokviszonyok alakulását a feudális jogrend utolsó szakaszában.